

Себастьян Фолкс

Пташиний спів

Роман про любов і війну

Себастьян Фолкс

Пташиний спів

Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»

1993

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)

Фолкс С.

Пташиний спів / С. Фолкс — Книжный Клуб «Клуб
Семейного Досуга», 1993

ISBN 978-0-679-77681-9

Страшна світова війна, з якої почалося ХХ століття, через багато десятиків років ще відлунює у долі Елізабет Бенсон. Випадково знайдений щоденник давно померлого діда, учасника битви при Соммі, чия війна велася і під землею, позбавив її спокою. У плутанині спогадів небагатьох, хто ще живий з учасників тієї бійні, у нерозбірливій павутині письма Елізабет шукає розгадки таємниць своєї родини: фатальної пристрасті, вірного кохання, мужності й самопожертви, невідплатного боргу перед тими, хто не дожив до миру кілька годин...

УДК 821.111
ББК 84(4Вел)

ISBN 978-0-679-77681-9

© Фолкс С., 1993
© Книжный Клуб «Клуб Семейного
Досуга», 1993

Содержание

Частина 1	6
Частина 2	67
Конец ознакомительного фрагмента.	68

Себастьян Фолкс

Пташиний спів

© Sebastian Faulks, 1993

© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2016

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення,
2016

Видання публікується за сприяння Aitken Alexander Associates Ltd. та The Van Lear Agency LLC

Присвячується Едвардові

*Коли я піду звідси,
нехай це буде моїм прощальним словом:
побачене мною – неперевершене.
Рабіндранат Тагор, Гітанджалі*

Частина 1

Франція, 1910 рік

Бульвар Гангу – тиха широка вулиця, що позначала собою східний кордон міста Ам'єн. Фургони, прямуючи на північ до Лілля та Арраса, їхали одразу на шкіряні заводи та млини на Сен-Ле, минаючи цю вибоїсту, затрушену листям, дорогу. Зі сторони міста на бульвар дивилися величні сади, розділені з тією міською точністю, котра відповідала зовнішньому вигляду будинків її власників. Каштани, бузок та верба манили своїх господарів у тиху тінь на вологій траві. Сади були запущені, неохайні, з глибокою травою та густим живоplotом. У таких садах могли ховатися тихі озерця та галявинки з дикими квітами й травами, укриті густим гіллям, куди не приходять навіть мешканці будинку.

Поза садами річка Сомма розпадається на безліч маленьких каналів, і саме вони надають кварталу Сен-Ле такого мальовничого вигляду. З іншого боку бульвару – на островках між каналами – розмістилися вологі водяні сади. В неділю довгі човни, опираючись на силу довгих шестів, везуть жителів міста каналами на своєму пласкому дні. Вздовж річки та її відгалужень сидять рибалки, зігнувшись над своїми снастями: біля собору – у куртках та капелюхах, біля водяних садів – у сорочках. Усюди вони сидять, встроївши вудку у воду та чекаючи на форель чи коропа.

Будинок сім'ї Азёр дивився на дорогу міцним по-офіційному правильним фасадом, відгородившись залізною огорожею. Люди, котрі проїжджали рікою повз будинки, не сумнівалися, що його хазяїн – шанований чоловік. Дах, покритий сланцем, сходився дивовижними кутами і захищав неправильної форми будівлю від непогоди. З-під одного з таких кутів на бульвар виходило мансардне вікно. Увагу привертали величний кам'яний балкон на першому поверсі та багряний плющ, що збирався нагору його балюстрадами. Вхідні двері велично хизувалися своїм залізним оздобленням.

Усередині будинок здавався одночасно більшим і меншим, аніж ззовні. Там не було кімнат, котрі б лякали власною величчю, чи бальних залів у позолоті з підвісними канделябрами, але іноді можна було натрапити на несподівано просторі приміщення та коридори зі сходами, котрі ведуть у сад. Були невеличкі приймальні з письмовим столом та gobеленовими стільцями, куди можна увійти тільки через приховані ходи і де двері відчиняються усередину. Навіть дивлячись з краю газону, неможливо було вгадати, як розташовано кімнати та переходи за безтурботними кам'яними плитами. Підлога в усьому будинку відлунювала характерними звуками з-під ніг, а через гострі кути та луну здавалося, що в будинку завжди ходить хтось невидимий.

Металева скриня Стівена Рейзфорда прибула раніше за нього і вже чекала на свого господаря біля його ліжка. Він розпакував одяг і повісив змінний костюм у величезний гардероб. Під вікном стояв емальований таз для вмивання, а поруч з ним – дерев'яний вішак для полотенця. Щоби поглянути на вулицю, на бульвар, йому довелося стати навшпиньки. На іншому боці вулиці чекав візник, а його кінь потрушував збруєю і витягував шию, щоби пощипати липового листя. Стівен спробував рукою, чи м'яке ліжко, а потім ліг на нього, поклавши голову на валик, прихований під постіллю. Кімната навколо нього була доволі простою, але турботливо прикрашеною. На столику стояли польові квіти у вазі, а обабіч дверей висіли зображення вулиць міста Онфлер.

За вікном весняне вечірнє сонце хилилося на захід за собором. Голоси дроздів чулися навколо усього будинку. Стівен похапцем умився і спробував розрівняти своє чорне волосся, дивлячись на відображення у маленькому дзеркальці. Потім він перекинув з десяток цигарок у металевий портсигар і сховав у кишені жилету. Ті речі, які більше були не потрібні, він

виклав з кишень: білети на поїзд, синій записник у шкіряній обкладинці та ніж з одним, але ретельно заточеним лезом.

Спускаючись на обід, Стівен злякався звуку власних кроків на сходах. Два марші відділяли його від мети: спочатку на других поверх, де спальні членів родини, а потім на перший, у хол. У жилеті та піджаку йому стало спекотно. На секунду він зупинився, розгубившись: із холу вели четверо дверей за скляними панелями, і в одну з них йому треба було зайти. Коли відчинив одні з них, то побачив напарену кухню, посеред якої біля великого соснового столу служниця розставляла тарілки на підносі.

– Прошу сюди, месьє. Обід подано, – запросила служниця, протиснувшись повз нього у двері.

У вітальні зібралася вся родина. Мадам Азер підвелася.

– О, месьє, прошу вас, сідайте тут.

Азер пробубонів представлення, з якого Стівен почув тільки «моя дружина». Він узяв її руку і коротко вклонився. З іншого боку столу на нього пильно дивилися дві пари очей.

– Лізетта, – відрекомендувала мадам Азер дівчину років шістнадцяти з темним волоссям, забраним стрічкою. Вона самовдоволено всміхнулася і простягнула йому руку. – І Грегуар. – Хлопчику було на вигляд років десять, і його голова ледь виднілася над столом, під яким він завзято теліпав ногами.

Служниця стояла біля Стівена із супницею. Він налив собі повний черпак і почув запах незнайомої приправи. Під хвилями зелені, які ледь гойдалися, можна було розгледіти картоплю.

Азер вже доїв свій суп і тепер вистукував якийсь ритм по срібній підставці для ножа. Втягуючи бульйон з ложки, Стівен підвів погляд.

– Скільки вам років? – запитав хлопчик.

– Грегуар!

– Нічого, – Стівен заспокоїв мадам Азер. – Двадцять.

– Вина? – запитав Азер, затримавши пляшку над келихом Стівена.

– Так, дякую.

Азер налив напою на два чи три пальці Стівенові та своїй дружині і поставив пляшку на місце.

– Що ви знаєте про ткацьке виробництво? – запитав Азер. Йому було лише сорок років, але зовнішність додавала йому ще десять. Тіло з роками і не міцнішало, і не слабшало. Очі світилися насторожено та сухо.

– Небагато, – відповів Стівен. – Я працюю в цій сфері уже чотири роки, але моя робота стосується здебільшого фінансової частини. Мій роботодавець хотів, щоби я більше розумівся на виробництві.

Служниця прибрала супові тарілки, і Азер повів розповідь про місцеве виробництво та проблеми з працівниками. Він володів однією фабрикою в місті, та ще однією за декілька миль.

– Спілки, організовані працівниками, залишають мені вкрай мало місця для маневру. Вони скаржаться, що втрачають роботу через появу машин, але ж якщо не зможемо конкурувати з Іспанією та Англією, то ми пропали.

Служниця внесла тарілку нарізаного м'яса у легкій підливі й поставила її перед мадам Азер. Лізетта почала розповідати про свій день у школі. Розказуючи, вона закидала голову і посміювалась. Мова йшла про жарти однієї дівчини над іншою, але Лізетта мала на увазі ще й інше. З її слів можна було зрозуміти, що особисто вона вбачає такі витівки надто дитячими і натякає, що все завелика для такого, але сама дівчина ще не визначилася щодо своїх інтересів чи вподобань. Тут вона запнулася, її розповідь почала затихати, і вона повернулася до брата, докоряючи за його сміх.

Темні очі Стівена уважно спостерігали за нею під час розповіді.

Азер же не приділяв жодної уваги доньці, повністю зайнятий салатом, якого поклав собі, перш ніж передати миску дружині. Шматочком хліба він зібрав з країв тарілки залишки соусу.

Мадам Азер не витримувала погляду Стівена, а він, у свою чергу, уникав її. Тим не менше кутиками очей він помітив порух її русяво-рудого волосся і підвів очі. Вона була вбрана у білу блузу, оздоблену мереживом, а на шиї висів темно-червоний камінь.

Коли обід закінчився, пролунав дзвінок у двері і з холу донісся потужний чоловічий голос. Азер уперше посміхнувся.

– Старий друже Берар! Як завжди вчасно!

– Месьє і мадам Берар, – проголосила служниця, відчиняючи двері.

– Доброго вечора вам, Азере. Мадам, моє шанування. – Берар, кремезний сивий чоловік за п'ятдесят, вклонився до руки мадам Азер. Його дружина, майже такої ж могутньої статури, з густим, високо забраним волоссям, привіталася за руку з мадам та поцілувала дітей.

– Вибачте, я не розчув вашого імені, коли Рене знайомив нас, – сказав Берар Стівенові. Поки Стівен повторював його і пояснював, як воно пишеться, діти зникли, а їх місця зайняло подружжя Берар.

Азера, здавалось, оживила їхня поява.

– Вам бренді, Бераре? А для вас, мадам, трошки трав'яного чаю? Ізабель, накажи принести кави, будь ласка. А тепер...

– Заждіть, – Берар підняв свою м'ясисту руку, – у мене для вас погані новини. На завтра фарбарі скликали страйк. Голови спілок сьогодні о п'ятій зустрічалися з представниками робітників і прийшли до такого рішення.

Азер пирснув.

– Я думав, їх зустріч відбудеться завтра.

– Її перенесли на сьогодні. Терпіти не можу приносити вам погані новини, мій любий Рене, але ви б мені не вибачили, якби дізналися про це від вашого старшого робітника завтра. Принаймні, я сподіваюся, що це не одразу вплине на вашу фабрику.

Насправді здавалось, що Берар насолоджувався своєю роллю. На його обличчі прочитувалося задоволення від тієї значущості, яка йому випала. Мадам Берар із захватом дивилася на свого чоловіка.

Азер далі лаяв робітників та запитувати самого себе, як же вони хочуть, щоб він розвивав свої фабрики. Стівен і жінки не поспішали висловлювати своїх думок, а Берар, здавалось, вважав, що його роль звелась лише до оголошення новини.

– Ну що ж, – сказав Азер згодом, – ось і воно. Страйк фарбарів.

Цей висновок для усіх, включаючи самого Азера, став оповіщенням, що тема закрита.

– Як ви приїхали? – запитав Берар.

– Поїздом, – відповів Стівен, припускаючи, що звертаються до нього. – Довга вийшла дорога.

– О, поїзди! – зреагував Берар. – Чудова система! У нас тут зручний вузол: потяги ходять і до Парижа, і до Лілля, і до Булоня... А у вас в Англії вони є?

– Так.

– І давно?

– Дайте подумати... Років сімдесят.

– Але у вас там якісь проблеми з ними, чи не так?

– Та наче ні. Я нічого такого не чув.

Берар пив бренді й ошасливлено посміхався.

– Так ось воно як – в Англії теж тепер є поїзди.

Розмова повністю залежала від Берара – він узяв собі роль провідника: привносив у розмову різні думки і підсумовував на останок їх вклад.

– У Англії ви їсте м'ясо на сніданок щодня, чи не так?

– Думаю, що так, – відповів Стівен.

– Тільки уявіть, мадам Азер, щодня на сніданок смажене м'ясо! – Берар втягував господиню у розмову. Проте жінка не схилилася до участі в ній і лише пробурмотіла щось про потребу відчинити вікно.

– Мабуть, колись і ми так будемо снідати, так, Рене?

– Навряд чи, навряд чи... Хіба що у нас будуть такі ж тумани, як у Лондоні.

– І дощ! – Берар засміявся. – У Лондоні дощить п'ять днів із шести, мабуть, – він знову подивився на Стівена.

– Минулого року я читав у газеті, що в Лондоні випало менше дощу, ніж у Парижі, так що...

– П'ять днів із шести! – сяяв посмішкою Берар. – Ви тільки уявіть!

– Папа теж терпіти не може дощу, – сказала Стівенові мадам Берар.

– А як ви провели цей чудовий весняний день, люб'язна мадам? – Берар знов спробував запросити господиню до бесіди. Цього разу йому вдалося, і мадам Азер з ввічливості – або, може, тема була їй цікава – звернулася до нього.

– Зранку в мене були справи в місті. Так ось, біля собору в якомусь будинку відчинили вікно, і я почула, як хтось грає на піаніно, – голос мадам Азер лився низький та спокійний. Якийсь час вона описувала те, що почула. – То було просто чудово. Я хотіла зупинитися, увійти в дім і запитати у виконавця назву композиції.

Месьє і мадам Берар були шоковані. Вони явно не чекали такої розповіді. Азер, заспокоїливим тоном людини, звиклої до різних дивацтв, запитав:

– І що то була за композиція, любя?

– Не знаю. Я такого ніколи не чула. Може, Бетховен або Шопен...

– Не думаю, що ви би не впізнали композицію Бетховена, мадам, – галантно промовив Берар. – Це, мабуть, була якась народна мелодія. Точно вам кажу.

– Та річ не була схожа на народні мелодії, – сумнівалась мадам Азер.

– Я терпіти не можу цей фольклор, який тепер усюди грають, – продовжував Берар. – У часи моєї молодості було інакше. Й усе тоді було інакше. – Він з кривою усмішкою пригадав своє минуле. – Дайте мені справжню мелодію, написану якимось із наших великих композиторів! Будь-яку пісню Шуберта чи ноктюрн Шопена – річ, яка підіймає волосся дибки! Музика потрібна для того, щоб вивільнити емоції, які ми зазвичай тримаємо глибоко у душі. Великі композитори минулого вміли так творити, натомість сьогоднішні музиканти задоволені й чотирма нотами, які можна продати на шматочку паперу на перехресті. Геніям же визнання так просто не дається, моя любя мадам Азер!

Стівен спостерігав, як мадам Азер повільно повертає голову і зустрічається поглядом з Бераром. Він бачив, наскільки її очі широко розплющені, зосереджені на його усміхненому обличчі, всіяному застиглими маленькими крапельками поту, викликаними нерухомістю повітря в їдальні. Як, думав він, може бути вона матір'ю тих двох дітей, що сиділи з ними за обідом?

– Я все-таки вважаю, що потрібно відчинити вікно, – сказала вона холодно і підвелася під шурхіт шовкової спідниці.

– А ви теж меломан, Азере? – звернувся Берар до господаря. – Дуже добре, коли в будинку, де ростуть діти, є музика. Мадам Берар та я – ми завжди заохочуємо наших дітей співати.

Під буботіння Берара думки Стівена кудись помчали. Було щось величне у тому, як мадам Азер обірвала потік абсурду цього чоловіка. І, хоча він був типовим задавакою з маленького міста, вочевидь, звик до того, що все має йти так, як йому заманеться.

– Я отримав справжнє задоволення від вечорів у концертному залі, – скромно зауважив Азер. – Але не певен, що у зв'язку з цим можу називати себе меломаном. Я просто...

– Нісенітниці. Музика – це найдемократичніша форма мистецтва. Не потрібні гроші, щоб купувати її. Не потрібна освіта, щоб вивчати її. Все, що необхідно, – це пара ось таких, – Берар вхопився за свої великі рожеві вуха, – вух. Це дар Божий, отриманий від народження. Не соромтеся своїх уподобань, Азере. Зламайте вашу несправжню сором'язливість – вона приводить лише до перемоги недостойного смаку.

Берар відкинувся на спинку стільця і кинув оком у тепер відчинене вікно. Здавалось, що протяг заважав йому насолоджуватися сентенцією, авторство якої він собі приписав.

– Але вибачте мені, Рене, що я вас перебив.

Азер був зайнятий своєю чорною вересовою трубкою, куди він якраз забивав пальцями тютюн, гучно перевіряючи тягу. Покінчивши з підготовкою трубки, він із задоволенням чиркнув сірником – і його лиса голова на мить сховалась у синюватих кільцях диму. Тиша, котра запанувала, перш ніж Азер відповів своєму другові, дозволила їм почути пташиний спів у саду.

– Патріотичні пісні, – відповів Азер зрештою. – Дуже їх люблю. Коли грає оркестр і тисяча голосів співають Марсельєзу – як співала армія, коли відправлялась на битву з Пруссією. О, що то був за день, напевне!

– Вибачте мені, але я хотів би зауважити, – сказав Берар, – що це приклад використання музики для якоїсь цілі – для підняття бойового духу у серцях солдатів. А коли в музику вкладають якийсь практичний зміст, вона втрачає свою чистоту. Я правильно кажу, мадам Азер?

– Я смію вважати, що це слушно, мес'є. А що думає мес'є Рейзфорд?

Стівен підняв очі на мадам Азер, зненацька захоплений тим, що вона вперше за вечір звернула на нього увагу.

– У мене немає думок щодо цієї теми, мадам, – відповів він, заспокоївшись. – Але я думаю, що, коли пісня може доторкнутися до серця, вона заслуговує на повагу.

Берар раптово простягнув руку:

– Трошки бренді, якщо ваша ласка, Азере. Дякую. Так ось. Я збираюся дещо зробити, через що можу пошитися в дурні у ваших очах.

Мадам Берар скептично розсміялася.

– Я збираюся заспівати. І немає сенсу мене відмовляти. Я виконаю пісню, яку співали тоді, коли я був малим хлопчиком. А то було дуже і дуже багато років тому, можете не сумніватися.

Більше за його рішення присутніх здивувало те, як швидко він перейшов до заявленої справи і почав співати. Ще секунду вони формально розмовляли за вечерею, а ось вже їх перетворили на слухачів Берара, котрий нахилився уперед на стільці, сперся ліктями на стіл і співав мелодійним баритоном.

Він зафіксував погляд на мадам Азер, яка сиділа напроти. Вона ж не витримувала цього і дивилась у свою тарілку. Проте її дискомфорт ніяк не впливав на Берара. Азер знову зайнявся своєю трубкою, а Стівен уважно вивчав стіну над головою Берара. Мадам Берар світилася гордістю за свого чоловіка, який зробив господині вечора такий подарунок – свій спів. Мадам Азер червоніла і звивалася на своєму стільці під пронизливим поглядом співака.

Намагаючись емоційно підкреслити найбільш зворушливу частину пісні, Берар повернув голову, і його друге підборіддя захиталося. Він виконував сентиментальну баладу про

різні періоди у житті чоловіка. Приспів звучав так: «Але тоді був я малий і листя було зелене, / А зараз поля скошено і маленький човник поплив».

Після кожного приспіву Берар робив драматичну паузу, і Стівен кидав на нього оком, намагаючись зрозуміти, чи це вже кінець. На якусь мить у теплій їдальні зависала тиша, але після чергового глибоко вдиху починався наступний куплет.

– Одного дня молодики поверталися з війни. Поля рясні стояли, і кохані їх чекали, – голова Берара трохи оберталася, він все більше захоплювався співом, і його голос ставав все гучнішим, але його налиті кров'ю очі не сходили з мадам Азер – нахили голови тільки змінювали вісь його погляду. Вона зібрала усю свою силу волі, щоби спокійно зносити його увагу.

– І маленький чо-о-овник попли-и-и-ив... Ось і все, – раптово закінчив пісню Берар.
– Я ж вам казав, що я тільки зганьблю себе.

Усі присутні почали протестувати і запевняти, що пісня виконана просто чудово.

– У папа́ неймовірний голос, – сказала мадам Берар, червона від гордоштів.

Мадам Азер теж розчервонілась, але з іншої причини. Азер розпливався у фальшивій радості, а у Стівена крапля поту скотилася за комір. Один тільки Берар, здавалося, не відчував збентеження.

– Азере, може, зіграємо у карти? Яку гру ви хочете?

– Вибач, Рене, – подала голос мадам Азер. – У мене раптово розболілася голова, я краще піду спати. Може, мес'є Рейзфорд зіграє з вами замість мене.

Стівен встав, коли мадам Азер підвелася. Берари почали стурбовано розпитувати мадам Азер, але та, посміхаючись, запевнила усіх, що з нею все гаразд. Берар вклонився до її руки, а мадам Берар залишила поцілунок на досі червоній щоці мадам Азер. Коли вона повернулася до дверей, Стівен, поки її, раптом така поважна, фігура зникла в холі у супроводі шурхоту криваво-червоної спідниці, помітив у неї на передпліччі декілька веснянок.

– Давайте перейдемо до вітальні, – запросив Азер. – Мес'є, я сподіваюся, що ви візьмете участь у нашій грі.

– Так, звичайно, – погодився Стівен, витискаючи із себе посмішку.

– Нещасна мадам Азер, – промовила мадам Берар, коли вони сідали до стола для гри в карти. – Я сподіваюся, що вона не застудилася.

Азер засміявся:

– Ні-ні, це все нервово. Не переймайтесь.

– Вона така тендітна істота, – пробурмотів Берар. – Ви хороша пара, Азере.

– Як би там не було, а головний біль може спричинити гарячку, – продовжувала мадам Берар.

– Мадам, – почав Азер, – я можу вас запевнити, що в Ізабель немає ніякої гарячки. У цієї жінки такий темперамент. У неї часто буває головний біль та інші незначні негаразди. Це нічого не означає. Повірте мені, я добре її знаю і вже звик до її невеличких слабкостей.

Він подивився поглядом співучасника на Берара, який посміхався.

– Вам пощастило, що у вас така міцна статура.

– У неї завжди бував головний біль? – мадам Берар все не заспокоювалась. Губи Азера витягнулись у струну.

– Це невелика ціна, яку доводиться платити. Ваш хід, мес'є.

– Що? – Стівен подивився у свої карти. – Вибачте, я відволікся, – він дивився на посмішку Азера і намагався вгадати, що ж вона означає.

Берар продовжив розмовляти з Азером про страйк, швидко по черзі викладаючи карти на стіл. Стівен намагався сконцентруватися на грі і підтримувати якусь розмову з мадам Берар. Вона приділяла мало уваги його намаганням, але щоразу, коли її чоловік до неї звертався, її обличчя сяяло.

– Цим страйкарям потрібно, – сказав Азер, – щоби хтось вивів їх на чисту воду. Я не збираюся дивитися на те, як мій бізнес загниває через неприйнятні вимоги декількох ледарів. Деяким власникам просто треба набратися сил протистояти їм та усіх їх звільнити.

– Я боюся, що це може викликати бунт. Люд буде шаленіти, – припустив Берар.

– На голодний шлунок – навряд чи.

– Я не певен, що для вас, як для члена міської ради, буде прийнятним брати участь у такому конфлікті.

Берар узяв карти, щоби перетасувати; його товстуваті пальці майстерно справлялися з колодою. Закінчивши, він підпалив сигару і відкинувся на стільці, натягнувши жилет на живіт.

Увійшла служниця і запитала, чи нема якихось побажань. Стівен приховав позіхання – він був у дорозі з учорашнього дня і вже схилився до ідеї повернутися у скромну кімнату з накрохмаленими простирадлами та видом на бульвар.

– Ні, дякую, – відповів їй Азер. – Будь ласка, як будете іти спати, зайдіть до мадам Азер і перекажіть їй, що я зайду пізніше запитати про її самопочуття.

На якусь мить Стівену здалось, що він ніби стає свідком співучасті у чомусь двох чоловіків, але коли він поглянув на Берара, той був повністю занурений у роздані йому карти.

Коли гості нарешті підвелися, щоби піти, Стівен попрощався з ними. Він стояв коло вікна вітальні, спостерігаючи за ними у світлі веранди. Берар надягнув циліндр, наче якийсь барон щойно з опери. Мадам Берар з незмінно осяяним обличчям загорнулась у плащ і взяла його руку.

Азер нахилився вперед, загнувшись у поясі, і щось шепотів – здавалось, важливе.

Трошки дощило, і дорога вже розкисла. Краплі шурхотіли по листках платанів. Через дощ вікно вітальні було наче вкрите плівкою. На склі збиралися великі краплі й згодом стікали вниз. За склом виднілося бліде обличчя Стівена, який спостерігав за гостями: висока фігура, руки у кишенях, погляд терплячий та зосереджений. Його постава виказувала байдужість, розвинуту силою волі та необхідністю. Він мав обличчя, яке примушувало людей ставитися до юнака з обережністю, оскільки неможливо було чітко вгадати, що на ньому проступить – захоплення чи неохоча згода.

Нагорі у своїй кімнаті Стівен слухав звуки ночі. Хитка віконниця поверталася на петлях і стукала по стіні. Десять із глибини саду – де природа сперечається із людськими володіннями – чулася сова. Вітер свистів та сопів у вузьких трубах.

Стівен сів за письмовий стіл біля вікна і відкрив записник. Сторінки у ньому були розліновані товстими синіми лініями. Відкрита сторінка вже наполовину заповнена чорнильним письмом, розподіленим по лініях групами, котрі виривалися із полону червоного поля зліва. Подекуди текст розділяли дати, хоча між ними іноді проходило декілька днів, а іноді й тижнів.

Стівен вів цей записник уже п'ять років – з того часу, як йому дав таку раду вчитель у школі. Незліченні уроки грецької та латинської дали йому непотрібні, але вже закорінені знання мов, які він використовував як основу для коду. Коли зміст написаного був дразливим, він змінював стаття персонажів і описував дії людей або свою реакцію на них фразами, які б нічого не означали для стороннього читача.

Він тихенько посміювався, коли писав. Цю таємничість розвивав навмисне, щоб урівноважити свою природну відкритість та гарячність. У віці десяти або одинадцяти років Стівенові вчителі впадали у відчай від його щирої пристрасності та загостреного відчуття добра і зла, але згодом він навчився заспокоюватися, дихати, не довіряти своїм миттєвим почуттям, чекати і бути обережним.

Стівен розстібнув манжети, сперся головою на руки і впер погляд у порожню стіну. Пролунав звук, який точно не міг належати віконниці чи дощу, – щось гучніше та людське.

Це повторилося. Стівен підвівся та перейшов в іншу частину кімнати, щоб розчути краще. Він відчинив двері й обережно ступив на сходову клітину, пам'ятаючи про скрипіння підлоги. Звук виявився жіночим голосом, і Стівен був майже певен, що лунав із другого поверху. Він зняв черевики, тихенько просунув через поріг своєї кімнати і почав повільно спускатися сходами вниз. У будинку було абсолютно темно – Азер, мабуть, вимкнув усе світло, коли йшов спати. Ногами Стівен відчував, як пружинять дошки сходів, а руками притримувався за перила. Страху не було.

На площадці другого поверху Стівен завагався. Він раптом збагнув розмір будівлі та кількість можливих напрямків, звідки міг луhati голос. Звідси починалися три коридори: один до фронтальної частини будинку через маленьку сходишку, ще два – паралельні першому – вели в іншому напрямку на таку ж відстань, а потім розділялися на нові коридори. На цьому поверсі жила уся родина, слуги, а ще розташовувалися ванні кімнати, пральні та комори. У нього були майже однакові шанси натрапити як на спальню кухаря, так і на приймальню з китайськими орнаментами і шовковим оздобленням у стилі часів Людовіка XVI.

Стівен уважно прислухався, на мить затамувавши подих. Тепер звук був інший – голос не обов'язково жіночий, нижчий за тоном, більше схожий на ридання. Його перервав інший – звук короткого удару. Стівен задумався, чи варто йому слухати. Рішення вийти з кімнати було імпульсивним – він подумав, що щось трапилося. Але тепер він відчував себе порушником кордонів приватності когось із мешканців будинку. Але він вагався недовго, оскільки зрозумів, що шум не зовсім вписується в норму.

Він пішов правим коридором з надзвичайною обережністю. Одну руку виставив уперед, щоб захистити очі, а іншою торкався стіни. Коридор вивів на перехрестя, і зліва Стівен побачив тоненьку лінію світла під зачиненими дверми. Він вирішив, що краще залишатися побіля повороту коридору, щоб не наштотхнутися раптово на того, хто може вийти з кімнати. Він наважився зробити ще п'ять чи шість кроків. Стівен зупинився і прислухався, знову затамувавши подих, щоб не пропустити ні звуку. Він відчував, як б'ється його власне серце у грудях, як струмує кров венами шиї.

Він почув жіночий голос, спокійний та холодний, хоча й надзвичайно напружений. Було зрозуміло, що жінка про щось благає, але слова настільки приглушені, що неможливо розібрати, – до Стівена долітали тільки окремі слова, підкреслені наполегливістю голосу. Стівен розчув «Рене», згодом – «я молю тебе», а потім «діти». Голос мадам Азер, як припустив Стівен, виходячи з цього нечисленного матеріалу, знову перервав той самий звук удару, котрий він уже чув раніше. Пролунав різкий видих, а потім жіночий тон підвищився – у ньому явно відчувався біль.

Стівен зробив ще кілька кроків коридором. Його руки тепер стискалися у кулаки біля ребер. За крок чи два до дверей він зумів опанувати свою злість. Тут він уперше почув чоловічий голос: одне-єдине слово, що повторювалося невпевненим, зламаним голосом. Потім вуха вловили схлипування. А за ним – кроки.

Стівен розвернувся та побіг назад, до кута коридору – він знав, що підійшов до дверей занадто близько. Завернувши за кут, він почув здивований голос Азера:

– Є тут хтось?

Стівен намагався пригадати, чи були у коридорі якісь перепони, які могли б його зупинити, – він швидко біг назад і у нього не було часу перевіряти свій шлях. У підніжжя сходів на третій поверх він побачив, як з його кімнати б'є світло. Перестрибуючи через сходишку, він миттю опинився там, підбіг до лампи на столі і вимкнув її – та гучно захиталася.

Стоячи посеред кімнати, він прислухався. Кроки досягли підніжжя сходів. Якщо Азер зараз підійметься нагору, йому буде важко пояснити, чому стоїть посеред темної кімнати повністю одягнений. Тому він повільно підійшов до ліжка і заліз під ковдру.

Хвилин через десять Стівен подумав, що вже безпечно піднятися та роздягнутися. Він зачинив двері та віконниці маленького вікна, переодягнувся у піжаму і сів за письмовий стіл. Він перечитав усе, записане нещодавно, – розповідь про дорогу з Лондона, потяг у Франції, прибуття на бульвар Гангу. Тут були і короткі зауваження щодо характеру Берара і його дружини – дбайливо зашифровані, – а також враження від самого Азера та обох його дітей. Він з подивом помітив, що ні слова не написав про те, що вразило його найбільше.

Зранку Стівен, з ясною головою, відпочилий та повний цікавості до всього, що навколо, викинув з думок нічні події та занурився у вивчення організації бізнесу Азера.

Удвох вони полишили заможний район бульвару і пішки пішли у Сен-Ле, котрий нагадував Стівену середньовічну гравюру з гостроверхими будинками, які мостилися на брукованих вуличках над каналами. До кривуватих стін та водовідвідних труб були прикріплені мотузки для білизни. Маленькі діти, одягнені у лахміття, грали у схованки на мостах і постукували палицями по металевій огорожі вздовж каналу. Жінки проходили повз із відрами питної води, вони несли її додому від фонтанів у кращій частині міста. Вдома їх чекав численний виводок дітей – часто в одній-єдиній кімнаті. Нерідко люди – особливо приїжджі робочі із сіл Пікардії – жили у саморобних халупах на задніх дворах потрісканих будинків.

Бідність тут промовляла гомоном дітей на вулиці, чиї матері викрикують погрози, застереження або ж важливі новини для сусідів. Тут стоїть шум суспільного проживання – такого проживання, коли будинки відкриті одне для одного. Звідкись долинає гомін юрби у пекарні чи крамниці, а тут чоловіки з тачками та возами з кіньми голосно розхвалюють свій товар.

Азер жваво просувався крізь натовп. Коли вони переходили дерев'яний місток, Азер узяв Стівена за руку, і біля хмурого підлітка, що викрикував якісь образи, вони повернули до кованих сходів на стіні будівлі, які вели на другий поверх у канцелярію, звідки було видно фабричний поверх нижче.

– Сідайте. У мене зараз зустріч із Меро. Це старший робітник, а також – мабуть, це кара за усі мої гріхи – голова спілки, – Азер вказав чи то на шкіряне крісло у дальньому кінці кімнати, чи то на стіл, завалений паперами.

Внутрішніми сходами Азер спустився вниз, залишивши Стівена спостерігати за тим, що відбувається унизу, з-поза скляної стіни.

Робітниці – а тут працювали здебільшого жінки – сиділи біля прядильних машин у дальній частині приміщення. Чоловіки – хлопчики або ж дорослі – працювали за верстатами або перевозили пряжу і рулони матерії у маленьких візках з дерев'яними колесами. У приміщенні панував ритмічний брязкіт старомодних прядилок, який майже повністю поглинав крики старшого – чоловіка з червоним обличчям, який проходжувався приміщенням у довгому плащі, що майже сягав його щиколоток.

У ближній частині приміщення стояв ряд швейних машинок «Singer», за котрими теж сиділи робітниці. Коліна жінок піднімалися і опускалися, забезпечуючи роботу механізму, а їхні руки рухалися у різних напрямках – так ніби вони намагалися врегулювати тиск у велетенському крані. Стівенові, після численних годин роботи на подібному виробництві в Англії, місцева організація здавалася застарілою – так само як вулиці Сен-Ле були для нього ніби з іншого століття, у порівнянні з терасами фабричних містечок графства Ланкашир.

Азер повернувся разом з Меро. То був невисокий чоловік в тілі, з густим темним волоссям, яке спадало на чоло. Мери справляв враження чесною людиною, яку обставини змусили бути підозрілою та впертою. Він привітався за руку зі Стівеном, хоча його холодний погляд давав зрозуміти, що це лише формальність.

Коли Азер запросив Мери сісти, той на мить завагався, але потім, мабуть, вирішив, що це не обов'язково мусить означати капітуляцію. Він опустився на стілець, але спина його

залишилася прямою та незламною. Руки він тримав на колінах, а пальці наче плели невидимі нитки з бавовни.

– Як ви вже знаєте, Мєро, мєсьє Рейзфорд приїхав до нас із Англії. Він ще молодий і хоче дізнатися якомога більше про нашу справу.

Мєро хитнув головою, і Стівен всміхнувся йому. Йому сподобалося, що вік позбавив його кваліфікації, а отже, і необхідності нести якусь відповідальність чи коментувати події. Він знав, як вкорінюється втома в людях поважного віку.

– Тем не менш, – продовжував Азер, – співвітчизники мєсьє Рейзфорда у Манчестері спроможні виробляти таку ж тканину, яка у нас виходить на дві третини дешевшою. Беручи до уваги, що компанія, де працює мєсьє Рейзфорд, – один із наших основних англійських покупців, нам потрібно докласти максимум зусиль, щоб справити хороше враження. Якщо я правильно зрозумів роботодавця мєсьє Рейзфорда, то він прагне тіснішої співпраці наших країн. Йшлося навіть про те, щоб купити акції нашої компанії.

Пальці Мєро ще більше заметушилися.

– Черговий Косєра, – зауважив він зневажливо.

Азер всміхнувся.

– Дорогий мій Мєро, не варто бути таким підозрілим. – Азер повернувся до Стівєна. – Це він про одного з великих виробників, Ежєна Косєра. Він багато років назад завозив сюди англійську техніку та робітників...

– Замість місцевих.

Азер продовжував говорити до Стівєна.

– Уряд хоче, щоб ми раціоналізували виробництво і помістили якомога більше процесів в одному місці. Це розумно, але неминуче призведе до збільшення кількості машин і скорочення робочих місць.

– Ще з часів мого батька, – почав Мєро, – виробництву, згідно з думкою уряду, потрібно більше інвестицій і менше зневаги та боягузтва власників.

Обличчя Азера раптово напружилось – чи то від злості, чи то йому просто не сподобалася репліка Мєро. Він сів, надягнув окуляри і витяг документ з купи, котра лежала на столі.

– Зараз непрості часи. У нас немає грошей на інвестиції, ми можемо тільки заощаджувати. Ось мої пропозиції. Ми зменшимо заробітну плату робітників на один відсоток. Ті, хто отримує оплату від виробітку, будуть отримувати, як і раніше, але виробіток тоді потрібно збільшити у середньому на п'ять відсотків. Виробіток відтепер ми будемо рахувати не метрами, а одиницями. Тих, хто не має кваліфікації для роботи з машинами, – а це приблизно половина робітників, – переведемо у некваліфіковану робочу силу, і їх зарплатню відповідно знизимо.

Закінчивши, Азер зняв окуляри і передав аркуш Мєро. Стівєна здивувало, як просто Азер наніс удар. Він не став навіть удавати, що робітники можуть бути хоч у якомусь виграві від нововведень або що вони матимуть хоч якусь компенсацію за те, чим їх просять поступитися. Мабуть, це була стартова позиція для переговорів.

Мєро, незважаючи на такі деталі, зберігав дивовижний спокій.

– Я приблизно чогось такого і чекав, – відповів він. – Мєсьє, ви наче пропонуєте нам згодитися заробляти ще менше, ніж фарбувальники. А скільки заробляють вони, я думаю, вам не треба нагадувати.

Азер почав забивати трубку.

– Хто каже такі нісенітниці?

– Ці нісенітниці, – сказав Мєро, – це спроби власників використовувати рабську силу за щораз меншу зарплатню.

– Ви знаєте, про що я, – не зреагував Азер. – Я чув ім'я Люсьєна Лебрєна.

– Малюк Люсьєн! Я не думав, що йому стане хорообрості.

У скляному приміщенні канцелярії було світло – яскраве сонячне проміння пролилося з вікна на книги, на папери, вихоплюючи обличчя двох супротивників. Стівен спостерігав за їх енергійною суперечкою, але відчував себе непричетним до розмови, бо це більше було схоже на обмін закликами, ніж аргументами.

Від багатства Азера думки Стівена природно з'їхали до його майна, до будинку на бульварі, до саду, до вгодованих дітей – Грегуара з його нудьгуючим поглядом і Лізетти з її непристойною посмішкою – і до мадам Азер. Остання фігура викликала у нього несумісні почуття.

– ...це логічний наслідок того, що виробництво розбите на таку кількість окремих процесів, – прозвучала репліка Азера.

– Я би теж хотів, щоби процес фарбування відбувався тут, – відповідав Мери. – Але ви ж знаєте, що...

Він не знав її справжнього віку, але було щось таке у чуттєвості її шкіри – він помітив мурашки, що з'явилися на її руці від протягу з саду. Було щось, перш за все, у нетерплячості, з якою вона повертала голову, коли ховала свій погляд.

– ...ви згодні, мес'є Рейзфорд?

– Абсолютно згідний.

– Ні, якщо нам доведеться вкладати гроші у більші приміщення, – відповів Мери.

«Я божеволію, – думав Стівен, придушуючи бажання розсміятися. – Я, мабуть, божевільний, бо сиджу у цьому душному кабінеті, дивлюся на обличчя цього чоловіка, слухаю його коментарі щодо сотень робочих місць – і думаю про такі речі, щодо яких сам собі не можу зізнатися, та ще й всміхаюся і погоджуюся з...»

– Я відмовляюся продовжувати розмову в присутності цього молодого чоловіка, – сказав Мери. – Вибачте мені, мес'є, – тут він підвівся, чемно вклонився Стівенові і додав: – нічного особистого.

– Звісно, – Стівен підвівся теж, – нічого особистого.

Описуючи у своєму записнику певний аспект характеру мадам Азер та свої заплутані почування, Стівен використав кодове слово «пульс». Він вважав це слово досить таємничим, але воно добре передавало його відчуття, що життя мадам Азер б'ється у якомусь іншому ритмі, відмінному від ритму її чоловіка. Це слово також описувало незвичайний вплив її фізичної присутності. Ніхто не міг би носити її сукні настільки природно, як вона. Тільки на ній її туалети виглядали правильно. Значну частину дня вона проводила у ванні або за зміною одягу, і за нею завжди тягнувся шлейф трояндового мила або шампуню, коли вона проходила повз. Увесь її одяг більше відповідав моді, ніж у інших жінок міста. Стоячи або сідаючи, вона несла себе з величною добропристойністю. Опускаючись у крісло, вона так близько тримала ступні, що, мабуть, під спідницями її коліна теж торкалися одне одного. Підіймаючись, вона не спиралася на руки – здавалося, що встати їй допомагають лише грація та пристойність. Її білі руки ледь торкалися приборів під час сімейної вечері, а губи ніколи не залишали слідів на келиху. Одного разу Стівен помітив, що на мить скло бокалу зчепилося із тоненькою шкірою її губи, але коли вона поставила бокал на стіл – на його сяючій поверхні не лишилося і сліду. Вона помітила, як пильно Стівен дивився на той бокал.

А проте, незважаючи на всю формальність її ставлення до нього, на церемонну природність її манер, Стівен все ж відчув щось у ній і назвав це її пульсом. Неможливо сказати, чому в нього склалося саме таке враження: може, через тоненькі білі волосинки на її руках, або в цьому винна кров, що якось вдарила їй в обличчя під ледь помітними веснянками на щоках, але Стівен відчув у ній інше палке життя, ніж те, котре вона вела у спокої та заборонах будинку свого чоловіка з його овальними блискучими порцеляновими ручками на дверях та ретельно викладеним паркетом.

Тиждень по тому Азер запропонував Мєро запросити Стівєна обідати разом із робітниками у кімнаті в задній частині фабрики. Там стояли два-три довгі столи і можна було поїсти, а обід робітники приносили з собою або ж купували те, що готувала беззуба жінка у білому платку.

На третій день посеред загальної бесіди Стівєн раптово встав.

– Вибачте, – пробурмотів він, перш ніж вибігти з кімнати.

Жак Бонé, старий робітник фабрики, вийшов за ним та побачив, як Стівєн стоїть обіпертий на стіну будівлі. Жак дружньо поклав руку йому на плече та поцікавився, чи все з ним гаразд.

Обличчя Стівєна зблідло, з лоба стікали краплі поту.

– Зі мною все добре, – відповів він.

– Що сталося? Ви погано себе почуваєте?

– Мені, мабуть, занадто спекотно. Зараз покращає, – він витягнув носовичок і протер обличчя.

– Може, ви зайдете та доїсте? – запропонував Бонé. – Той кролик, приготований старою, виглядає апетитно.

– Ні! – Стівєна взяли дрижаки. – Я не піду, вибачте.

Він викрутився з-під турботливої руки Бонé і швидко пішов у напрямку міста.

– Перекажіть Азеру, що я буду пізніше, – кинув він через плече.

За вечерею Азер запитав, чи він одужав.

– Так, дякую, – відповів він. – То нічого серйозного, просто в голові запаморочилось.

– Запаморочилось? У вас проблеми з кровообігом?

– Я не знаю. Може, щось не те з повітрям. Може, це вплив якоїсь речовини, яку використовують для фарбування, я не знаю. Мені іноді важко дихати.

– Вам треба порадитися з лікарем. Я домовлюся за прийом.

– Дякую, не треба. Нічого серйозного.

Погляд Азера виражав щось схоже на подив.

– Я думаю, що ви не в найкращому стані. Я міг би без проблем...

– Заради Бога, Рене, – перебила його мадам Азер, – він же сказав, що немає про що хвилюватися. Чому б вам не залишити його у спокої?

Азер з гучним стуком поклав на тарілку виделку. Коротку мить на його обличчі читалась паніка – як у школяра, котрого спіткала поразка, але який водночас не може зрозуміти правила гри, котрі дозволили його супернику виграти.

Потім він уїдливо всміхнувся, як людина, яка знає як треба, але вирішує не сперечатися і таким чином тимчасово потурає своїм підлеглим. Він з перебільшеною легкістю повернувся до дружини.

– Люба, а ти чула свого менестреля знову, коли блукала містом?

– Я не блукала, Рене, я ходила у справах.

– Звичайно, люба. Моя дружина, месє, таке таємниче створіння, – зауважив він вже до Стівєна. – Вона – як той струмочок у піснях. Ніхто не знає, куди вона плине та де закінчиться її подорож.

Стівєн міцно стиснув зуби, щоби не стати на захист мадам Азер.

– Не думаю, що месє Рейзфорд знає цю пісню, – відповіла мадам Азер.

– Може, месє Берар заспіває її, – Стівєн і не помітив, як сказав це вголос.

Мадам Азер розсміялася раніше, ніж змогла себе втримати. Замаскувавши сміх кашлем, вона трохи почервоніла під пильним поглядом свого чоловіка. Обличчя Стівєна залишалось абсолютно нейтральним, хоча йому й було ніяково за свою грубу поведінку з господарем будинку. У Азера не простежувалось жодної реакції – ні раптової, як у його дру-

жини, ні удаваної, як у Стівена. На щастя, Лізетта захихикала, і Азер відволікся на те, щоб зробити їй зауваження.

– Месьє Берар так добре співає? – спитав Грегуар, піднявши очі від тарілки. Свою серветку він заправив за комір.

– Бездоганно, – відповів Азер з викликом.

– Погоджуюся, – Стівен зустрів його погляд. Потім перевів очі на мадам Азер. Вона вже заспокоїлася і відповіла на його погляд – на її обличчі все ще була помітна нота веселощів.

– Так що, ти не проходила повз той будинок знову? – запитав він.

– Я, здається, проходила повз нього, коли навідувалася до аптеки, але вікно було зачичене і музики я не почула.

Берари знову завітали після вечері. З ними була мати мадам Берар – жінка зі зморшкуватим обличчям у чорній мереживній шалі, яка мала виказувати її велику набожність. З невідомих причин Берар звертався до неї «тітко Елізо», і тому вона просила усіх присутніх звертатися до неї так само. Стівену було цікаво, чи було небажання називати своє прізвище у шлюбі викликане болісними спогадами про смерть чоловіка, чи ж це була якась сімейна таємниця, яку Берар намагався приховати.

Того вечора – та й під час інших їхніх візитів – Стівен спостерігав за цією сім'єю та намагався зрозуміти, яку роль вони грають у житті Азерів. Коли на вулиці трохи потеплішало, вони вп'яťох сиділи на веранді у плетених кріслах і насолоджувалися запахом жимолості й жасмину, котрі звивалися віконними перемичками і рамами позаду будинку. Берар у своїх великих чорних чоботях і офіційному жилеті завзято керував своїм маленьким оркестром, хоча найкращу партію завжди залишав для себе. Він добре знався на впливових сім'ях міста і міг нескінченно розказувати про роль таких імен, як Сельє, Лорендо або де-Морвіль, у фінансовому розвитку міста та соціальному житті. Він непрямом натякав на те, що його родина теж має якийсь стосунок до де-Морвілів, але недбалість якогось бонапартиста завадила йому це довести. Так само як він критикував хибного прабатька, Берар принижував улесливі манери паризького суспільства, особливо жагу до титулів. Свого ж предка, котрий уперто не хотів полишати свої провінціальні звички, він описував як людину нескінченної доброчесності, чия дипломатичність набагато перевершувала підступність парижан. Той давній Берар здавався усім присутнім стійкою та шляхетною людиною, а отже, його нащадки поставали одночасно як спадкоємці моралі і чесні члени елітарного суспільства.

Так вони проводили вечори. Такі розмови наближали кінець оцих мирних посиденьок, але вони страшенно пригнічували Стівена. Він ніяк не міг збагнути, як мадам Азер їх терпить.

Вона одна ніколи не відповідала на спонукання Берара. Коли він прямо запрошував її до розмови, вона майже нічого не говорила, хоча могла охоче спілкуватися на теми, які пропонувала сама. У Берара, як йому здавалося, просто не було іншого виходу, крім як перебивати її. Він ледь помітно кивав головою, вибачаючись, – але перепрошував аж тоді, коли бесіда скеровувалася в потрібному йому напрямку. Мадам Азер знижувала плечима або посміхалася у відповідь на це запізніле вибачення, наче говорячи, що вона й не збиралася говорити нічого важливого. Присутність тітки Елізи була на користь Берарові, адже вона ніколи не упускала можливості підігріти будь-яку розмову, яка торкалася її релігійних переконань. У неї була репутація сумирної та благочестивої жінки, котра впливала з її давнього статусу вдови та колекції молитовників, розп'ять та пам'ятних речей з паломницьких подорожей, яка зберігалася у її спальні в будинку Берарів. Її почорнілий рот і грубуватий голос наче втілювали в собі грізну духовну істину, що справжню віру треба шукати не у блідому обличчі затворників, а у скалічених життях тих, хто страждав заради виживання. Іноді її сміх звучав швидше грубо і повнокровно, аніж праведно, проте часті звертання до святих могли

приголомшити слухача – жінка вправно сипала іменами і муками з ранніх періодів розвитку та становлення церкви Малої Азії.

– Я планую влаштувати прогулянку у водяні сади наступної неділі, – сказав Берар. – Чи не хотіли б ви до нас приєднатися?

Азер з радістю погодився. Тітка Еліза зауважила, що вона вже застара для прогулянок на човні, але тон її відмови вочевидь натякав на неприпустимість таких потурань своїм бажанням у неділю.

– Я сподіваюсь, ви вправно керуєте човном, Рене? – запитав Берар.

– Я відчуваю воду, це правда, – відповів Азер.

– Тільки-но послухайте його! Скромний старий чорт! – засміявся Берар. – Якби не існувало достатньо контраргументів, він би ніколи не зізнався, що знається хоч на чомусь.

Азер насолоджувався роллю скромного жартівника, якою його наділив Берар. Щойно заходила мова про якийсь із його талантів, він особливим способом скептично зітхав і робив гучний ковток із бокалу. Азер нічого не відповідав, тому його слава як дотепної людини не постраждала, але не для Стівена, який щоразу, коли Азер від скромності закривав очі, згадував крики болю, котрі він чув під дверима спальні. Іноді, сидячи безпечно у вітальні, Стівен міг спостерігати за усією компанією і за німою одухотвореною фігурою мадам Азер. Він не запитував себе щодо її вроди – те, як впливала на Стівена одна лиш її присутність, робило це питання беззмістовним.

Мабуть, якщо судити строго, її не можна було назвати красивою. Для цілковитої жіночності її обличчя ніс видавався дещо завеликим, аніж диктувала мода. Волосся мало забагато відтінків коричневого, золотистого і рудого, на противагу бажанням багатьох жінок. Попри всю легкість виразу її обличчя сильний характер жінки проявлявся занадто відверто у традиційному визначенні привабливості. Та Стівен не мав жодних сумнівів – ним рухав непереборний потяг.

Одно дня Стівен повернувся з роботи після обіду і побачив мадам Азер у саду – вона підрізала неслухняні трояндові кущі, які вирости вище за неї.

– Месьє, – почулося її формальне привітання, хоча і без холоду.

Стівен, без будь-яких попередніх планів, підійшов і узяв у неї невеликі садові ножиці.

– Дозвольте я.

Вона здивовано посміхнулася, наче вибачала за такий різкий випад. Стівен зрізав декілька зів'ялих бутонів, перш ніж зрозумів, що він і гадки не має, як це робити.

– Давайте я, – сказала вона. Її рука сковзнула по піджаку Стівена і доторкнулась до його руки, забираючи назад ножиці. – Дивіться, як треба. Під кожною зів'ялою квіткою стебло потрібно зрізати під кутом. Ось так.

Коричневі пелюстки колись білої троянди посипалися на землю. Стівен підійшов ближче до неї і відчув запах її сукні. На ній була спідниця кольору висушеної землі та блузка з каймою з візерунком «гусяча лапка», яка наче прийшла з тих часів, коли одягу приділяли більше уваги. На ній також був короткий жилет, який відкривав нижню частину шиї, порожевілу від роботи в саду. Стівену на думку приходили різні модні епохи, котрі асоціювались із декоративним стилем мадам Азер: від балів у честь перемоги в битвах під Вагром чи Бородіном до вечорів часів Другої імперії. Її обличчя ще без слідів зморшок наче натякало на якусь таємницю та мудрість, приховану за її теперішнім життям.

– Я вже день або два не бачив вашої дочки, – сказав Стівен, виринаючи зі своїх думок. – Де вона зараз?

– Лізетта поїхала в Руан разом зі своєю бабусею на декілька днів.

– А скільки їй років?

– Шістнадцять.

– Складно повірити, що ваша дочка вже така доросла.

– Грегуар та Лізетта мені не рідні діти, – відповіла вона. – Перша дружина Рене померла вісім років тому. Ми одружилися через два роки після її смерті.

– Я так і знав, – сказав Стівен. – Ви не того віку, щоб мати дорослих дітей.

Мадам Азер знову посміхнулася, проте дещо зніяковіло. Стівен подивився на її обличчя, коли вона нахилилась до сухих бутонів і шипів, і уявив побої від її зів'ялого, розбещеного чоловіка. Не задумуючись, він витягнув руки й охопив ними її долоню. Вона різко повернулася – обличчя її почервоніло і спалахнуло тривогою.

Стівен притис її руку до грубої саржі піджака, все ще не мовлячи ні слова. Раптовість вчинку вселила у нього спокій. Він зазирнув їй у вічі, ніби запрошуючи відреагувати всупереч диктату її соціального статусу.

– Месьє, прошу вас, поверніть мені мою руку, – вона спробувала перетворити ситуацію на жарт.

Стівен помітив, що вона не прикладала зусиль, щоб забрати долоню. У другій руці вона все ще тримала ножиці, тому їй було б важко вивільнитися. Вона могла б просто висмикнути долоню, але такий грубий жест загрожував втратою рівноваги.

– Я чув звуки з вашої спальні тієї ночі. Ізабель...

– Месьє, ви...

– Стівен.

– Припиніть це негайно. Ви не маєте права мене принижувати.

– Я і не хочу принизити вас. Ніколи не хотів би. Я тільки хочу підтримати, – Стівен сам здивувався промовленим словам, але руку таки відпустив.

Мадам Азер подивилася на нього з іще більшою холоднокрівністю.

– Ви повинні поважати мій статус.

– Я поважатиму, – відповів він. Йому почулася у її словах певна неоднозначність, і він навмисне використав майбутній час для своєї неохочої згоди.

Було очевидно, що йому більше нічого додати, тому він вирішив залишити її.

Мадам Азер поглядом провела високу фігуру до будинку, а потім струснула головою – ніби хотіла побавитися якоїсь небажаної думки – і повернулася до трояндових кущів.

Після втечі з обідньої кімнати для робочих Стівен знайшов кафетерій з іншого боку собору, куди тепер щодня приходив на ланч. Тут часто бували молоді люди – студенти або підмайстри, – які завжди займали ті самі місця. Кухарем тут служив міцний чолов'яга, якого колись вислали з Парижа, де він тримав кафе на площі Одеон. Він добре знав звички студентів, тому подавав лише одну страву, але у великій кількості, з вином та хлібом, вартість яких входила в ціну. Найчастіше він готував яловичину, а на десерт – кастард або фруктовий пиріг.

Одного разу Стівен обідав у кафетерії за столиком біля вікна, коли побачив знайому фігуру, що пробігла вулицею повз, з низько опущеною головою та корзинкою в руках. Хоча накидка закривала обличчя, її було легко впізнати за ходою та паском із шотландки на талії. Стівен залишив на столі декілька монет, поставив на місце стілець і вийшов на вулицю. Він побачив, як мадам Азер звертала з площі у вузьку вулицю, і побіг з надією наздогнати жінку. Вона якраз дзвонила у будинок з полущеними подвійними зеленими дверима, коли він опинився поруч.

Побачивши Стівена, вона розхвилювалася.

– Месьє, я... я не чекала вас тут побачити. Я... я принесла дещо другові...

– Я побачив, як ви пройшли повз кафетерій, де я обідаю. Я хотів дізнатися, чи не треба вам допомогти нести корзинку.

Вона невпевнено подивилася на свій кошик.

– Ні. Ні, не треба. Дякую.

Двері відчинив молодий чоловік із темним хвилястим волоссям і виразною тривожністю. Його обличчя виказувало усвідомлення і поспіх.

– Заходьте, – промовив він і поклав руку на плече мадам Азер, проводжаючи її у внутрішній двір.

– Це мій друг, – мадам Азер невпевнено вказала рукою на Стівена, котрий затримався в дверній проймі.

– Заходьте, заходьте, – поклавив його молодик, зачиняючи за ним двері.

Вони перетнули двір і піднялись сходами у невеличку квартиру. Він залишив їх чекати у тісній вітальні із заштореними вікнами, а на усіх поверхнях лежали купи паперу та листівок.

Молодий чоловік швидко повернувся і відсунув штору, впускаючи у занехаяну кімнату трохи світла. Він окреслив рукою безлад та вибачився.

– Нас тут живе п'ятеро, – він простягнув Стівенові руку. – Мене звати Люсьєн Лебрєн. – Вони потисли руки, і Люсьєн повернувся до мадам Азер. – Ви вже чули новини? Вони погодилися взяти назад десять чоловіків, звільнених минулого тижня. Щодо зарплатні вони поки не поступаються, але це вже щось.

Відчуваючи здивований погляд Стівена, мадам Азер сказала:

– Ви, мес'є, мабуть, запитуете себе, що я тут роблю. Я іноді приношу їжу мес'є Лебрєну, а він дає її сім'ям фарбників. У декого з них п'ятеро або ж і шестеро дітей – іноді навіть більше. Їм важко живеться.

– Я зрозумів. І ваш чоловік про це не знає.

– Не знає. Я не маю змоги спілкуватися з його працівниками, але фарбарі – це окрема група людей, наскільки вам відомо.

– Не треба вибачатися! – обурився Люсьєн. – Давати людям їжу – це християнська доброчинність. У будь-якому разі, з моїми людьми повелися вкрай несправедливо. Минулого тижня на зустрічі спілки...

– Тільки не починайте цього знову, – всміхнулася мадам Азер.

– Ви мене засмучуєте, мадам, – відповів Люсьєн посмішкою.

Стівен відчув уколи занепокоєння від фамільярності Люсьєна стосовно мадам Азер. Його не дуже турбувала політика страйку чи етичний бік вчинку мадам Азер – він хотів лише знати, звідки у неї такі приятельські стосунки із цим вольовим молодиком. Він сказав:

– Мені вже, здається, час вертатися на фабрику. Ваш чоловік хотів, щоб я ознайомився з процесом завершальної обробки.

– Ви працюєте з Азером? – Люсьєн був приголомшений.

– Я працюю в англійській компанії, і мене на деякий час відрядили сюди.

– Ви надто добре говорите французькою для англійця.

– Я вчився в Парижі.

– І що він казав вам про страйк фарбарів?

Стівен згадав зауваження Азера щодо «малого Люсьєна»:

– Не надто багато. Думаю, він більше цим перейметься тоді, коли страйк вплине на його власну фабрику.

Люсьєн коротко та якимось дико розсміявся.

– Цього вже недовго чекати, запевняю вас. Мадам, бажаєте чогось випити?

– Ви дуже люб'язні. Води, будь ласка.

Люсьєн кудись зник, а Стівен затримався, не бажаючи полишати тут мадам Азер.

– Не думайте про мене поганого, мес'є, – сказала вона.

– Звичайно, ні, – поклавився запевнити її Стівен. Йому стало приємно, що його думка має для неї значення.

– Я вірна своєму чоловікові.

Стівен нічого на це не відповів, бо почув Люсьєнові кроки. Він швидко нахилився до мадам Азер, поклав руку на її передпліччя, поцілував у щоку – і пішов, не дивлячись, як вона червоніє. Виходячи, він голосно попрощався, адже поцілунок навряд чи міг би зійти за ввічливе прощання.

Ізабель Азер, у дівочтві Формантьє, походила з родини, що жила поблизу Руана. Вона – наймолодша з п'яти сестер – стала для свого батька розчаруванням, оскільки того разу він вже сподівався на сина. Будучи найменшою дитиною, вона росла майже без уваги батьків, бо на той час, коли народилася їхня п'ята донька, їх вже не тішили галас і мінливість дитинства. Дві її старші сестри, Беатріс і Дельфін, ще в юному віці об'єдналися в союз проти дистанційної тиранії батька і маніпулятивної байдужості мадам Формантьє. У дитинстві вони були дуже енергійними та кмітливими, та навіть їх таланти не заслужили ні уваги, ні підбадьорення з боку батьків. Вони росли загалом егоїстками, що виливалося у постійну потребу взаємної підтримки.

Найстарша сестра, Матильда, не могла приборкати пориви свого темпераменту, а іноді поганий настрій не полишав її декілька днів поспіль. Вона мала темне волосся і холодний погляд – настільки холодний, що іноді навіть батько думав двічі, перш ніж сперечатися з нею. Коли їй було вісімнадцять, вона закохалася в архітектора, котрий працював тоді над собором у Руані. Він був невисоким підозрілим чоловіком і рухався спритно, наче якийсь гризун. Він десять років перебував у шлюбі й мав двох дочок. Чутки про розвиток їх дружніх стосунків дійшли до мес'є Формантьє, і вдома вибухнув грандіозний скандал. Зі спальні на горищі п'ятирічна Ізабель уперше почула пристрасть у голосі дорослої людини, коли батько від умовлянь перейшов до гніву, і добре знаний сестрин характер став ще більше плаксивий і нестримний. Ізабель відчула, як захитався будинок, коли за Матильдою грюкнули двері.

Ізабель була надзвичайно милою дитиною. Вона не вважала байдужість батьків чимось неприродним. Єдиною людиною, якій вона могла хоч якось довіритися, була її сестра Жанна, старша за неї на два роки. Жанна була найбільш винахідливою із сестер. Їй не доводилося пізнавати світ самотійно, як Матильді, але вона не входила у союз Беатріс і Дельфін. Коли в Ізабель несподівано почалась кровотеча без причини, саме Жанна пояснила те, що мала б пояснити матір, але через байдужість чи ханжество цього не зробила. Жанна розповіла, що цієї кровотечі наче треба стидатися, але сама вона ніколи це так не сприймала. Дівчина вважала, що ця кров – знак якогось вищого ритму життя, що виведе їх із нудьги дитинства. Ізабель, яка була все ще приголомшена подією, все ж розділила радісні надії Жанни, хоча і не без сумнівів. Вона так і не змогла примиритися із тим, що ця таємниця, котра несе нове життя і свободу, чомусь має проявлятися у вигляді болю.

Батько Ізабель був юристом з політичними амбіціями, які не мав можливості реалізувати. Не було в нього і харизми, котра допомогла б налагодити потрібні зв'язки тоді, коли підводили здібності. Йому швидко набридло суто жіноче товариство вдома, тому за столом він завжди занурювався у паризькі газети з їх статтями про політичні інтриги. Пристрасті та складності життя його родини для нього не існували. Хіба що він іноді докоряв дівчатам за неслухняність або зрідка суворо карав – на цьому участь у їх вихованні для нього закінчувалась. Байдужість чоловіка призвела до того, що мадам Формантьє з головою поринула в клопоти про свій зовнішній вигляд і моду. Вона думала, що чоловік має коханку в Руані і тому втратив інтерес до своєї дружини. Для компенсації такого нехтування нею вона весь свій час присвячувала тому, щоби подобатись чоловікам.

Через рік після своїх невдалих стосунків з одруженим архітектором Матильда вийшла заміж за місцевого лікаря – на радість батькам і на заздрість сестрам. Було очевидно, якщо всі сестри підуть з дому у доросле життя, Ізабель залишиться доглядати за батьками.

– Що мені робити, Жанно? – питала вона сестру. – Мені що, залишатися тут і чекати, поки вони постаріють?

– Думаю, вони б хотіли цього, але не мають права на це розраховувати. Ти повинна жити своїм власним життям.

– Я так і зроблю. Якщо ніхто не візьме мене заміж, я поїду у Париж і відкрию власну крамницю.

– Я думала, ти хочеш поїхати місіонером у джунглі.

– Це на той випадок, якщо моя крамниця не буде успішною, а мій коханець відмовиться від мене.

На відміну від старших сестер, Жанна мала хороше почуття гумору і неупередженість, і розмови з нею відкрили Ізабель, що ті речі, про які писали у книжках та газетах, відбуваються не лише у життях інших людей, але і в її житті теж. Вона любила Жанну найбільше.

У вісімнадцять років Ізабель стала самостійною в своїх міркуваннях дівчиною з м'яким характером. Рутини та заціпеніле життя батьківського дому не давало їй проявити природні інстинкти та нестримну енергію. На весіллі Беатріс Ізабель познайомилась із молодим офіцером піхоти Жаном Детурнелем. Він дуже лагідно із нею розмовляв і, здавалося, оцінив якісь її власні якості. Ізабель, чиє дитинство минуло у тіні того факту, що вона будь-що мала бути хлопчиком, була збентежена тим, що хтось вважав її особливою і знаходив у ній щось варте знайомства. Сам Жан теж не був пересічним молодиком: він був уважний і гарний за класичними стандартами. Він писав їй листи та надсилав подарунки. Після року залицян – здебільшого проведених в листуванні, бо через постійні командировання Жан рідко бував у Руані, – батько вирішив здійснити одне зі своїх рідкісних втручань у життя сім'ї. Коли Жан вкотре приїхав побачитися із Ізабель, він запросив його до себе і висказав йому, що той застарий, має занадто низьке звання та незнатне походження, а ще занадто повільно приймає рішення стосовно нього та Ізабель. Детурнеля, котрий від природи був скромним чоловіком, приголомшили такі звинувачення з боку мес'є Формантьє, і він сам засумнівався щодо своїх намірів. Жан захоплювався незвичайною зовнішністю Ізабель та її характером – вона навіть у такому юному віці доволі відрізнялася від інших дівчат. Після вечорів із іншими офіцерами він повертався у свою кімнату і думав про цю молоду енергійну жінку. Він уявляв собі подробиці її життя вдома у жіночому оточенні, у спокої та домашніх справах разом із двома іншими незаміжніми сестрами – Жанною та Дельфін. Йому подобалося порівнювати сестер між собою, бо йому було приємно, що саме найменша з них найвродливіша і найцікавіша – навіть якщо це була суто його думка. Так ось, хоча Ізабель Формантьє з її блідим обличчям, гарними туалетами і мелодійним сміхом ставала йому відрадою після одноманітних армійських днів, він глибоко у душі не був певен, що хоче з нею одружитися. Можливо, якби Формантьє не втрутився, стосунки завершилися б весіллям, але раптова поява самосвідомості спонукала його до руйнівних сумнівів.

Через декілька місяців він приїхав знову і під час прогулянки у саду повідомив Ізабель про майбутнє відрядження за кордон, через що їхня дружба не може далі тривати. Він оминав питання одруження, спираючись на свою бідність і недостойність. Ізабель було все одно, буде вона його дружиною чи ні, але коли він сказав, що вони більше не побачаться, вона відчувала страшенну агонію втрати – як дитина, яку позбавили єдиного джерела любові. Наступні три роки кожна хвилина її життя була насичена цією втратою. Навіть коли більше так не дошкуляв, у неї наче залишилась рана, ледь-ледь затягнута тоненькою плівкою, – будь-яка незначна річ могла знову її роз'ятрити. Безтурботна простодушність її дитинства, де нікому не було до неї діла, закінчилась, та все ж лагідність і гармонійність її характеру відновились. У двадцять три роки домашні вже не сприймали її як дитину. Вона здавалась старшою, у неї починали формуватися власний стиль та поведінка, незалежні від батьків і

сестер. Матір навіть трохи лякалась її впевненості у власних смаках і думках. Ізабель відчувала, як дорослішає, не зустрічаючи жодного опору.

На одному вечорі її батько дізнався про сім'ю Азерів, які переїхали з їхнього міста до Ам'єна. Йому розповіли, що дружина померла і залишила чоловікові двох дітей. Формантьє влаштував знайомство – і Рене Азер одразу ж йому сподобався. Ізабель не могла забезпечити той домашній комфорт, якого він прагнув. Крім того, вона стала занадто впертою як для домогосподарки. Незважаючи на її вмілу допомогу матері, він зрозумів, що молодша донька може стати йому тягарем у майбутньому. У суворому та досвідченому Рене батько Ізабель побачив вирішення одразу кількох проблем.

Партія була майстерно запропонована Ізабель обома чоловіками водночас. Батько зіграв на її співчутті Азеру, коли він познайомив її зі своїми обома дітьми, котрі якраз долали найцікавіші етапи життя.

Азер пообіцяв Ізабель до певної міри незалежність у подружньому житті, і вона, жадаючи вирватися з батьківського дому, погодилася. Найважливішим фактором для неї став інтерес до Грегуара й Лізетти: вона хотіла допомогти їм і компенсувати таким чином свої розчарування їхнім добробутом. Вони також домовилися з Азером про спільних дітей. Ось так Ізабель з дівчинки Формантьє перетворилася на мадам Азер: жінку, чий вік не відповідав статусу; жінку з вишуканим смаком та власною думкою; жінку з накопиченими в собі природними нахилами та емоціями, які не знайшли вираження за жодних обставин її життя.

Спочатку Азер пишався своєю молодогою привабливою дружиною, йому подобалось знайомити її з друзями. Він бачив, як діти розцвіли від її уваги. Лізетті вона тактовно допомогла прийняти делікатні зміни її тіла, Грегуару – розвинути його ентузіазм і покращити манери. В місті мадам Азер дуже поважали. Вона була люблячою та відданою дружиною своєму чоловікові, а він і не потребував більшого. Ізабель не кохала його, та чоловік сам налякався б виникнення цієї непотрібної емоції.

Мадам Азер звикла до свого нового імені. Вона вдовольнилася накладеною на неї роллю, сподіваючись назавжди поховати свої честолобні бажання. Але саме холодна фігура її чоловіка підтримувала ті амбіції живими – парадокс, який вона не збагнула вчасно. Народження нових дітей Азер сприймав як важливе підтвердження свого соціального статусу і вдалого одруження, коли різниця у віці і смаках не має жодного значення. Підхід до дружини у нього був суто діловий та хижацький, вона ж реагувала байдужою покірністю – це єдине, що їй залишалось. Він щоночі кохався з нею, але здавалося, що лиш тільки він почав, а йому вже хочеться якомога швидше з цим покінчити. Після того він ніколи не згадував про те, чим вони займалися. Мадам Азер, котру це спочатку злякало і присоромило, невдовзі засмутилась від такого ставлення. Вона не могла зрозуміти, чому цей аспект їх життя – вочевидь такий важливий для нього – він не хоче ніяк обговорювати, а також того, чому така вражаюча інтимна близькість не відчиняє жодних дверей до її душі і ніяк не в'яжеться із тими глибокими почуттями і прагненнями, які зародилися в ній ще у дитинстві.

Вона не вагітніла, і кожного місяця, коли поверталася кров, Азер все більше впадав у розпач. Деколи чоловік винуватив у цьому себе. Він почав думати, що проблема саме у ньому – хоча двоє дітей спростовували такі припущення. Іноді, лежачи у ліжку без сну, він зводив це до кари за одруження з Ізабель, хоча і сам не міг збагнути, чим саме міг удостоїтися покарання. Врешті-решт почуття розчарування вплинуло на його чоловічу силу. Він також почав помічати, що дружина нічого не відчуває. Та попри все навіть думка про звернення до лікарів за вирішенням проблеми медичним шляхом настільки його лякала, що здавалася неприпустимою.

Тим часом проблеми чоловіка хвилювали мадам Азер менше і менше. Вона боялася Стівена. Відколи він оселився на бульварі Гангу, його смугляве обличчя, його пильний погляд і швидкі, стрімкі рухи лякали її. Він не був схожий на інших чоловіків, яких вона

знала, – ні на батька, ні на її чоловіка, ні навіть на Жана Детурнеля, який виявився безвольним попри свою молодість і романтичність.

Стівен був на дев'ять років молодший за мадам Азер, тому вона поблажливо ставилася до нього: бачила в ньому ту юність – або принаймні її частину, – яка для неї вже залишилася в минулому. Вона намагалася думати про нього, як про третю дитину, сприймати, наче брата Лізетти – та він і був лише на чотири роки за неї старший. Якоюсь мірою їй це вдавалося, проте вона помітила, що таке зверхнє ставлення тільки додає материнської ніжності до відчуття тривоги.

У неділю Стівен прокинувся дуже рано і спустився на кухню у пошуках поживи. Він пройшовся коридорами першого поверху, і звук його кроків ще довго висів у нерухомому повітрі. У будинку ще залишалися кімнати, у яких він поки не бував або бачив лише мигцем і потім не міг відшукати. Через маленьку вітальню він вийшов у прохолодний сад і попрямував далі до кінця галявини. Під каштаном стояла лавка – на неї він і сів, щоб з'їсти хліб, узятий на кухні. Звідси було добре видно будинок.

Минулого вечора він ножем вирізав маленьку фігурку зі знайденого в саду шматка м'якої деревини. Стівен вийняв її з кишені і почав уважно роздивлятися, вдихаючи свіже ранкове повітря. Це була фігурка жінки у довгій спідниці і короткому жакеті. Її волосся було вирізьблене у вигляді невеличких заглиблень, а замість рис обличчя тільки невеличкі відмітини очей та рота. Стівен дістав ножа і почав доробляти ступні, котрі виднілися з-під спідниці. Раптом він помітив, як у спальні на другому поверсі відчинилися віконниці. Він уявив голоси, шум води у ванні, брязкіт дверних ручок. Коли він розсудив, що вся родина вже одяглася і спустилася на сніданок, то повернувся у будинок.

Дітей не захоплювала перспектива подорожі навколо водяних садів, і мадам Азер довелося нахилитися через стіл, щоб вгамувати Грегуара, який стукав ложкою об стіл. Вона надягла ляне плаття кремового кольору з блакитним паском та декоративною вставкою з гудзиками.

Лізетта кокетливо подивилася на Стівена і запитала:

– Так що, ви поїдете подивитися на знамениті водяні сади?

– Я не знаю, чи запрошений.

– Звичайно, що так, – відповіла мадам Азер.

– У такому разі я із задоволенням поїду.

– Ну, це зробить цю поїздку не такою нудною, – зреагувала Лізетта.

– Дуже мило було з боку мес'є Берара запросити нас, – зауважила мадам Азер. – Так що ви обоє маєте бути дуже чемними. А щодо твоєї сукні – вона замала для дівчини твого віку.

– Але там так спека, – спробувала сперечатися дівчина.

– Я не можу змінити погоду. Вдягни щось інше і поквапся.

– Вже біжу, біжу... – понуро промовила Лізетта, штовхаючи стілець під стіл. Ідучи до дверей, вона провела рукою по плечу Стівена. Сукня, через яку дівчина отримала зауваження, підкреслювала округлі груди, якими вона вочевидь дуже пишалася.

Десь об одинадцятій вони п'ятьох вийшли з дому – вони узяли із собою ще й Маргариту, служницю, котра допомагала мадам Азер і Стівенові нести корзинки із їжею, парасольки, килимки, а також одяг, на випадок додаткових потреб. Шлях до початку водяних садів був досить коротким: вони спустилися сходами вниз на п'ять прольотів, де на площадці їх вже чекав Берар у солом'яному капелюсі. Мадам Берар розмістилася на кормі човна з плоским дном традиційної форми – ялик з піднятим квадратним кінцем.

– Доброго ранку, мадам! Який же сьогодні чудовий день! – Берар був у доброму гуморі. Він простягнув руку мадам Азер і допоміг їй спуститися у човен. Однією рукою опираючись на Берара, іншою вона підняла свої спідниці і легенько ступила у низькобортне судно.

Грегуар, який помітно повеселішав, швидко проскочив поперед інших і стрибнув у човен, розгойдавши його.

Мадам Берар злякано скрикнула:

– О, папа!

– Жінки і діти – першими! – засміявся Берар.

Він допоміг Лізетті всістися поряд з мадам Азер.

– Я буду стерновим і стоятиму на кормі, – поважно заявив Берар. – Ви сідайте навпроти Лізетти, а ви, месє, – звернувся від до Стівена, – поряд із Грегуаром, а мадам Берар – ось тут, навпроти вас, Азере. Тепер ми досягли ідеального балансу.

Стівен, як йому було наказано, сів навпроти мадам Азер і намагався знайти місце для своїх ступнів, розташувати їх так, щоб його ноги не торкалися її. Берар голосно вигукнув щось навігаційне, піднявся на корму і відштовхнув човен від берега довгою дерев'яною жердиною.

Сади – це були сформовані заплави Сомми у вигляді каналів, котрі розділяли численні дрібні острівці з берегами, захищеними настилем з грубих дерев'яних дощок. Тут активно вирощували овочі: невеличкі ділянки належали тим, хто жив тут же у маленьких будинках, а більші ділянки належали власникам ферм, які здебільшого мешкали в місті. Це місце розділили люди, які не мали жодного стосунку до його впорядкування як зразка природної краси й об'єкта гордості громадян.

Берар доволі вправно керував човном, енергійно занурюючи жердину то праворуч, то ліворуч. Вони пливли під навислими гілками дерев, іноді зустрічаючи таких же любителів недільних прогулянок, які вигукували привітання та коментували сонячність погоди. Берар сильно пітнів, керуючи човном, і часто витирав чоло носовичком, але йому це зовсім не заважало читати присутнім лекцію з історії водяних садів, повз які вони пливли.

Стівен сидів на незручній лаві спиною до напрямку руху човна. Стояча вода, яку не порушував жоден вітерець, здавалося, лише посилювала неприродну спеку того дня. Його ноги у блискучих шкіряних черевиках стояли на дерев'яному дні човна під дивним кутом, аби не торкатися взуття мадам Азер. Вона ж поставила ступні разом так, щоб носки дивилися трохи в різні боки, як того вимагали щільно зведені кінцівки. Лави були дуже низькі – всього сантиметрів десять від дна, – тому коліна мадам Азер були високо підняті, а з під спідниці виднівся тугий стрейч на передплесні. Панчохи, припустив Стівен, зроблені з якісного шовковистого матеріалу, який точно виготовлявся не на фабриках її чоловіка. Він помітив, які тендітні у неї щиколотки там, де вони переходять у литки. Стівену стало цікаво, як виглядає кріплення її панчіх під складками спідниці, котре дозволяє тканині так туго і красиво обтягувати підйом її ноги.

– ... римськими солдатами. Але канали сформувалися між ділянками землі майже повністю природним шляхом – на кілька століть раніше, ніж люди укріпили береги островів дерев'яними дошками, які ви бачите тут тепер. Ця місцевість – вражаючий приклад того, як природа та люди здатні в гармонії працювати пліч-о-пліч.

Розповідь Берара зрідка переривали лише його власні подихи. Ніхто зі слухачів не наважувався йому заважати – хіба що лише Азер, проте його втручання Берар ігнорував.

Стівен дивився у воду, занурював у неї долоню, посміхався Грегуару і намагався зустрітися поглядом із мадам Азер. Коли йому це вдалося, вона лише стримано посміхнулася і тут же звернулася до Лізетти з якимось питанням.

Широкі канали служили водними шляхами загального використання, але були і вузькі, з табличкою «приватна власність», які вели до величезних маєтків, прихованих від людю щільною живою огорожею та високими квітковими кущами. Коли Берар втомився, його змінив Азер – він керував човном, аж поки не вирішили вдовольнити нескінченні Грегуарові прохання ланчу. Тоді Азер повернув жердину Берару, щоби той причалив до тінистого саду,

де можна було приємно пообідати під яблунями. Азер довго бавився з вином, занурюючи його у воду біля фаліня для охолодження, а мадам Азер із Лізеттою тим часом розстеляли на траві килимки. Грегуар бігав садом, частенько повертався і ділився з усіма своїми відкриттями, а Стівен вів бесіду із мадам Берар, яка не відводила очей від свого чоловіка. Берар же всівся під деревом із келихом вина та шматком курки, вирваним з кісткою збоку, і вертів головою.

Чоловіки зняли піджаки, і коли Стівен складав свій, то намацав у кишені дерев'яну фігурку. Він витягнув її і, роздивляючись, покрутив у руках.

– Що це у вас? – запитала Лізетта, сідаючи на килимок поруч зі Стівеном.

– Невелика фігурка. Я зробив її ось цим, – він дістав з кишені ніж.

– Як гарно.

– Якщо вам подобається, можете взяти її собі, – не вагаючись, запропонував Стівен.

Лізетта засвітилась радістю і озирнулась, щоби впевнитися, що всі це побачили.

Стівен знайшов ще один шматок дерева, щоб вирізати фігурку для Грегуара, вся увага якого була зайнята обідом. Здавалося, крім нього, ніхто не міг похвалитися апетитом. Різноманітні сири та пироги було складено назад до кошиків майже неторканими. Берар разом із куркою їв заливний язик, а Лізетта не захотіла нічого, крім полуничного пирога і тістечок, приготованих мадам Азер. Діти пили оранжад, а дорослі смакували вино з долини Луари, хоча воно зовсім не охолотило у стоячій воді.

Після обіду Берар приліг, спершись спиною на дерево, і задрімав. Азер закупив трубку і побрів у іншу частину саду з тією ж метою. Стівен зі шматку твердого дерева вирізав реалістичну фігурку чоловіка для Грегуара.

Для всіх друга половина дня тягнулася довго та нудно. Вони знов перемістилися у човен, і Берар – після недовгого керування Стівена – знову став на кормі. Стало ще спекотніше, і дами енергійно обмахувались віялами. Похмура мадам Берар у щільному офіційному вбранні сиділа у носовій частині човна, наче прикраса нещасливого корабля, на котрий насувається льодовик або екваторіальний шторм. Стівену було спекотно і трохи зле від вина. Водяні сади викликали у нього відразу: їх буйна рослинність нагадувала йому родючість цвинтаря. У густих коричнюватих водах метушились пацюки, котрі рили нори в укріплених деревом берегах над вручну викопаними канавами. Під деревами над водою літали великі мухи і сідали на гнілі маківки капусти, спаржі та артишоків, котрі так і не зібрали через безтурботне марнотратство. Територія, яка вважалася осередком природної краси, насправді була місцем загнивання живого, котре уже неможливо врятувати від руйнації.

Мадам Азер, яка також потерпала від спеки й оціпеніння цього дня, не вдавалося втримати свою офіційну поставу. Внизу шиї – там, де вона трохи розстібнула комір, – шкіра почервоніла і до неї прилипла прядка волосся полуничного кольору. Одна нога вільно спиралася на ногу Стівена, а інша була десь під лавою. Берар повільно вів човен до місця призначення, і незначні коливання призводили до відчутного напруження між ними. Стівен не забирав своєї ноги, а мадам Азер було надто спекотно – або ж просто все одно, – щоб вона захотіла змінити положення. Він зустрівся з нею поглядом, і якийсь час вона просто дивилася на нього – без тієї ввічливої посмішки або запрошення до бесіди. Нарешті вона повільно повернула голову – мабуть, для оцінки виду навколо.

З води винирнула риба, але її не помітив навіть Грегуар – куди й ділася його енергійність. Течія ріки стала повільнішою після будівництва каналу, як пояснив Берар, тому човнам більше не потрібне було стерно – поштовху жердини тепер було достатньо для прямого ходу човна. Стівен уявив величезні заплави та болота, створені тут природою ще до того, як люди розділили ріку на канали та почали обробляти землю. Призначення ріки не дуже змінилося – вона все ще постачала воду для цього колообігу надмірного розкладання, для перегнивання живої матерії, котра перетворювала землю на липкий вологий ґрунт.

День досяг тієї позначки, коли спека повинна спадати, але затих навіть нещодавній легенький бриз, і нерухоме повітря згустилося, стало задущливым. Грегуар почав бризкати водою на Лізетту, а та відповіла йому ляпасом, і хлопець розплакався. Азер змінив Берара на кормі, і той тепер сидів, вкритий потом, біля своєї дружини. Зрештою, навіть він замовк.

Стівен намагався відволіктися від гнилизни навколо ріки. Нога мадам Азер спиралася на його ногу все сильніше, поки повністю прихилилась до нього литкою. Тремтіння від легкого дотику перед цим дало заряд для складніших відчуттів, для бажання, більше схожого на жагу смерті.

Усіх їх, думав він, забере ця земля: язик Берара стане грудочками розсипчастого ґрунту, який будуть перетирати пальцями робітники у саду, а його нескінченне базікання затихне у спраглому корінні артишоків і капусти. Малий Грегуар та Лізетта стануть намулом на берегах, де копірсаються та розмножуються пацюки. А мадам Азер... Ізабель... навіть найніжніші частини її тіла, уявлені зараз Стівеном, не зможуть піднятися над жалюгідністю та недуховністю шляху, який закінчується у тягучій землі.

Здалеку вже виднівся майданчик їхньої висадки, і ставало потроху веселіше. Азер заговорив про сьогоднішню чудову прогулянку, і Берар відновив своє домінування над розмовою. За ті десять чи п'ятнадцять хвилин подорожі, які залишилися, він примудрився переписати історію цього дня, приписуючи захоплені враження від поїздки різним її учасникам. Він навіть запитував у них згоди – але перебивав їх, перш ніж вони мали змогу зруйнувати таку чудову розповідь своїми справжніми враженнями.

Мадам Азер почала виходити зі свого трансу. Вона з очевидною тривогою помітила положення своєї лівої ноги і сіла рівно. Грегуар водив у воді скляною банкою, намагаючись упіймати рибу.

Висадившись та подякувавши Берарам за їх доброту, Стівен навантажився кошиками, килимками та парасолями і повільно пішов на бульвар Гангу. Він з полегшенням залишив свій вантаж у холі для Маргарити та піднявся нагору до своєї кімнати. Там він позбувся офіційного коміра, який, як він думав, очікували на ньому побачити, і попрямував до маленької ванної кімнати у кінці коридору, котра колись належала служниці. Наповнивши ванну прохолодною водою, він з головою в неї занурився, щоб остудити навіть коріння волосся. Повернувшись до кімнати, він загорнувся у рушник, узяв колоду карт і почав розкладати на столі пасьянс. Послідовність розкладання карт він перейняв у друга свого дідуся – марновірного старого, який заробляв на життя тим, що ворожив на ярмарках. У дитинстві Стівен захоплювався старим і його іграми, і навіть після стількох років на самоті він часто подумки повертався у ті часи. Якщо бубнова дама у лівій частині з'явиться раніше за трефового валета у правій, то мадам Азер... Він тасував та пересував карти, напівжартома всміхаючись сам до себе.

Потім Стівен узяв книгу і влігся на ліжку – вечерю подаватимуть не раніше, ніж за годину. Дзвонили церковні дзвони, а у саду знову заспівали птахи. Під ці звуки він задрімав, і йому знов наснився сон, схожий на той, що переслідував його усе життя: він намагається допомогти вилетіти з кімнати пташці, котра несамовито б'ється об скло вікон. Несподівано кімната заповнюється шпаками, і вони літають однією великою зграєю, керуючись своїм інстинктом. Вони б'ються крилами об скло, коштають його волосся, а потім націлюють свої дзьоби на його обличчя.

Наступного дня Стівен отримав телеграму з Лондона, де зазначалося, що він має повертатися одразу ж після завершення справи. У відповіді він додатково просив ще місяць для вивчення деталей і особливостей виробництва у Ам'єні, ще й Азер обіцяв познайомити його з іншими власниками фабрик. Крім того, йому ще потрібно зібрати інформацію про стан фінансів Азера для доповіді своєму роботодавцю про рентабельність майбутніх інвестицій. Надсилаючи відповідь того вечора, Стівен запанікував, що йому доведеться повернутися до

Англії раніше, ніж він дасть раду зі своїми почуттями, котрі ще трохи – і захоплять його повністю. Під час вечері у тьмяно освітленій їдальні він спостерігав за мадам Азер. Вона подавала вечерю родині та гостям – кузенам Азера. Стівен із розпачем розглядав риси її обличчя, завитки волосся, впевненість рухів. Він не міг далі дозволяти собі лише пасивно зачаровуватися.

Наступного дня на роботі він дізнався, що страйк фарбарів загрожує поширитися і на інші текстильні фабрики, а це може призвести до повного зупинення виробництва. Під час обіду Мєро зустрівся з робітниками і у своїй промові запропонував забезпечити одягом та їжею колег із інших підрозділів галузі. Але зауважив, що для них страйк не матиме жодного сенсу.

– У вас є сім'ї та життя, і ви повинні взяти це до уваги, – говорив Мєро. – Я певен, що довгострокове майбутнє цієї галузі за об'єднанням усіх процесів разом, і єдина організація буде представляти інтереси усіх робітників. Але на сьогодні ми маємо миритися з тим порядком, який існує. Зараз, коли нам загрожують іноземні конкуренти, не час для марних дій.

Промова Мєро була, як завжди, обачною. Він однаково не довіряв ні запальним лідерам страйку, ні власникам. Але перш ніж він завершив свою промову логічними висновками, на вулиці за дверима зчинився галас. Вони раптово розчинилися, впускаючи кількох молодиків, які розмахували прапорами і викрикували гасла. Мєро зі свого помосту закликав усіх до порядку, коли близько півдню полицейських, деякі в розтріпаних мундирах, ввалилися до приміщення і, зав'язавши сутичку, намагалися виштовхати демонстрантів геть. Багато хто із жінок, які стояли ближче до дверей, стурбовано позадкували, коли присутні почали обмінюватися ударами.

Люсьєн Лебрєн, який був одним із перших, хто увірвався до приміщення, стояв тепер на помості поряд із незадоволеним Мєро. Щирі блакитні очі і хвилясте каштанове волосся робили хлопця дуже привабливим, і це частково компенсувало недовіру робочих до його юного віку. Він, посилаючись на братерські стосунки, запитав у Мєро дозволу звернутися до робітників, і той поступився місцем.

Люсьєн жалісливо описав труднощі сімей страйкарів, а також нестерпні умови роботи, котрі змусили робітників вдаватися до крайніх заходів. Він розповів про бідність та експлуатацію по всій долині Пікардії, що стало причиною численної міграції робітників з долини річки Сомма у такі міста, як Ам'єн та Лілль, у марних пошуках роботи.

– Я благаю вас підтримати моїх людей, – сказав він. – Ми маємо триматися разом, інакше ми не вистоемо. Ми повинні думати про наших дружин та дітей. Я прошу вас хоча би підписати цю декларацію на знак підтримки своїх колег-робітників, – тут він витяг аркуш зі ста або й більшою кількістю підписів.

– Щодо дружин, – пролунав голос із середини кімнати, – то ми усі знаємо, що про тебе говорять, юначе!

Приміщенням прокотився рев непристойного схвалення. Стівен відчув, як напружились його нерви та прискорилося серцебиття.

– Про що ви таке кажете? – закричав Люсьєн.

– Під присягою я б це не повторив, але, думаю, ти знаєш, про що я.

Люсьєн стрибнув униз з помосту, щоб знайти свого обвинувача. Він шалено розпихав натовп плечима.

– Іще одне, – продовжував той же голос, – нам тут не потрібен англійський шпигун, який приходить на наші збори і їсть із нами за одним столом!

Декілька голосів доєдналися зі схваленням. Проте, вочевидь, більшість присутніх взагалі не підозрювала про присутність Стівена. А той і не почув навіть.

– Що вони таке говорять про Люсьєна? – запитав він чоловіка, котрий стояв поруч. – До чого тут дружини?

– Подейкують, що малюк Люсьєн і дружина хазяїна – дуже добрі друзі, – чоловік хрипко засміявся.

До цього моменту робочі Азера виказували доброзичливість. Мєро читав їм довгі лекції про необхідність терпіння – і вони так і поводитися. Їхні збори перервали робочі з інших фабрик – вони зберігали спокій. До них звернувся молодик, який був навіть не з цього міста – вони і це стерпіли. Але коли Люсьєн втратив самовладання і почав з кулаками прокладати собі шлях крізь натовп, їх охопило загальне відчуття образи, тож робітники негайно почали проганяти його, зреагувавши як єдиний організм, який намагається позбутися чужорідного тіла. Стівена затиснули люди, дехто навіть виказував ворожість до нього, але більшість була перейнята бажанням позбутися Люсьєна та інших фарбарів.

Робітник, котрий наважився образливо коментувати дії мадам Азер, опинився в оточенні друзів Люсьєна, котрі прийшли йому на допомогу. То був високий чоловік із червоним лицем – він перевозив рулони тканини на візку із гумовими колесами. Вираз його обличчя швидко змінився з безтурботності на тривогу, коли хвиля бійки наблизилася до нього. Люсьєн кричав і шалено молотив руками, пробиваючись крізь натовп, але робітники Азера мовчазною стіною стали на його шляху.

Коли зіткнення ось-ось мало відбутись, поміж людьми перейшли поліцейські, загрозливо розмахуючи кийками. Мєро знову заліз на підвищення і закликав присутніх зберігати спокій. У цей момент люсьєнова рука одним зі своїх навіжених рухів зачепила обличчя якоїсь робітниці, і та закричала. Люсьєна одразу ж повалив на підлогу важкий кулак її чоловіка. І поки він лежав, працівники Азера полегшували свої душі точно спрямованими на нього ударами чобіт. Його не били до смерті, але Люсьєн щоразу кричав, коли вони вцілювали в плече або ногу. Стівен спробував відштовхнути когось із нападників і дати таким чином Люсьєну можливість піднятися, але одразу ж зловив удар відкритою долонею в ніс – чоловікові не сподобалося, що хтось йому заважає. Троє чи четверо фарбарів змогли дістатися Люсьєна і приєдналися до бійки на його боці.

Стівен з болем в очах дивився перед собою. Він облишив свої первісні благородні думки про відновлення миру і тепер хотів лише відплатити тому чоловікові, котрий розлютив його. Раптом його відсунув убік той високий червонолиций чоловік, чий коментар і спричинив бійку, і Стівен відповів йому коротким ударом в обличчя. Для точного і правильного свінгу там було занадто мало місця, але сам факт удару став достатнім для виникнення всередині Стівена тьмяного почуття помсти. Його рука була в крові.

Кінець цьому безладу поклали поліцейські кийки разом з рішучими робітницями.

Люсьєна, у синцях та бездиханного, але без серйозних травм, винесли на вулицю. Фарбарів вивели поліціанти, арештовуючи найбільш сумнівних на вигляд. Жертва Стівена витирала носовичком розбиті губи – вочевидь, він уявлення не мав, хто його вдарив. Мєро попросив робітників розійтися.

Стівен вийшов з фабрики через бокові двері. Його вкрай здивувало, що він так легко опинився на боці Люсьєна Лебрена, як і інші присутні, беручи до уваги те, що він волів більше ніколи не бачити його спритної постаті.

Від фабрики Стівен попрямував до собору, а потім далі у місто. Йому було соромно за свою поведінку. Багато років тому він пообіцяв своєму опіку, що більше ніколи не втратить контроль над собою, завжди зможе зупинитися і зберігатиме спокій. Сьогодні він повів себе жалюгідно і не стримав обіцянки. Навіть спогад про перелякане обличчя того чоловіка, котрий ганьбив ім'я мадам Азер, лиш частково компенсував цей провал.

Виявилося, що Стівен ударив сильніше, ніж сподівався, – за кілька годин його рука дуже опухла. Він повернувся у дім Азера і попрямував до ванної кімнати, де спочатку потримав руку у холодній воді, а потім туго перев'язав носовичком. Він відчував, що його життя на бульварі Гангу – і все його життя взагалі – досягло переломного моменту, який він не в змозі

контролювати. Напевно, краще погодитися з начальником – закінчити роботу за тиждень і повернутися до Лондона із впевненістю, що він нічим не зганьбив ані свою компанію, ані містера Вона, свого опікуна, котрий прикладав максимум зусиль, щоб допомогти Стівенові. Спершу, подумав він, треба йому написати. Почуваючи себе жалюгідно, він узяв зі столу аркуш.

Дорогий містере Вон!

Вже не вперше я пишу вам надто пізно. Але спробую надолужити це й описати вам детально усі події.

Стівен зупинився. Він хотів знайти гідні слова, щоби передати ту бурю бажання та збентеження, яку відчував.

Я думаю, що закохався, і вірю, що це взаємно, хоча вона і не казала цього. Як можу я бути певен, якщо вона нічого не казала? Може, це марнославство юності? Хотів би, щоби це було так. Але я настільки впевнений, що це питання навіть не стоїть переді мною. Однак ця впевненість зовсім не приносить мені щастя.

Це вже зайшло надто далеко – Стівен, звичайно, тепер не міг і думати, що наважиться відправити такий лист. Він написав іще один абзац – скоріше для самого себе, – щоб побачити, що він іще може сказати.

Мене веде сила, якій я не можу опиратися. Здається, що у цієї сили є власний розум, власні принципи поведінки, – і, мабуть, я ніколи і не зможу їх осягнути.

Стівен перестав писати, узяв аркуш, розірвав його на маленькі шматочки і викинув у смітник.

Знявши носовичок з руки, він навіть зміг сховати руку від мадам та мес'є Азер, коли розмовляв з ними у вітальні перед вечерею. Азер був надто стривожений подіями на фабриці, щоб думати про руку гостя, а мадам Азер якщо і дивилася на Стівена, то лише на його обличчя.

– Я так розумію, вашу присутність на фабриці було якимось чином прокоментовано? – запитав Азер.

– Так. Думаю, мені не варто було приходити на їхні збори. Тепер кілька днів мені не варто з'являтися там.

Із саду до кімнати увійшла Лізетта.

– Слушна думка, – погодився Азер. – Треба дати людям трохи часу, щоб охолонули. Не думаю, що виникнуть якісь проблеми, але вам краще не показуватися, поки галас не вщухне. Я споряджу когось із робітників з паперами для вас – ви можете займатися справами й тут.

– Ой! – почувся голос Лізетти. – А що це з вашою рукою?

– Сьогодні вранці мене трохи зачепило прядилкою, коли мені показували, як з нею працювати.

– Але вона почервоніла та напухла!

Мадам Азер коротко скрикнула, коли Лізетта простягнула їй на огляд руку Стівена. Він помітив тінь турботи на її обличчі, а потім вона знову сховалася за своєю звичною відчуженістю.

– Вечерю подано, – проголосила Маргарита з дверей.

– Дякую, – відповіла мадам Азер. – Після вечері, будь ласка, знайдіть що-небудь, аби перев'язати руку мес'є Рейзфорда, – попросила вона, перш ніж пройти у їдальню.

Наступного дня Азер пішов на роботу, а Стівен залишився вдома – як хворий школяр, якому дозволили пропустити заняття. Посильний з фабрики приніс якісь папери, Стівен поклав їх у вітальні. Сам же примостився із книгою на дивані біля дверей у сад. Дім наповнився звуками ранкової рутини, і Стівену здавалося, що він ніби підслуховує жіноче життя. У вітальню увійшла Маргарита із пір'яним віничком, яким вона надзвичайно обережно струшувала пил з порцелянових прикрас та полірованих столів, піднімаючи вихори пилу, які спіралеподібно крутилися у яскравому ранковому сяйві, повільно опускаючись на стільці і дерев'яну поліровану підлогу.

Згори на сходах почулися важкі кроки Грегуара, а потім і в коридорі, аж поки не обірвалися боротьбою із замками та ланцюжками вхідних дверей. Вигук «Зачиніть за собою двері!» залишився без жодної відповіді, і Стівен уявив собі прямокутник відчинених дверей, а за ними – сад, бруковану стежку і масивну залізну огорожу, котра відділяє маєток від бульвару. Потім почувся дзенькіт посуду – це Маргарита несла піднос із чашками й тарілками з їдальні після сніданку, – а за ним тихий удар її стегна об двері на кухню. Якийсь момент перед тим, як двері зачинилися, до нього долинав голосний, цілеспрямований стук кастрюль, які милися або ж наповнювалися провізією і ставилися на піч, де повільно кипіли впродовж усього ранку.

Голос мадам Азер лунав із їдальні аж до одинадцятої – вона розмовляла з Лізеттою або давала якісь вказівки тим, хто до неї заходив. Серед них була мадам Бонне – дружина літнього робітника фабрики. Кожного дня вона приходила для того, щоб узяти на себе ту частину прибирання, яку Маргарита вважала занадто лакейською або фізично важкою. Мадам Азер казала їй, у якій кімнаті потрібно навести лад та чи будуть якісь особливі приготування перед візитом гостей. Стара жінка залишала за собою шлейф важких кроків, коли йшла перевальцем виконувати доручену роботу. Лізетта сиділа у сонячному світлі, котре хлюпнуло до кімнати крізь спиці клематисів, і спостерігала за тінями на гладенькій поверхні стола, та слухала, як мачуха керує господарством. Дівчині подобалась ця спільна ранкова рутина – вона відчувала, що їй довіряють, що її думка важлива. Тим більше що Грегуара із ними не було – адже своєю незграбною поведінкою та навіть найбанальнішими, найжалюгіднішими дитячими зауваженнями він міг зруйнувати її непевну дорослу витримку.

У цій неквапливій ранковій п'есі були і не такі важливі ролі. У будинку була іще одна служниця, котра, на відміну від Маргарити, не жила тут постійно, але вона мала кімнату десь на другому поверсі. Основним обов'язком для неї було приготування їжі. Крім того, приходив хлопчик з м'ясної крамниці і приймав замовлення. Іще один хлопчик з бакалії приніс дві важкі коробки, які залишив коло чорного ходу.

Десь по опівдні мадам Азер запропонувала Стівенові пообідати із нею та Лізеттою, оскільки Грегуар тоді ще буде у школі. Звичайно, Стівен погодився і наступну годину провів за паперами, принесеними вранці із канцелярії Азера.

О першій годині мадам Азер повідомила, що обід готовий. Стіл було накрито біля вікна, на три особи. Кімната вдень мала інший вигляд, аніж увечері, коли її заповнювали гості у тугих комірцях та нечіткі тіні. Лізетта надягла коротку білу сукню – ту, в якій дівчині не дозволили їхати у водяні сади. У темно-коричневе волосся була вплетена блакитна стрічка. Панчіх вона не вдягла. Під її поглядом з-під густих вій Стівен подумав, що Лізетта була симпатичною дівчиною, хоча це спостереження і не викликало у нього ніяких емоцій.

На мадам Азер були кремового кольору спідниця і темно-червоний жакет з візерунком, з-під якого виднілася біла блуза. Шию жінка сьогодні залишила відкритою.

– Якщо хочете, можете зняти піджак, мес'є, – сказала мадам Азер. – Ми з Лізеттою не вважаємо обід офіційним заходом, правда?

Лізетта засміялася.

Стівен подякував. Він бачив, що мадам Азер почуває себе під захистом присутності Лізетти і тому поводить ся сміливіше. Маргарита принесла тарілку з артишоками.

– Може, вип’ємо вина? – запропонувала мадам Азер. – Зазвичай ми з Лізеттою не п’ємо, правда? Та сьогодні можемо зробити виняток. Маргарито, чи не принесеш нам пляшку білого вина, будь ласка? Тільки не бери з тих, які зберігає мій чоловік.

Артишоки змінилися невеликою тарілкою грибів, а згодом – палтусом. Стівен налив вина мадам Азер та Лізетті – на наполегливе прохання останньої. І щоби почати розмову, він запитав про знайомство їхньої родини з подружжям Берар. Лізетта захихикала, коли почула питання, і мадам Азер зробила їй зауваження, хоч і сама не змогла приховати посмішку.

– Вибачте, Лізетта невивічливо ставиться до мес’є Берара, – пояснила мадам Азер.

– Це так несправедливо, – сказала Лізетта. – А вас батьки примушувати ввічливо ставитися до усіх своїх дурнувятих друзів?

– У мене немає батьків, – відповів Стівен. – Точніше, я їх не знав. Мене виховували дідусь та бабуня, потім я ріс у притулку, а згодом мене взяв до себе один чоловік.

Лізетта почервоніла і ніяково ковтнула. На обличчі мадам Азер на мить проступило занепокоєння:

– Вибачте, мес’є, Лізетта завжди ставить невлучні питання.

– Тут немає за що вибачатися, – посміхнувся Лізетті Стівен. – Нічого страшного. Я цього не соромлюся.

Увійшла Маргарита із яловичим філе на тарілці з блакитними візерунками і поставила на стіл перед мадам Азер.

– Принести червоне вино? – запитала вона. – З учорашньої вечері залишилося трохи.

– Давайте.

Мадам Азер поклала шматок м’яса із кров’ю кожному на тарілку. Стівен знову наповнив келихи. Йому пригадалося, як у човні її нога спиралася на його ногу. Шкіра її оголених рук була засмаглою до світло-коричневого відтінку. Жилет чоловічого крою і відкрита шия тільки підкреслювали її жіночність.

– Я скоро повертаюся до Англії, – зауважив Стівен. – Мені надіслали телеграму, що я потрібен компанії у Лондоні.

Ніхто не відповідав, атмосфера напружилася. Він додав:

– Мені буде шкода від’їжджати.

– Ви завжди можете знову приїхати до нас у гості, – сказала мадам Азер.

– Звичайно, я міг би повернутися в будь-який час.

Маргарита принесла картоплю. Лізетта потягнулась і посміхнулась.

– Щось мені захотілося спати, – сказала вона зі щасливим обличчям.

– Це через вино, – здогадалася мадам Азер. Її обличчя теж торкнула посмішка, і повітря, здавалося, посвітліло.

Обід вони завершили фруктами, каву Маргарита подала у вітальню. Вони сіли навколо столу для гри в карти – того, за яким Стівен грав із чоловіками першого вечора у цьому домі.

– Я піду трохи прогуляюся у саду, – сказала Лізетта, – а потім, мабуть, подрімаю у своїй кімнаті.

– Добре, – відповіла мадам Азер.

Дівчина легкою ходою зникла з кімнати. Враз атмосфера між ними змінилася і цього разу безповоротно. Мадам Азер не могла дивитися Стівенові в очі – вона не відривала погляду від столу, займаючи руки срібною ложкою та порцеляновим блюдцем. Стівену стиснуло груди, було важко дихати.

– Хочете ще ка...

– Ні.

І знову нависла тиша.

– Подивіться на мене.

Мадам Азер, не піднімаючи погляду, підвелася і сказала:

– Мені треба йти, займатися шиттям у своїй кімнаті, так що...

– Ізабель, – Стівен схопив її за руку.

– Ні, благаю вас, не треба.

Він потягнув її до себе і обійняв, щоб вона не могла втекти. Її очі були заплющені – вона все ще не дивилася на нього, – і він поцілував її у напіврозтулені губи. Він відчув рух її язика, як руки стиснули його спину, – а потім вона вислизнула з його обіймів так раптово, що її блуза розірвалася і стало видно атласну стрічку. Тіло Стівена здригнулося від бажання.

– Ви повинні. Бога ради, ви повинні, – він майже сердився на неї.

Мадам Азер плакала із заплющеними очима:

– Я не можу... Ні... Я не... Я не думаю, що це буде правильно.

– Ви, може, хотіли сказати «Я не думаю, що добре вас знаю»?

– Ні. Я хотіла сказати, що не думаю, що це буде правильно.

– Це правильно. Ви самі знаєте, що правильно. Це найправильніше рішення, яке тільки може бути. Ізабель, я вас розумію. Повірте мені. Я розумію вас. Я кохаю вас.

Він поцілував її знову, і вона відповіла йому. Він відчув солодкість її губ, а потім припав обличчям до її плеча.

Вона вирвалася і вибігла з кімнати. Стівен підійшов до вікна, відчинив і подивився на вулицю. Ним керувала сила, якій він не міг протистояти. Та частина його свідомості, котра зберігала спокій, розуміла це. Необхідність була очевидною – питання було тільки в тому, чи вона згодиться.

У своїй кімнаті мадам Азер нервово крокувала від стіни до стіни, витираючи сльози. Вона майже задихалася від почуттів до нього, але боялася його. Їй хотілося втішити Стівена – а разом із тим хотілося, щоб він узяв її, щоб використав її. Потoki бажання і пристрасті, яких вона ніколи не знала та про які не думала вже багато років, захлинули жінку. Вона хотіла, щоб він оживив у ній все те, що вона поховала, щоб він зруйнував і принизив ту несправжню її особистість, створену нею. Але він такий молодий... Вона відчувала невпевненість. Хотілося торкнутися його шкіри...

Вона спустилася сходами вниз – так легко, що її кроків не було чути. Вона застала його у боротьбі із самим собою, повернутим до вікна.

– Ідіть у червону кімнату, – промовила жінка.

Коли Стівен повернувся на голос, її вже не було. Червона кімната. Він запанікував. Це, мабуть, була одна з тих кімнат, котрі він якось бачив, але потім не зміг знайти. Наче кімната зі сну – недосяжна, завжди десь позаду. Він побіг сходами нагору і побачив, як вона звертає за кут. Вона йшла головним коридором до вузького переходу, відділеного аркою. Там у кінці були зачинені двері, через які потрапляв у ту частину будинку, де живуть слуги. Перед ними зліва були інші – з овальною порцеляною ручкою та тріскучим замком. Він наздогнав її вже біля дверей маленької кімнати, де стояло ліжко з мідною рамою, накрите червоним покривалом.

– Ізабель, – у нього в очах теж стояли сльози. Він пропустив між пальцями пасмо її волосся.

– Бідний мій хлопчику, – промовила вона.

Він знову поцілував її, і цього разу її язик не тікав від нього.

– Де Лізетта? – запитав він.

– У саду. Я не знаю. О боже, будь ласка... – вона затремтіла, очі заплющилися. Коли вона змогла їх розплющити, їй було важко дихати.

Стівен почав зривати з неї одяг, і вона наполегливо, але незграбно йому допомагала. Жакет зачепився за лікоть. Стівен стягнув блузу і занурився обличчям у атлас на її грудях.

Зір та дотик приносили йому стільки насолоди, що, здавалося, йому буде замало і кількох років, щоб оцінити це. Зараз же ним керував нестямний поспіх.

Ізабель відчувала дотик його рук, його поцілунки, розуміла, що він бачить, розуміла, що це соромно і непристойно, – але уявляла, як це руйнує її несправжню благопристойність, і ще більше розпалювалась. Вона торкалася його волосся, плечей, гладенької шкіри на грудях під сорочкою.

– Будь ласка, швидше, – Ізабель почула свій голос, хоча слова було важно розібрати через рване дихання.

Вона провела рукою по передній частині його штанів – так, як, на її думку, зробила б якась повія, – і відчула напруження під тканиною. Ніхто її не засуджує. Нікого це не жахає. Вона може робити усе що заманеться. Він зупинився, щоб зробити подих, і вона допомогла йому зняти з себе шовкові панталони – щоб показати йому те, що він, певно, довго уявляв собі. Вона щільно заплющила очі, роздягаючись, – але почуття провини так і не з'явилося. Стівен притис її спиною до ліжка, і вона почала ритмічно вигинатися дугою, а тіло – благодати про його увагу. Нарешті вона відчула дотик – хапнула повітря, і зрозуміла, що навіть не чекала цього. Вона відчула його язик – він дражнив, обпікав її ззовні і навіть усередині, наче відмикав ключем замок у її тілі. Вона задихалася від шоку цих нових відчуттів. Її тіло пролизувало тремтіння довгих ритмічних рухів. Пристрасть наче віднесла її свідомість кудись далеко, у грудях з'явився вузол – і цим відчуттям вже майже неможливо було опиратися, хоча вони наростали. У цьому конфлікті емоцій її голова металася з боку в бік, вона почула свій власний голос, який наче десь здалеку намагався чомусь заперечувати, – але хвиля відчуттів накрила її знову, і знову, а потім прокотилася крізь живіт, усі кінцівки, і слабкий голос – цього разу уже десь близько – промовив: «Так».

Коли вона розплющила очі, перед нею стояв Стівен – повністю голий. Її очі сфокусувались на тій його частині, котра виступала вперед. Вони ще не кохалися, і головне задоволення для них ще було попереду. Він притис її до ліжка своїм тілом і поцілував обличчя, груди – потягуючи губами соски. Потім він перевернув її на живіт і провів руками по внутрішній стороні стегон, затримавшись над шовковими панчохами, які він у поспіху не мав часу зняти, і у тому місці, де її ноги сходилися разом. Він почав цілувати їй спину, просуваючись вниз через рожеві пухкі пагорби плоті до задньої частини стегон. Тут він на мить зупинився, притулившись щокою, – і почав спочатку від кісточок над її стопами, які він роздивлявся тоді у човні, та внутрішньої сторони литок.

Дихання Ізабель знов прискорилося.

– Будь ласка, любий, зараз, благаю тебе... – вона уже не могла терпіти. Лівою рукою вхопила ту частину його тіла, яку хотіла відчувати у собі, – і він, ошелешений, навіть перестав її цілувати.

Вона ширше розвела ноги, запрошуючи до себе, – вона жадала його всередині. Вона відчувала, як натягнулася тканина під її стопами, – і направила його всередину. Почувся його стогін – і він закусив зім'яте простирадло зубами. Він майже не рухався, наче боявся самої ситуації або того, чим вона може закінчитися.

Ізабель насолоджувалась цим розкішним відчуттям проникнення. Воно прокочувалось межами її плоті, наповнюючи бажанням і щастям. «Зрештою я стала тим, ким я є, – думала вона. – Я народилася для цього». Уривки напівдитячих бажань та пообідніх фантазій, придушених рутинною батьківського дому, спалахували у її голові. Нарешті вона відчула, як встановився зв'язок між виром її бажань і уважним пізнанням самої себе, маленької дівчинки Формантьє.

Ізабель почула його стогін – і одночасно відчула сплеск усередині. Його плоть раптово збільшилась настільки, що вони стали майже одним цілим. Шок та інтимність того, що він

зробив – вилився у неї, – стрепенула її тіло знову, як уперше, тільки швидше та сильніше. Настільки, що вона на якусь мить втратила зв'язок зі світом.

Коли Ізабель прийшла до тям і розплющила очі, Стівен лежав впоперек ліжка обличчям вниз, а голову так незручно повернув убік, що здавався мертвим. Обое мовчали. З вулиці долинав пташиний спів.

Непевно – майже сором'язливо – вона провела пальцями по його спині через хребець, що стирчав вище за інші, вниз до вузьких стегон та сідниць, вкритих м'якими чорними волосинками. Взявши до рук його пошкоджену долоню, вона поцілувала набряклі кісточки. Стівен перевернувся на спину і подивився на неї. Її зачіска розтріпалася, і пасма різних відтінків спадали на голі плечі і тугі округлі груди, котрі підіймалися в такт її все ще пришвидшеному диханню. Обличчя та шия Ізабель світилися рожевим сяйвом: яскравий колір крові м'яко відтіняв молоду молочну шкіру з золотистими і коричневими цяточками ластовиння. Якусь мить він дивився їй у вічі, а потім поклав голову на плече, дозволяючи пестити своє обличчя та волосся.

Вони лежали, вражені і невпевнені, в довготривалому мовчанні. Згодом Ізабель почала обдумувати те, що відбулося. Жінка піддалася, але не у пасивному сенсі – вона хотіла зробити йому цей подарунок. Насправді вона прагнула продовження. На якусь мить ця думка налякала її. Ізабель уявила їх удвох на початку якогось спуску, кінця якого вона не уявляла.

– Що ми зробили? – промовила вона.

Він сів на ліжку й обійняв її.

– Ми зробили те, що повинні були, – Стівен шалено на неї подивився. – Моя мила Ізабель, зрозумій це.

Вона мовчки хитнула головою. Він хлопчисько. Милий хлопчисько. І тепер він завжди буде поряд.

– Стівен, – вона вперше назвала його ім'я чарівною іноземною вимовою.

– Ізабель, – відповів він, і його обличчя освітила посмішка.

Вона притисла його до себе, а в кутиках її очей збиралися сльозинки.

– Ти прекрасна, – сказав Стівен. – Я не знаю, як буду дивитися на тебе відтепер. Я видам нас. Ми будемо сидіти за вечерею – а я буду думати про те, що ми робили тут. І буду уявляти тебе такою, яка ти зараз, – він ніжко провів рукою по її плечу і притис тильну сторону долоні до її щоки.

– Не видасиш. І я не видам. Ти повинен бути сильним, адже ти кохаєш мене, – у спокійному погляді Стівена вона не побачила страху.

Його руки ніжно гладили її груди, і вона втратила концентрацію. Вони проговорили лише хвилину, але те, що вони встигли одне одному сказати і що це означало для них, втомило її думки. Непереборне бажання захоплювало її тіло щоразу сильніше, супроводжуючи його руку, котра торкалася тих ніжних частин її тіла, які мало хто має право бачити. Її дихання збилося, і вона відчула, як зісковзує знову кудись у безодню, яка не матиме краю, – але цього разу за власним бажанням.

Того вечора Азер мав навдивовижу гарний настрій. Мєро схилявся до того, щоби пристати на його нові пропозиції щодо зарплатні робітникам. Страйк поширився серед фарбувальників, але було малоймовірно, що він зачепить інші частини галузі. Його друг Берар, котрий не заходив вже майже тиждень, пообіцяв навідатися разом із дружиною та тещею для гри в карти після вечері. Азер розпорядився, щоб Маргарита принесла дві пляшки бургундського червоного з льоху. Він зауважив, що мадам Азер чудово виглядає, та поцікавився, як минув день Лізетти.

– Я гуляла у саду, – почала вона, – і потрапила туди, де наш сад зовсім заріс та стикується із іншими. Я сіла під деревом та, мабуть, трохи задрімала. І мені наснився дуже дивний сон.

– Що ж тобі наснилося? – Азер почав забивати трубку тютюном.

– Я не можу розповісти, – хихикнула вона.

Батько не став наполягати і, схоже, розчарував її цим. Тим часом Азер звернувся до дружини:

– А як ти провела день? Якись важливі справи у місті?

– Та ні, нічого особливого, – відповіла Ізабель. – Поговорили із хлопчиком з м'ясної крамниці – вони знов надіслали не ті біфштекси, котрі я замовляла. Мадам Боне знову скаржилася на роботу, яку їй доручають. А після обіду я читала.

– Щось навчальне чи роман?

– Та нісенітницю – купила якимось у книжковій крамниці.

Азер поблажливо усміхнувся і хитнув головою від несерйозності смаків своєї дружини. Він, як видавалось, читав виключно твори великих філософів – і тільки мовою оригіналу, – хоча, вочевидь, такі серйозні розумові операції він мусив проводити на самоті. Після вечері ж Азер незмінно поринав у вечірню газету.

Почулися кроки на сходах, і погляд Ізабель мелькнув вгору з дивану, де вона сиділа з післяобіднім шиттям. У дверях з'явився Стівен. Він коротко потис руку Азера і повернувся до Ізабель з привітанням. Її дихання пришвидшилось, коли вона побачила суворе та спокійне обличчя. Він повністю контролював свої емоції.

Ізабель помітила, що за вечерею Стівен жодного разу до неї не звернувся і майже не дивився в її бік. Коли ж вони зустрічалися поглядами, вона бачила лише байдужість – а може, й ворожість – у його очах.

Маргарита знов і знов приносила страви, а господар дому, все ще у доброму гуморі, розповідав, що збирається запросити Берара на рибну ловлю на увесь день. Вони поїздом поїдуть до Альбера, а там можна узяти двоколку із поні і поїхати на пікнік у одне із сіл десь за річкою Анкр.

Грегуара дуже захопив цей план:

– А можна мені власну вудку? У Гюго та Едуарда вже є! Чому мені не можна?

Ізабель його заспокоїла:

– Я думаю, що ми знайдемо тобі вудку.

– А ви рибалите, мес'є? – запитав Азер.

– Бувало, у дитинстві. На черв'яків або шматочки хліба. Я годинами сидів біля ставка у садах поблизу великої садиби недалеко від мого дому. Ми з хлопцями з села ходили туди разом – розповідали один одному усілякі історії та таке інше. Подейкували, що колись там упіймали здорового коропа. Батько одного з хлопців його бачив – ба навіть майже упіймав. Принаймні він так розказував. Там, звичайно, була велика риба – ми іноді ловили. Проблема була лише в тому, що нас гнали звідти, бо це була приватна власність.

Ізабель здивовано слухала цю розповідь. Це, мабуть, була найдовша його промова до Азера за весь час, поки він жив у будинку. Крім коротких розповідей сьогодні за обідом, він уперше заговорив про щось настільки інтимне – про своє дитинство. Чим більше він говорив, тим, здавалося, більше йому подобалася розмова. Стівен увесь час дивився на Азера, і останньому довелося чекати завершення, щоб узятися за телятину на своїй виделці.

Стівен продовжував:

– Коли ж я пішов до школи, стало не до риболовлі. Та й не думаю, що у мене б вистачило терпіння. Рибальство більше цікавить хлопців, яким цілими днями нічого робити, але разом, принаймні, вони діляться тими речами, які відкривають для себе про світ.

– Я буду радий запросити вас поїхати з нами, – відповів Азер, кладучи телятину до рота.

– Це дуже люб’язно з вашого боку, але мені здається, що я вже й без того зловживаю гостинністю вашої родини.

– Ми мусите поїхати. У Тьєпвалі чудово готують чай на англійський манер.

– Не обов’язково вирішувати зараз, – втрутилась Ізабель. – Хочете ще телятини, месє?

Ізабель ним пишалася. Стівен вишукано розмовляв французькою, був ввічливим, навіть розказав щось про себе. Їй хотілося, щоб усі знали, що він належить їй, щоб промені схвалення його падали і на неї. Ізабель відчула біль втрати, коли зрозуміла, наскільки вона далеко від цього. Її вибір, її гордість – це Азер. У затінку слави цього чоловіка вона має жити. Ізабель задумалась, скільки ще вона зможе підтримувати фальшивість свого становища. Мабуть, попри їхні зі Стівеном намагання неможливо заперечувати правду на такому рівні. Драматичність ситуації з обманом лякала її, але й приємно збуджувала – а особливо враховуючи те, що вона розділяла цей обман зі Стівеном.

Вони покинули червону кімнату о п’ятій і відтоді ще не перемовилися між собою жодним словом. Ізабель не знала, що коїлося у нього в голові. Може, він вже й шкодував, а може, він отримав бажане і для нього це втратило будь-яке значення.

Незважаючи на щастя та страх, котрі охоплювали її після виходу з червоної кімнати, необхідно було мислити практично. Треба було вдягтися і приховати розірване місце на блузі, а постільну білизну – непомітно віднести до пральні. Потім слід було іще раз перевірити, чи не залишилось якихось ознак адюльтеру.

Вже у своїй ванній кімнаті вона роздяглася. Усі домашні знали, що вона приймає ванну двічі на день, – і зараз підійшов час. Блузу неможливо було зашити – вирішила швидко її позбутися. Її стегна були трохи липкими від сімені Стівена, котре згодом витекло з неї. Шовкова білизна кольору слонової кістки – її привезла мати з Парижа, з Ріволі, як весільний подарунок – забруднилася. Вона знайшла більше слідів Стівена у себе проміж ніг і ретельно їх відмила.

Головною проблемою залишалася постільна білизна. Маргарита дуже уважно слідкувала за цим і завжди знала, у якій кімнаті і коли треба її перестеляти, – навіть попри те, що це зазвичай робила мадам Боне. Мабуть, їй таки доведеться довіритися одній із них. Вона вирішила відпустити Маргариту після обіду і самостійно випрати, попросувати і змінити постіль, перш ніж хто-небудь зайде у червону кімнату. Червоне покривало вона вирішила викинути – воно вже їй добряче набридло. Така імпульсивність дратувала чоловіка, але – на його думку – була властива її поведінці. Плями та фізичні нагадування про сьогоднішній день не викликали у неї огиди – навіть сліди власної крові. Жанна навчила її не соромитися, і все те говорило їй швидше про інтимність, яку вони удвох розділили.

Маргарита пішла відчинити двері Берарам. Азер запропонував продовжити вечір у вітальні, або навіть у одній із маленьких кімнат на першому поверсі, куди Маргарита іноді подавала каву, морозиво та тістечка, – але Берар був до нудоти тактовний:

– Немає ніякої необхідності переривати такий чудовий сімейний вечір. Я просто сяду ось тут на стілець, якщо малий Грегуар буде настільки ласкавий... Ось так, дякую. А ви, мадам Азер, можете сісти ось тут, зліва.

– Вам буде зручніше, якщо я...

– І так ми не будемо почуватися, наче завдали вам клопоту. Тітка Ельза погодиться до нас приєднатися тільки тоді, коли ми просто по-сусідськи до вас завітаємо – а не як особливі гості.

Берар вмовився на стільці, де сиділа Лізетта, – вона з дозволу мачухи разом із братом пішла спати, поцілувавши на ніч батька. Хоча вранці дівчина насолоджувалася своєю дорослістю, з нею дотепер іноді поводитися, як із дитиною. Стівен їй позаздрив. Він міг би і сам піти та залишити дві родини на самоті – швидше за все, усі б цьому зраділи. Але коли він дивився на Ізабель, йому хотілося залишитися. Стівен не відчував особливої нестерпно-

сті щодо їхнього з Ізабель становища: сьогодні все докорінно змінилося, і згодом соціальні обставини теж зміняться, відображаючи нову реальність.

— А ви, мадам, чули того вашого фантомного піаніста з його незабутньою мелодією іще раз? — Берар своєю головою із червоним обличчям та густим сивим волоссям спирався на праву руку, котра ліктем стояла на столі, і дивився на Ізабель. Він не питав це серйозно, він швидше налаштовував оркестр перед концертом.

— Ні, після нашої з вами останньої зустрічі я більше не проходила повз той будинок.

— А-га, то ви хочете зберегти цю мелодію, наче цінний спогад. Я розумію. Тому ви, мабуть, вибрали інший шлях для своїх прогулянок.

— Ні, я сьогодні читала.

Берар всміхнувся:

— Роман, б'юся об заклад. Як мило. Сам же я читаю тільки історичні твори. Розкажіть нам про роман, який ви читаєте.

— Там йдеться про молодого хлопця з небагатої сім'ї, який їде у Париж, щоб стати письменником, але зв'язується з поганою компанією.

Стівена вразило те, як легко та невимушено Ізабель говорила. Він дивився на неї та думав, чи можливо зловити її на брехні — у поведінці жінки нічого не змінилося. Одного дня вона може і йому збрехати — і він нічого не помітить. Мабуть, у жінок в принципі є таке вміння виживати.

З бесіди про книжку Ізабель вони перейшли до розмови про те, чи сім'ї з провінції можуть бути настільки ж впливовими — у своєму випадку — наскільки сім'ї із Парижа.

— А ви знаєте родину Лорандо? — запитав Азер.

— О, так, — відповіла мадам Берар з ентузіазмом, — ми зустрічалися декілька разів на заходах.

— Я, — зауважив Берар з почуттям власної гідності, — не вважаю їх друзями. Я ніколи не запрошував їх у свій дім і сам до них ніколи не піду.

У тому, як Берар напоказ не визнавав цю родину, ковзало щось загадкове та аристократичне — принаймні так він хотів це подати. Було також зрозуміло, що жодні питання присутніх не змусять його розкрити цю таємницю.

— Я не думаю, що вони колись жили у Парижі, — сказав Азер.

— Париж! — раптово вигукнула тітка Еліза. — Це просто один величезний модний дім, це місто. Париж відрізняється від провінції лише тим, що парижани купують новий одяг щотижня. Ох же й пави!

Азер висловив власні думки щодо впливовості родини:

— Я ніколи не зустрічав мес'є Лорандо, але чув, що він дуже шанована людина. Я здивований, що ви не розвинули знайомство з ним, Бераре.

Губи Берара стислись у лінію, і він показово помахав перед ними пальцем, даючи зрозуміти, що його рот на замку.

— Папа не сноб, — мадам Берар стала на його захист.

Ізабель зберігала незвичайну для неї мовчазність. Їй хотілося зустрітися поглядом зі Стівеном або щоб він принаймні дав їй зрозуміти, що усе гаразд. Жанна якось розповідала, що чоловіки інакші: коли вони оволодівають жінкою, вони вдають, наче нічого не сталося, і починають добиватися іншої. Ізабель не могла повірити, що і Стівен такий — після усього, що він сказав і зробив з нею в червоній кімнаті. Але як можна це зрозуміти, якщо він не подав жодного знаку? Жодної теплої посмішки? Спочатку його самоконтроль заспокоював, тепер же дратував.

Азера запропонував полишити каву та перейти до іншої кімнати грати в карти. Ізабель шукала погляд Стівена, прикриваючись безпекою загальної метушні. Він дивився на неї, але не в очі. Коли вона вставала зі стільця — благопристойно, як завжди, — то відчула погляд

Стівена на своїх сідницях і талії. На секунду Ізабель відчула себе голою. Вона згадала, як показувала йому своє тіло у спекоті дня і яким порочно правильним це здавалося. Раптом від роздягання її поглядом почуття сорому та вини захопило жінку, і вона почала червоніти від п'ят до лоба. Її живіт та груди під сукнею почервоніли, а кров прилила до шкіри, ніби знак протесту проти її скромності. Кров піднялася до шиї та затопила обличчя і вуха, немов публічно засуджуючи її за найбільш таємні вчинки. Її яскраво-червона шкіра наче жадала уваги усіх присутніх. Очі Ізабель стали вологими від жару, і вона важко опустила на стілець.

– З тобою все добре? – запитав Азер роздратовано. – Ти виглядаєш розпеченою.

Ізабель нахилилася до столу і затулила обличчя руками.

– Щось мені недобре. Тут дуже спекотно.

Мадам Берар поклала руку їй на плече.

– Це у вас проблеми із кровообігом, я точно знаю, – сказав Берар. – Нічого серйозного, це поширена проблема.

Кров під шкірою, закритою сукнею, почала відступати, і Ізабель дещо отямилась. Червона барва обличчя не відступала, хоча серцебиття поступово вгамовувалося.

– Думаю, мені краще піти до ліжка, якщо ви не заперечуєте, – сказала вона.

– Я пришлю Маргариту нагору, – сказав Азер.

Стівен не знайшов можливості поговорити з нею наодинці, тож він просто побажав їй спокійної ночі, а мадам Берар, притримуючи за лікоть, провела Ізабель кілька сходинок нагору і повернулася.

– Проблеми з кровообігом, – повторив Берар, тасуючи карти у товстих пальцях. – Проблеми з кровообігом. Точно, – він подивився на Азера, і його ліве віко сковзнуло униз по очному яблуку, на якийсь час залишилося так – усі побачили розірвану судинку і маненьку гузку, – а потім повернулося на місце.

Азер у відповідь стримано посміхнувся й узяв карти. Мадам Берар шукала окуляри у ридикюлі і не побачила цього обміну гримасами між чоловіками. Тітка Еліза влаштувалася у кутку з книгою.

Нагорі Ізабель швидко роздяглася та ковзнула під ковдру. Підтягнувши ноги до грудей, вона знову відчула себе маненькою дівчинкою у батьківському домі; почула свист вітру з полів Нормандії, який розбовтав дерев'яні віконниці і тепер зітхав під дахом. Вона готувалася до сну, заповнюючи розум обнадійливими картинами миру та впевненості, звичними їй: ідеалізований образ батьківського дому у дещо пасторальній місцевості, де від чуттєвих ефектів від сонця і квітів обдумування та прийняття рішень ставали необов'язковими.

Вона майже повністю загубилася у цьому образі, коли раптом почула стук – наче уві сні. Потім цей звук перейшов у реальність – хтось і справді наполегливо, але легко стукав у двері її кімнати.

– Заходьте, – вона повільно відходила від сну.

Двері повільно відчинилися, і в неясному світлі зі сходів з'явився Стівен.

– Що ти робиш!?

– Я більше не міг сидіти там, унизу, – він приклав палець до губ та прошепотів: – і мені треба було переконатися, що з тобою все добре.

Ізабель схвильовано посміхнулася:

– Ти мусиш піти.

Стівен роздивився кімнату. Там були фотокартки її сестер, її гребінці, дзеркало у позолоті на столику, а також одяг на стільці. Він нахилився над ліжком і відчув, як його рука потопає у цілій купі ковдр під покривалом. Воно пахло чимось солодким. Стівен поцілував її в губи, торкнувся волосся і вийшов. Ізабель здригнулася від страху, що його кроки в коридорі можуть почути.

Стівен безшумно – на його думку – дійшов до майданчика другого поверху, спустився униз і знов приєднався до гри.

Наступного ранку Стівен пішов у місто. Азер сказав, що йому ще кілька днів не можна з'являтися на фабриці, але він не мав бажання залишатися у будинку, де Лізетта, Маргарита та інші завадили б йому поговорити із Ізабель або залишитися з нею наодинці.

Стівен уявляв своє життя у вигляді безладного лісу з кількома видимими стежками, за якими можна було зорієнтуватися. Ці стежки допомагали йому осмислити пройдений шлях та з деякою ясністю дивитися у майбутнє. Вони були доволі рівними та помітними, але відчувалися як шрами, прорізані у підліску, – йому не хотілося, щоб їх бачив хтось інше.

До Ізабель він ставився із величезною вдячністю та захопленням, і у вирі приємних емоцій він відчув бажання розкритися – природний порив довіри. Він не соромився цієї оголеності, але й задоволення від такої перспективи не отримував.

Він увійшов у холодний собор і став розглядати хори та східне вікно. Тут було добре думати. Було чути, як прибиральниця шерхотить щіткою по плитах підлоги у нефі та іноді відчиняються менші двері, вбудовані у більші, – це заходили відвідувачі. Кілька людей у головному приміщенні молилися. На кам'яній плиті латинською колись викарбували ім'я середньовічного єпископа – сотні людських ніг, які роками тут проходили, ще не затерли його. Стівенові було шкода людей, які прийшли сюди помолитися через якусь біду, – і він навіть трохи заздрихав їхній вірі. Ця прохолодна непривітна будівля мало чим могла втішити – це було швидше організоване нагадування про смерть. Усе, що могли запропонувати ці стіни, – надати банальності смерті децицію гідності у викарбуваних на камені іменах. Це була лише фальшива обіцянка того, що пам'ять зможе врятувати короткий спалах світла між двома вічностями темряви, – але у схилених головах людей Стівен бачив тільки смиренність.

Так багато мерців чекають, коли за коротку мить до них приєднається наступне покоління. Різниця між живими та помираючими полягає не в якості існування, а у часі.

Він сів на стілець і схилився обличчям на руки. У його уяві картинно нагромаджувались мерці – і не тільки від його власного споглядання церкви, а наче звідкись ззовні. Мерців покладано рядами – один на другий, – а поруч глибока гнила яма для них. А усі зусилля живих – уся їх праця, усі війни, усі будівлі – все це не більш ніж удар крила об масу часу.

Стівен став колінами на подушечку на підлозі і так і застиг, не ворухачись і все ще тримаючи голову руками. Він інстинктивно молився, сам про це не відаючи. Врятуй мене від тієї смерті. Врятуй Ізабель. Врятуй всіх нас. Врятуй мене.

Він повернувся запізно для обіду із Ізабель та Лізеттою – і вони обидві по-різному виражали своє розчарування. Стівен пройшовся прохолодним тихим будинком з надією почути голоси. Зрештою до нього долинули кроки, повернувся – і побачив Маргариту, котра йшла на кухню.

– Ви не бачили мадам Азер?

– Ні, мес'є. З обіду її не бачила. Мабуть, вона у саду.

– А Лізетта?

– Я думаю, вона пішла у місто.

Стівен почав зазирати у кімнати на першому поверсі. Вона знає, що він повернеться, – вона просто не могла піти, не залишивши йому жодної звістки. Повернувши ручку на дверях до маленького кабінету, він побачив Ізабель з книгою в руках. Вона помітила його і піднялася назустріч.

Стівен наблизився, не наважуючись торкнутися. Ізабель поклала свою руку на його.

– Я був у соборі і згубив уяву про час.

Вона уважно подивилася на нього:

– Все гаразд? З тобою все гаразд?

Він поцілував її, і вона притислась до нього. Руки Стівена самі почали нишпорити під її одягом. Вони зустрілися поглядами. Її очі були широко розплющені – вони наче чогось чекали та світилися нетерпінням. Майже одразу вона їх заплющила, і пролунав тихенький радісний видих.

Вони сперлися на стіну, і його руки ковзнули до застібки на спідниці. Він відчув під пальцями атлас, а потім м'які округлості під ним. Спереду на його штанях заворушилися її пальці.

– Ми повинні зупинитися, – він відштовхнувся назад.

– Ти правий. Лізетти немає вдома, – Ізабель задихалася, – але Маргарита...

– Червона кімната?

– Так. Виходь першим. Іди зараз до себе. Зачекай десять хвилин і потім спускайся.

– Добре. Дозволь тільки поцілувати тебе на прощання, – він гаряче її поцілував, і вона знов почала рвучко дихати і притискатися.

– Будь ласка...

Стівен не зрозумів, чи вона просила його зупинитися, чи продовжити. Вона залишилася стояти, спираючись спиною до стіни. Він підняв її спідницю, і його пальці зразу ж опинилися між ногами Ізабель.

– Іди до мене, – прошепотіла вона гаряче на вухо Стівенові, – в мене. Просто зараз.

Він відняв її невмілі руки від своїх штанів і вивільнив себе. Біля його плеча була полірована дерев'яна книжкова шафа зі скляним фасадом. У Ізабель за головою висіла картина в рамі із намальованими квітами у теракотовому горщику. Стівен трохи підняв Ізабель, підхопивши її руками, поки вона не ковзнула на нього і не охопила ногами навколо талії. Рухатися він не міг, але міг тримати її вагу. Ізабель трохи штовхнула плечем картину із квітами. Вона розплющила очі і всміхнулася йому.

– Я кохаю тебе, – вона вкривала поцілунками його обличчя, тримаючи тіло у полоні своєї ваги.

Потім вона знов стала на ноги і м'яко випустила його з себе. Його плоть була тверда та налита кров'ю. Ізабель узяла його і почала рухати рукою вниз та вгору, поки Стівен не почав задихатися та не відчув дріж у колінах. Раптом він виплеснувся на підлогу, на сукню Ізабель – і вона встигла прийняти три чи чотири останні спазми ротом. Це вийшло інстинктивно, фактично з міркувань охайності, хоча вона ніколи про таке не чула і, тим більше, не робила.

– Червона кімната, – промовила. – За десять хвилин.

Її вбрання повернулось на місце. Здається, жінка не помічала ніяких слідів на своєму одязі. Стівен дивився, як вона виходить з кімнати – як завжди, благопристойною ходою. Він – напівголий – відчув себе ніяково. Наче вона повелася із ним як з хлопчиськом, дражнячи його. Проте йому сподобалося це відчуття. Він натягнув штани і стер свої сліди з полірованого паркету.

Стівен швидко вийшов у сад, намагаючись трохи остудити голову. Потім, як йому і було наказано, піднявся до своєї кімнати. Спостерігаючи за хвилиною стрілкою на годиннику, він вирахував зо три хвилини на прогулянку садом – залишалося почекати іще сім хвилин. Коли час настав, він зняв черевики і безшумно спустився на другий поверх. Коридором до вузького переходу, під арку... Дорогу він пам'ятав.

Ізабель чекала на нього всередині. На ній був зелений із червоним халат на східний манер.

– Я так злякалася, – сказала вона.

Він сів поряд на розкриті ліжко.

– Чого?

Вона узяла його руку в свої.

- Ти на мене не дивився увесь час за вечерею. Я злякалася, що ти змінив свою думку.
- Мою думку щодо тебе?
- Так.

Хвилювання Ізабель додало йому енергії. Він не міг повірити, що вона насправді може його настільки хотіти. Стівен узяв усе розмаїття кольорів її волосся до рук, відчуваючи вдячність.

- Як ти можеш сумніватися після того, про що ми говорили і чим займалися?
- Ти не дивився на мене. І мені стало страшно.
- Що ж я міг зробити? Я б зразу себе видав.
- Посміхнувся б чи хитнув головою. Хоч щось. Пообіцяй мені, – вона почала цілувати його обличчя. – Давай придумаємо якийсь сигнал. Добре?
- Добре. Обіцяю.

Він дозволив їй себе роздягти, просто стоячи біля ліжка, поки вона знімала його одяг і складала його на стільці. Він гордо демонстрував свої збуджені розміри, а вона вдавала, що не помічає.

– Тепер моя черга, – але йому дістався тільки шовковий халатик, який зіслизнув з красивої шкіри.

Стівен притис щоку до її білих грудей, поцілував шию – там, де червоніло, коли вона працювала у саду. Її шкіра була молода та майже біла, з маленькими цятками та ластовинням, які він намагався спробувати на смак язиком. Потім він обережно поклав її на ліжко і занурився обличчям у аромат волосся, поринаючи у нього з головою. Він знов попросив її встати, повільно вивчаючи усе тіло руками та язиком. Його пальці легенько ковзали між ногами, але її м'язи напружувалися. Зрештою, коли він усюди дослідив це тіло, то повернув її обличчям до ліжка і нагнув уперед, а литки розсунув трохи ширше натиском ноги.

Закінчивши, вони заснули: Ізабель – під теплою ковдрою, обіймаючи Стівена, який лежав поверх ковдри розкритий, на животі, під кутом до неї. Вона ще не мала змоги випрати постіль та повернути на місце. Коли Стівен прокинувся, то одразу ж поклав голову на її волосся і вдихнув запах шкіри там, де обличчя переходило у шию під м'якою лінією підборіддя. Відчувши його дотик, Ізабель всміхнулася й розплющила очі.

– Коли я йшов униз сходами, я думав, що не знайду тут цієї кімнати. Думав, що вона просто зникне.

- Вона ніколи не зникне – вона завжди буде тут.
- Ізабель, скажи мені... Твій чоловік... однієї ночі я чув звуки з твоєї кімнати... наче... наче тобі завдавали болю.

Ізабель сіла на ліжку, накриваючи плечі ковдрою. Вона хитнула головою:

- Іноді він... іноді він може зірватися.
- У якому сенсі?

Її очі наповнилися сльозами.

– Він хотів дітей. Але нічого не вийшло. Кожного місяця я боялася... ти розумієш.

Стівен хитнув.

– І кров приходила німим докором. Він звинувачував у цьому мене. Я старалася, проте не знала, що робити. Він поведився дуже грубо. Не жорстоко, ні, просто усе робив так швидко – лише заради вагітності. Зовсім не так, як з тобою.

Ізабель раптом зашарілася. Говорити про це було чомусь більш ніяково, ніж робити. Вона продовжила:

– Врешті-решт, мабуть, почав винуватити ще й себе. Спочатку він був упевнений в моїй неспроможності, адже у нього все-таки двоє дітей. Але потім його впевненість похитнулася. Думаю, він задрив моїй молодості. «Ти здорова, звичайно, – казав він. – Ти ще зов-

сім дитина». Я нічого не могла вдіяти. Я ніколи йому не відмовляла, але й не отримувала задоволення. Попри все він не чув від мене докорів. Мені здається, що з часом він сам собі остогид, – і тоді в його словах зазвучало презирство. Гадаю, ти помітив. Він постійно критикує мене у присутності інших людей. Я думаю, що він чомусь почувається винним через наше одруження.

– Винним?

– Перед своєю першою дружиною. Або, може, тому, що шлюб зі мною був шахрайством.

– Бо він не дав тобі вийти заміж за когось твого віку?

Ізабель хитнула головою, але нічого не сказала.

– А потім?

– Потім усе стало настільки погано, що він уже не міг більше займатися коханням. Він сказав, що я зробила з нього імпотента. Звичайно, він відчував себе все гірше і гірше через усе це. Тому мій чоловік намагається збуджуватися за допомогою... дивних речей.

– Яких?

– Не таких, які ми з тобою... – Ізабель зніяковіла і замовчала.

– Він тебе б'є?

– Так. Спочатку лише для збудження. Не знаю, чому він вважав, що це допоможе. Гадаю, згодом він це робив з розпачу та сорому. Коли я спробувала заперечувати – перекопував, що це такі любовні ігри, і від мене вимагається покора, якщо хочу бути гарною дружиною і народити дітей.

– Тобі дуже боляче?

– Не дуже. Він лясає мене по обличчі та спині. Іноді він бере кімнатний черевик та удає, що я дитина. Один раз він хотів вдарити мене палицею, але я його зупинила.

– Тобто іноді тобі таки буває боляче?

– Та ні. Іноді буває синець або червоний слід. Він не завдає мені значної шкоди. Просто принижує. Наче я – якась тварина. Мені його шкода, бо таким чином принижується сам. Він дуже злиться і соромиться цього.

– Як давно ви займались коханням? – Стівен відчув, як уколи ревностів заступають його співчуття.

– Майже рік тому. Це безглуздо: він і досі вдає, що приходить до мене у кімнату саме за цим. Ми обоє знаємо, що зараз він навідується лише для побоїв чи зробити боляче. Але вдаємо, що насправді усе інакше.

Стівена не дуже здивувало почуте, але страшенно обурило те, що Азер завдає Ізабель болю.

– Ти повинна це припинити. Зупини його. Накажи йому більше не приходити до твоєї кімнати.

– Я боюсь його реакції у такому випадку, що він скаже чи зробить. Він може усіх переконати, що я погана дружина і не хочу з ним спати. Я думаю, що він уже смакує із друзями історії про мене.

Стівен пригадав, якими поглядами обмінювалися Берар і Азер. Він узяв руку Ізабель, поцілував її і притис до свого обличчя.

– Я про тебе подбаю, – сказав він.

– Милий хлопчику, – відповіла вона, – ти такий дивний.

– Дивний?

– Такий серйозний, такий... інакший. І усі ці речі, які ти змушуєш мене робити...

– Є щось, що я змушую тебе робити?

– Ні, в іншому сенсі. Я все роблю за власним бажанням – але тільки завдяки тобі. Хоча не знаю, чи все це правильно, чи... припустимо.

– Як те, що сталося унизу?

– Так. Я розумію, звісно, що я невірна дружина. Але самі ці речі... ніколи не робила такого. Я не знаю, чи нормально це. Чи займаються таким інші люди. Розкажи мені.

– Я не знаю, – відповів Стівен.

– Ти маєш знати. Ти ж чоловік, і у тебе були інші жінки. Про сам акт мені розповідала сестра Жанна, але я більше нічого не знаю. Тобі відомо більше.

Стівен зніяковів.

– Я пізнав тільки двох або трьох жінок. Але з ними усе було зовсім по-іншому. Я думаю, що наші вчинки самі усе пояснюють.

– Я не розумію.

– Я теж. Але ти не повинна соромитись.

Ізабель хитнула головою, хоча на обличчі читалося невдоволення Стівеновою відповіддю.

– А ти? – запитав Стівен. – Ти відчуваєш вину?

Ізабель заперечно похитала головою:

– Мабуть, я повинна, але ні, не відчуваю.

– І тебе це турбує? Тебе турбує, що ти щось втратила? Втратила здатність відчувати вину? Втратила зв'язок із тими цінностями, з якими виросла? З тими, що мали б викликати почуття провини?

– Ні, – відповіла вона. – Я відчуваю правильність того, що відбувається між нами. Але точно не за тією мірою, котру встановлює католицька мораль.

– А ти вважаєш, що існують ще якісь критерії оцінки правильного та неправильного?

На обличчі Ізабель з'явилося спантеличення, хоча у думках їй все було зрозуміло.

– Мають бути. Не знаю, які саме. Не знаю, чи можливо їх коли-небудь пояснити. Їх точно не знайдеш у книжках. Але я зайшла надто далеко і повернутися назад уже не зможу.

Стівен охопив її руками і стис у обіймах. Він відкинувся назад на ліжко, притискаючи жінку до своїх грудей, і відчув, як її тіло стає м'яким – вона засинала.

У саду воркували голуби. У плече Ізабель відбивалося серцебиття Стівена. Її шия ледь помітно пахла трояндами, і він зручно примостив руку на лінії її ребер. Його нерви заспокоювало чуттєве пересичення моменту, думки кудись щезли. Він заплющив очі і невдовзі заснув.

Рене Азер не мав жодних підозр щодо того, що відбувається у його будинку. Злість та розчарування з приводу своєї фізичної неспроможності перемогли його почуття до Ізабель. Зрештою він відчув власне емоційне безсилля проти неї. Він не кохав її, але прагнув вираження хоч якихось почуттів до нього. Він відчував її жалість, і це злило його ще більше. Якщо вона не може його любити – то принаймні повинна боятися. Ізабель розуміла, що в основі цього почуття лежить провина.

Азер пам'ятав ту отриману насолоду, коли став першим чоловіком у цьому молодому тілі – набагато молодшому за нього, – а також захват, коли вона закричала від болю. Захват, якого він не міг заперечувати. Він пам'ятав її спантеличений погляд і відчував, що вона може володіти більшою чуттєвістю у статевому акті, ніж його перша дружина. Але коли він побачив її збентеження, то вирішив пригнітити замість того, щоб терпляче завоювати її прихильність. Тоді Ізабель була ще достатньо сумирною та невинною – хоча батько і вважав її свавільною, – і чоловікові не було би складно завоювати її любов'ю та повагою. Проте Азер не ставив такої мети перед собою. Її емоційний та фізичний апетит прокинувся, але так і залишився невдоволеним, бо чоловік усю енергію вкладав у непотрібну боротьбу із власними слабкостями.

Азер не мав жодної причини не довіряти Стівенові. Англієць, як для свого віку, добре знався на своїй справі, гідно поведився з Меро та робітниками. Не те щоб Стівен особливо подобався Азерові: якщо той запитав би себе чому, то списав би це на його холодність та замкнутість. Саме ці якості Азер не любив у самому собі, хоч у Стівена вони проявлялися по-іншому. Стівен здавався надто скритним та стриманим, щоб запідозрити у ньому того, хто впадає за жінками. Азер думав, що таких чоловіків одразу викazuje манера фліртувати в розмові; що вони однозначно красивіші та набагато дотепніші за Стівена – щоб причаровувати жінок очевидними та звабливими прийомами. Як приклад для Азера слугував Берар, котрий вочевидь саме таким був у молодості. Тиха чемність Стівена не здавалася загрозливою, окрім того, він був ще хлопчиськом, попри те що виглядав старшим. На ньому гарно сидить його англійський костюм, його волосся ще не рідшає – але за мірками Азера, Стівен не міг називатися красенем. Він сприймався, мов квартирант, мешканець пансіону – він не належав до домочадців і був годен дещо більшої уваги господаря, ніж Маргарита. У будь-якому разі, Азер мав безліч справ на фабриці. Стукіт машин та дратівлива паперова робота майже не залишали часу думати про дім, дітей чи Ізабель.

Через тиждень після сутички на фабриці Азер сказав Стівенові, що йому можна знову повернутися до роботи, але краще все-таки не відвідувати ніяких зборів, на котрі його кликатиме Меро. Небезпека страйку начебто вщухла, і малюку Люсьєну не вдавалося підняти робітників на протест – що Азера, звичайно, дуже тішило. Азер здивувався бажанню Стівена почекати із виходом ще день чи два – він вважав, що хлопцеві нудно сидіти вдома із Ізабель та Лізеттою, – проте згодився відстрочити його повернення до початку наступного тижня.

У відповідь на свою телеграму, надіслану до Лондона, Стівен отримав лист із детальними інструкціями від роботодавця. Він мав лишитися до кінця місяця, а коли термін спливе – представити письмові звіти у канцелярію на Ліденхолл-стріт. Стівен považав щастям отримати додатково три тижні часу і надіслав підтвердження зворотною телеграмою. Ізабель він не обмовився про дату свого від'їзду – для хвилювання вона була ще занадто далеко, і дні минали настільки насичено, що його життя, здавалося, докорінно змінюється.

Настав час рибальської поїздки на Анкр у вихідні. Берари не змогли поїхати, бо тітка Еліза захворіла, тому на потязі до Альбера вирушили тільки Азери, Маргарита і Стівен.

Перед залізничним вокзалом був великий брукований двір. Центральна арка будівлі вокзалу переходила у гостроверху башту з годинником. Розказували, що саме цей вокзал надихнув Османа працювати в Парижі. Незважаючи на те що частина Ам'єна скидалася на копію столиці, містяни все ж пишалися тим, що саме їх вокзал надихнув архітектора. Запряжені екіпажі чекали у черзі справа від величного входу зі скляним дахом, а маленькі візки без коней стояли під двома газовими ліхтарями. Зліва від входу було розбито охайний парк з декількома овальними газонами, розташованими під різними кутами один до одного, – це урізноманітнювало строгий вид, який відкривався пасажирам, коли вони підходили до вокзалу з вулиці. Касова зала була забита сім'ями, котрі вибирали екскурсії за місто.

Над платформою розносився брязкіт візків торговців вином, сиром і м'ясом. Коли Азери прибули на вокзал, вікна великого ресторану вже запітніли парою з кухні, де готувався обідній суп. Аромати крес-салату та щавлю відчувалися щоразу, коли прочинялися двері, пропускаючи офіціантів у чорних жакетах та довгих білих фартухах – вони розносили каву та коньяк замовникам та голосно вигукували замовлення до бару. Найдалше від кухні в залі стояв високий касовий апарат, за яким працювала сива жінка і ретельно записувала щось у касовій книзі сталевим пером.

Два локомотиви пихкотіли по гладеньких рейках, тягнучи за собою вагони. Чорні від вугілля, замурзані обличчя машиніста та кочегара немов засвідчували важкість технічної та індустріальної праці прокладання шляху на захід до Парижа та на північ до побережжя. Це різке контрастувало з блискучими панелями пофарбованих екіпажів та пишними пастель-

ними сукнями дам і охайним одягом дітей, котрі юрбилися на платформі, тримаючи парасольки.

Довелося перебити Грегуарове зачароване споглядання Паризького експресу, щоби дістатися маленького поїзда, котрий прямував до Альбёра та Бапома і чекав на іншій платформі.

У вагоні всі повсідалися на гарячі плюшеві сидіння – звідси можна було спостерігати, як центр міста повільно залишається позаду. Шпиль собору промайнув за вікном і зник, і поїзд попрямував на схід у Лонгó, там з гуркотом змінив лінію і, зрештою, вийшов на свій остаточний курс на північ. Тут потяг набрав швидкості, і чахання локомотива зникло у ритмічному стукоті коліс по рейках.

Лізетта склала руки на колінах і сиділа між мачухою та братом на середині лавки. Навпроти сидів батько – між Стівеном та Маргаритою.

– Так що, ви упіймаєте найбільшу рибу? – звернулася вона до Стівена, нахиливши голову трохи убік.

– Не думаю. Тут, мабуть, потрібні якісь особливі знання. Французька риба дуже розумна – не те що англійська.

Лізетта захихотіла.

– У будь-якому разі, не так важливо, чи риба буде великою. Головне – насолодитися процесом.

– Найбільшу упіймаю я, – заявив Грегуар. – Ось побачите!

– А я думаю, що Стівен упіймає більшу, ніж ти, – підділа його сестра.

– Хто? – здивувався Азер.

– Ти, мабуть, хотіла сказати «месье Рейзфорд», Лізетто? – церемонно промовила Ізабель, трохи запнувшись від власного лицемірства.

Лізетта спокійно, дещо глузливо подивилася на мачуху і відповіла:

– Я? О, так, мабуть, так і хотіла.

Ізабель відчула, як її серце стукнуло й завмерло. Вона боялася подивитися на Стівена – хоча навіть якби і наважилася, то все одно не зловила б його погляду, оскільки звучання власного імені його збентежило і тепер він не відводив очей від зелених пасовищ у прямокутних фрамугах вікон поїзду.

Ні Азер, ні Грегуар ніяк не відреагували на промах, допущений Лізеттою, а Ізабель почала допитуватись у Маргарити, який змінний одяг та взяла для дітей на випадок, якщо ті захочуть поплавати у річці.

– Хай там як, – Лізетта звернулася до Грегуара, – ніхто все одно не захоче їсти нічого з того, що ти упіймаєш. Чи не так, Стів... месье?

– Що? Чому це? Ти ж добрий рибалка, Грегуаре? Ти он і чудову нову вудку тепер маєш.

Лізетта злісно подивилася на брата – наче він украв увагу Стівена. До кінця подорожі вона більше не промовила ні слова.

Наступний поїзд з Альбера сільською вузькоколійкою вздовж Анкру відвіз їх повз Мені та Амель на станцію у Бомоні. З-за хмар над лісистим пагорбом визирнуло сонце й освітило зелену долину ріки. Між залізничним полотном та рікою зеленіли луги і колосилась висока трава. Сухою стежкою вони спустилися вниз і пройшли через ворота у паркані за двадцять чи тридцять ярдів від води. На іншому березі вже сиділи рибалки – поодинокі чоловіки та декілька хлопців, котрі з ногами тулилися на маненьких табуретах або ж звішували кінцівки у воду. Анкр іноді був настільки вузьким, що на інший берег можна було кинути каменем, – а іноді розширювався настільки, що лише досвідчені плавці ризикували його переплисти. На широких ділянках поверхня води практично не рухалася – маленькі хвилячки легенько лизали берег, на якому лежали трухляві колоди, заплутані у водорості, та ріс очерет. Там, де було вузько, вода іноді вкривалась піною, коли окрема течія прорізала поверхню.

Азер дістав розкладний стілець та розпалив трубку. Він був розчарований незмогою Берарів приєднатися до них – найприємніша розмова завжди виходила тоді, коли Берар допомагав Азерові продемонструвати свої найкращі сторони. З Ізабель говорити було ні про що, а діти наганяли на нього нудьгу. Азер наживив приманку й обережно опустив її у воду. З Бераром чи без нього, це все одно був хороший спосіб провести літній день – біля ріки, на природі, серед мирних пагорбів... на деревах співають граки...

Стівен допоміг Грегуару насадити наживку на його нову вудку і сам всівся під деревом. Лізетта стояла недалеко і спостерігала за ним, а Ізабель і Маргарита влаштувалися на килимку у тіні.

Настала перша, а ніхто ще нічого не упіймав. Більше того, на поверхню води не виринала жодна риба, хоча нижче за течією на тому березі хлопчик із саморобною вудкою ледь встигав закидати – і кожного разу витягав щось вочевидь важке. Вони зібралися і попрямували назад на станцію, щоб узяти там поні для прогулянки на вершину пагорба у село Ошонвілле – Берар порекомендував їм там пристойний ресторан, у якому сам не бував, але чув, що цей заклад радять усі місцеві.

Підійшовши до дверей, Азер поправив краватку, а Ізабель швидко глянула, чи належним чином виглядають діти. Ошонвілле виявилось досить нудним селом: від головної вулиці відходило декілька з'їздів та менших вуличок, більшість з яких вела на ферми чи їх надвірні будівлі. Ресторан було б доречніше назвати кафетерієм, хоча залу заповнили місцеві сім'ї, котрі завітали пообідати. Азерам довелося чекати біля входу, поки молода жінка провела їх за столик. Нарешті вони сіли, Ізабель підбадьорила Грегуара посмішкою – від голоду хлопчина вже зовсім пригнітився.

– Ну хоч люди тут пристойно вдягнені, – прокоментував Азер, оглянувши залу.

Маргарита нервувала через необхідність їсти разом із хазяєвами, і, коли офіціантка повернулася, вона ніяк не могла визначитися із замовленням. Зрештою вона попросила Ізабель вирішити за неї. Азер налив вина собі і – після капризних благань – Лізетті.

Стівен через столик спостерігав за Ізабель. Іще шість днів тому вона була для нього мадам Азер – далеким і шанованим об'єктом його пристрасті. Тепер вони були єдині – тілом та душею. Сьогодні вона надягла сукню із високим коміром з тьмяним червоним каменем на горлі. Офіційна зачіска, погляд, який фіксує усі потреби товариства, з помітним світлом усередині очей – світлом, яке настільки очевидно для Стівена виказувало її приховане життя, що він дивувався, як цього не бачать усі інші. Він спостерігав, як вона розмовляє із Грегуаром або заспокоює Маргариту, – і хотів опинитися із нею на самоті, але не кохатися, а говорити з нею справжньою.

Коли Стівен вловив слушний момент, він відшукав її погляд і хитнув головою у ледь помітному жесті згоди – такому незначному, що його помітила лише Ізабель, – і вираз її обличчя трохи пом'якшав. У цей момент Стівен усвідомив: до Англії він не повернеться. Якщо раніше він допускав, що події у червоній кімнаті – це щось незначне і швидко закінчиться, то зараз для нього стала очевидно неможливість цілковитого задоволення його жаги. Вона множилася, ширилася, змінювалася і проникала у зовсім далекі від фізичного акту кохання частини його думок та почуттів. Вона стала для нього важливішою за його власне життя, кар'єру чи обов'язок перед роботодавцем. Вона його поневолила. Тепер він не зможе жити у спокої, поки не дізнається завершення. Непереборна цікавість стала настільки ж вирішальною, як і його ніжність до Ізабель.

Хоча його голова працювала завжди добре й усі робочі чи навчальні завдання виконувалися ним із легкістю, Стівен так і не привчився аналізувати. Впевненість у собі він не оцінював критично, він керувався лише інстинктом та спирався на свою природну обережність. Дивлячись на Ізабель, він знав, що такі почуття, як до неї, трапляються рідко – а значить, він має слідувати за ними.

Після жорсткуватої форелі із металічним присмаком подали водянисте тушковане м'ясо, з яким дозволяла упоратись лише велика кількість хліба. Ізабель, повністю занурена у спроби переконати Грегуара з'їсти свою порцію, виглядала абсолютно безтурботною, коли поверталась до інших присутніх. Стівен подумав, що Ізабель з таким явним задоволенням виконує обов'язки матері саме тому, що сама ж вона навмисне зруйнувала усі основи своєї родини. Ні саркастичні зауваження чоловіка, ні натяки Лізетти, ні безглузді капризи Грегуара не могли порушити її неймовірної урівноваженості.

Після обіду вони повернулися до річки. Азер знов всівся на стілець, а Грегуар вмостився на невеличкій колоді, яку він знайшов на березі. Стівен пішов униз за течією у напрямку Бок'юра. Величне небо над горбистою землею розвиднілося, сповнилося співом жайворонків, який примушував Стівена здригатися від огиди. Він присів під деревом і ліниво почав наживлювати приманку на гачок вудки, позичену в Азера. Раптом плечем він відчув легкий дотик, а потім його очі закрила долоня. Він хотів підвестися, але під лагідністю заспокоївся, накрив пальці на своєму плечі рукою та ніжно їх погладив. Пальці були тоненькі та жіночні. Він ухопив руку і повернувся. Перед ним стояла Лізетта. Вона легенько скрикнула, усвідомивши свій триумф.

– Ви не думали, що це я, правильно?

Знаючи, що його очі вже виказали подив, Стівен просто пояснив:

– Я не чув, як ви за мною йшли.

– Ви не чекали побачити мене, так? – Лізетта кокетувала поглядом, але виражала рішучість.

– Я не чекав побачити нікого.

Лізетта обійшла навкруги, тримаючи руки за спиною. На ній була біла сукня, а волосся вона забрала рожевою стрічкою назад.

– Розумієте, мес'є, я усе знаю про вас із мачухою.

– Про що ви?

Лізетта розсміялася. Стівен пригадав, що за обідом вона пила вино. Лізетта понизила голос і хрипко промовила:

– «Моя мила Ізабель...», – а потім вдала, що задихається від пристрасті або бажання, перш ніж знову розсміятися.

Стівен труснув головою, вдаючи, що не розуміє.

– Того дня, коли ми обідали, я пішла у парк і заснула на лавці. Коли я прокинулась, то повернулась до будинку. У мене запаморочилося в голові, і я сіла на терасі. Отам і почула звуки з відчиненого вікна нагорі, тихі, але дуже смішні, – і Лізетта знов розсміялася. – А ще після вечері я чула, як хтось так тихесенько-тихесенько пройшов коридором у її кімнату, а потім так само навшпиньки спустився сходами назад, – вона уважно дивилася на Стівена, нахиливши голову. – Так що?

– Що?

– Що ви скажете?

– Я скажу, що у вас, юна дівчино, занадто багата уява.

– Уява в мене дуже хороша. Я уявляла собі, що ви робите, і думаю, що і мені варто спробувати.

Стівен щиро розсміявся.

– Я не жартую. Ви ж не хочете, щоби мій батько дізнався про почуте мною.

– Та ви ж дитина! – Стівен відчув, що пітніє.

– Я не дитина. Мені майже сімнадцять. За віком я вам ближча, ніж вона.

– Ви любите Ізабель?

Лізетту це питання захопило зненацька:

– Ні. Тобто так, я любила її.

– Вона добре до вас ставиться.

Лізетта хитнула головою, погоджуючись.

– Подумайте про це, – додав Стівен.

– Я подумаю. Але ви самі не мали мене заохочувати.

– Що я не мав?

– Ви подарували мені ту фігурку, і я подумала... ви знаєте, ми ж так підходимо одне одному за віком... Чому я не можу хотіти вас для себе?

Стівен починав розуміти, що вона не дитина, яка хоче створити проблеми заради власних мотивів, а жінка з ображеними почуттями. У якомусь сенсі вона була права.

– Вибачте, що я подарував вам фігурку, – сказав Стівен. – Ви просто сиділи поряд. Якби сидів Грегуар, то я б подарував її йому. Я нічого не хотів виразити цим жестом. Я, до речі, зробив тоді ще одну фігурку і для Грегуара.

– Тобто це нічого не значило?

– Я боюся, що ні.

Лізетта поклала руки йому на передпліччя.

– Стівен, я не дитина – навіть якщо ви так до мене ставитеся. Я жінка. Я вже майже доросла жінка. Моє тіло – це тіло жінки, а не дитини.

Він кивнув. Стівен подумав, що коли він буде зберігати спокій, то зможе її вгамувати.

– Я це розумію. Вам дуже важко, особливо без матері.

– Та що ви знаєте про мою матір?!

– Не гнівайтесь, Лізетто. У мене також немає матері. І батька немає. Я вас розумію. Я знаю, що ви відчуваєте.

– Добре, може, й так. Але я знаю свої бажання. І хочу, щоб ви зробили зі мною те саме.

– Я не можу, Лізетто. Ви маєте це розуміти. Будьте чесною зі мною. Будьте чесною із самою собою.

– Я що, недостатньо гарна для вас? Я не така гарна, як вона?

Він подивився на неї. На щоках рум'янець від вина та хвилювання. Так, вона була дуже гарною: глибоко посаджені карі очі, густі вії, грубе волосся, тоненька талія.

– Ви гарна.

– Тоді торкніться мене. Торкайтеся до мене так, як до неї!

Вона тримала його передпліччя обома руками. Він побачив, наскільки сильно на неї вплинуло вино: вона не могла як слід сфокусувати погляд, щоб подивитися йому в очі. Лізетта узяла його долоню та потерла нею між своїми грудьми. Нехотячи, Стівен відчув бажання.

– Лізетто, – промовив він, – це дуже нерозумно. Ваші батьки прямо тут, за поворотом ріки. Я не дозволю вам мене зваблювати та принижувати саму себе. Якщо хочете, я можу поцілувати, але пообіцяйте піти і ніколи про це нікому не розказувати.

– Ні, – відповіла вона.

– Як це «ні»?

– Вам доведеться мене торкатися.

Вона узяла його руку і знов потерла груди, а потім провела вниз, до талії. Збоченість цієї ситуації почала його збуджувати, і він не одразу зміг забрати руку, коли дівчина поклала її під свою спідницю, на верхню частину стегна. Потім пустила його під свою білизну – і Стівен відчув м'яке шовковисте волосся та вологу плоть. Він одразу ж прибрав руку – хоча сам він прагнув там залишитись, але знав, що це стане початком чогось іще жажливішого та безнадійнішого, ніж зараз.

Лізетта завмерла під його дотиками. Здавалося, що вона одразу протверезіла та злякалася. Вона надумала відійти, але він схопив її за руку і люто подивився в очі:

– Тепер ви розумієте? Ніколи не починайте цього. І ніколи, ніколи не розказуйте нічого з того, що казали раніше, – ані своєму батькові, ані комусь іще.

– Я не розкажу, я обіцяю. Я хочу піти звідси. Я хочу додому.

Вона зовсім забула про англійський чай у Тьєпвалі.

Впродовж наступного тижня Ізабель та Стівен продовжували своє дивне існування на бульварі Гангу. Вони виконували свої повсякденні обов'язки, але подумки були деінде. Кожен із них захоплено та з долею тривогою зауважував, наскільки легко інший прикидається.

Стівен відкрив, що потужний елемент страху додає яскравості їхнім таємним актам парування похапцем. Вони кохалися всюди, де тільки могли: в червоній кімнаті, в тимчасово порожніх вітальнях, на трав'янистому березі річки у кінці саду. Поспіх через обмаль часу знищував усі перепони.

Стівен не зупинявся, щоби подумати. Його розумом заволоділа пристрасть. Він був здатний лише на одну думку або почуття: це повинно тривати. І це лише поглибило його спокій на людях.

Ізабель вражала з'ява у неї додаткової життєвої енергії. Вона отримувала стільки ж задоволення від швидких та небезпечних зустрічей, скільки і він, але їй не вистачало їх бесід у червоній кімнаті. Ті розмови були для неї дуже ніжним актом близькості – як будь-який фізичний дотик, який вони разом відкривали.

Одного ранку вони змогли перемовитися у холі, і Стівен знайшов привід повернутися додому з фабрики, а Ізабель – спроводити Лізетту та Маргариту. Коли він прийшов, вона вже чекала на нього у червоній кімнаті.

Потім Стівен сів, оперся на подушки і почав роздивлятися картину з середньовічним лицарем, яка висіла над камінною дошкою. У каміні горіли ретельно викладені вугілля і тріски. Біля дальньої стіни стояла велика проста шафа, де зберігалися штори, килимки, зимові пальто, різноманітні вази, годинники та ящики, які не використовувалися і не знайшли іншого місця у будинку. Нефарбоване дерево віконної рами потріскалося. Вітер ворухив білі квіти клематису за склом.

Від часу їх подорожі на річку це була перша нагода розповісти Ізабель про Лізетту. У безрозсудній довірі своїй пристрасті він розповів жінці усе, сподіваючись, що вона оцінить його відвертість і не піддасться посередній тривозі. Ізабель було дуже цікаво.

– Навіть не знаю, звідки б вона могла дізнатися про такі речі.

– Мені здається, вона старша, ніж ми вважаємо. Ви, жінки, не починаєте просто відчувати це у певному віці?

Ізабель похитала головою.

– Жанна мені якось розповіла, як це буде, але у мене не виникло ніякого збудження. Нічого такого, що ти розказуєш про Лізетту.

– Я думаю, що вона відчуває відсутність матері. Вона прагне уваги.

– Вона була збуджена? Вона... я навіть не знаю, як спитати.

– Ти хочеш спитати, чи готова вона кохатися із чоловіком?

– Так.

– Готова. Вона вже готова як жінка, її тіло готове. Але я майже певен, що вона обере не того чоловіка.

– Тебе.

– Або іще гірше.

Ізабель похитала головою:

– Нещасна Лізетта.

Вона глянула на Стівена.

– А ти... ти хотів її?

– Ні. У якийсь момент у мене спрацював рефлекс – майже тваринний. Але ні. Я хочу все життя робити це тільки з тобою.

– Я тобі не вірю, – розсміялася Ізабель.

Стівен всміхнувся:

– Ти мене дражниш, Ізабель.

– Звичайно, – вона провела рукою по його животу. – Ти такий нечестивий, – прошепотіла вона йому у вухо.

Іноді Стівенові здавалося, що його тіло – це якийсь канал для втілення волі зовнішніх сил. Він не знав ні міри, ні втоми. Знов опинившись на Ізабель, він подумав про Лізетту. Мабуть, розповідь про нескромність падчериці збочено розпалила жінку.

Пізніше він сказав:

– Я боюся, що вона розповість твоєму чоловікові.

Ізабель, яка вже отямилася, відповіла:

– Мене більше турбує мій обов'язок лишитися і подбати про неї.

– Лишитися?..

– Так. Лишитися і не...

– Не поїхати зі мною до Англії?

Ізабель, яка нарешті почула цю думку, виражену словами, мовчки кивнула.

Стівен відчув радість: хоча саме він це сказав, але так думала вона.

– Проте саме це ти і зробиш, – сказав він. – Полишиш чоловіка, який тебе б'є, і поїдеш звідси з чоловіком, який тебе кохає. Лізетта не твоя дитина. Ти вже і так багато для неї зробила. Врешті-решт, маєш жити і своїм життям – воно у тебе одне.

Стівен відчув надмірний пафос висловлення, але відступатися на став. Він хотів, щоб Ізабель запам'ятала його слова і щоб вони вплинули на її рішення, коли його не буде поруч.

– А що ж ми будемо робити в Англії? – Ізабель піддражнила Стівена. Вона ще не була готова до серйозних роздумів.

Стівен повільно видихнув.

– Я не знаю. Оселимося десь подалі – не в Лондоні. Я найду роботу у якій-небудь конторі. Ми народимо дітей.

Ці його слова наче висмоктали усю її веселість.

– А Лізетта і Грегуар... втратять матір іще раз.

– Якщо ти лишишся, ти втратиш своє життя.

– Я не хочу про це думати.

– Але ти повинна. Мені потрібно повертатися у Лондон наступного тижня. І ти поїдеш зі мною. Або ми поїдемо разом кудись у Франції.

– Або залишайся тут, знайди роботу в місті. Ми будемо бачитися.

– Ні, Ізабель. Ти сама знаєш, що нічого з того не вийде.

– Потрібно одягатися і йти донизу – скоро повернеться Лізетта.

– Перш ніж ти підеш, я хочу запитати. Люсьєн Лебрен. Ходять чутки, що ви...

– Люсьєн? – Ізабель розсміялася. – Він мені подобається. Він чарівний хлопець. Але...

– Вибач. Я не мав питати тебе про це. Я просто... хвилювався.

– Не хвилюйся. Тобі нема чого хвилюватися. Є тільки ти. І зараз мені справді потрібно одягатися.

– Тоді дозволь я тебе одягну.

Він узяв її одяг зі стільця.

– Постав свою ногу сюди. Так, а іншу сюди. Тепер вставай. Що тепер надягати? Як це застігнути? Давай поправлю тут. Ти щось дуже важко дихаєш, кохана. Це тому, що я торкаюся тебе тут? Або тут?..

Ізабель напівгола стояла і тримала голову Стівена руками, а той опутився перед нею на коліна.

Коли дихання Ізабель відновилося, він встав перед нею і запитав:

– Ти ж поїдеш зі мною, правда?

Вона відповіла практично не розкриваючи рота, тому слова ледь можна було розібрати.

Стукнули входні двері, і з'явився Азер зі свіжою вечірньою газетою в руках.

– Ізабель! – погукав він. – Страйк закінчено! Завтра фарбарі повертаються на роботу.

Вона з'явилася на верхніх сходинках.

– Гарні новини.

– А завтра Мєро оголосить робітникам мої нові умови.

– Я дуже рада.

Як не як, Азер був у доброму гуморі і, думала вона, не буде говорити із нею принизливо і не прийде зірвати злість до її кімнати.

– Коли ви їдете, мєсьє? – запитав Азер за вечерею, наливаючи Стівенові трохи вина.

– У кінці наступного тижня, як і планувалося.

– Добре. Я вже казав вранці, що з вами було цікаво працювати. Сподіваюся, вам також сподобалося у нас.

– Особливо проводити час із вашою чудовою родиною.

Обличчя Азера виглядало вдоволенням, очі втратили болісний блиск. Вочевидь, він радів поверненню до звичайних буднів у всіх аспектах життя.

Ізабель бачила, що Азер з полегшенням думає про від'їзд Стівена та закінчення страйку, але не могла зрозуміти, як він може так радіти поверненню життя у старе русло. Якщо докласти зусиль, можна було уявити його ставлення до неї тимчасовим перехідним етапом до кращих стосунків, але він навряд чи хотів повернутися до своєї старої моделі поведінки. Вона не боялася чоловіка, але його ставлення пригнічувало її. Перед нею замаячили самотні зими. Якщо Азер так і не захоче змінюватися, то поряд із ним її ізоляція втілиться повніше, ніж коли б вона була самотня.

З іншого боку, Стівен – альтернатива, про яку вона не могла думати спокійно. У її почуттях до нього було забагато небезпеки, як і у практичних аспектах того, на що вони були здатні. Вона вважала, що, покладаючись на Стівена, уникне помилок: попри його молодший вік, виглядало, ніби він упевнений щодо правильності вчинків.

З тієї поїздки на річку Лізетта залишалася пригніченою. Вона більше не брала участі в обідніх бесідах ні натяками, ні раптовою хандрою. Вона не дивилася Стівенові в очі – хоча іноді він і намагався її підбадьорити, – вона просто мовчки сиділа над своєю їжею, і здавалося, що навіть годинник на допоміжному мармуровому столику б'є гучніше, ніж зазвичай.

– До мене дійшли дивні чутки, – раптом сказав Азер.

– Що таке?

– Мені розказали, що у самий пік страйку хтось приходив до малюка Люсьєна і приносив йому їжу для сімей фарбарів.

– Так, я теж таке чув, – втрутився Стівен. – У місті знайшлося декілька співчутливих людей, які допомагали їм. Один чоловік побажав залишитися інкогніто. Таке розказували на фабриці.

– Та ні, то був не чоловік, а жінка.

– Ну, я думаю, що багато хто допомагав страйкарям.

– Але найбільше мене дивують чутки, наче ця жінка – дружина власника фабрики, – Азер зробив паузу та оглянув стіл. Діти не слухали. Ізабель сиділа без жодного руху. – Дивно, правда? – додав він, піднімаючи бокал з вином. – Я не повірив, коли почув це.

– Нічого дивного не бачу, – озвалася Ізабель. – Це я допомагала.

Стівен дивився на неї і не розумів. Азер гучно поставив бокал на стіл.

– Мила, але...

– Я відносила їм їжу, бо вони голодували. Я не знаю, чи мали вони страйкувати, чи ні, але я бачила їхніх дітей – вони просили хліба та бігали за овочевими візками на ринку. Я бачила, як вони копірсаються у смітниках у Сен-Ле, і мені стало їх шкода.

Голос Ізабель був надивовижу спокійним.

– І я зроблю те ж іще раз. Мені все одно, що виробляють ці люди – тканину, взуття чи якісь інші речі.

Азер зблід. Його губи набули світло-фіолетового відтінку, наче вся його кров раптом схлинула.

– Вийди з кімнати, – звернувся він до Лізетти. – І ти також.

Грегуар гучно посунув свій стілець по дерев'яній підлозі, зупинився на мить, щоб схопити іще шматок курки, і вийшов.

Азер підвівся.

– Я не вірив цим чуткам. Я ігнорував їх, незважаючи на те що вони зачіпали тебе. Я думав, що вже знаю свою дружину. Та ти виявилась набагато свавільнішою та егоїстичнішою, ніж я міг навіть будь-коли уявити. Вам, мес'є, теж краще зараз піти.

– Ні. Нехай він лишиться.

– Чому це? Він...

– Нехай він лишиться.

На обличчі Азера проступила паніка. Він спробував щось сказати, але не зміг. Зробив ще один ковток з бокалу. Вочевидь, його уява запропонувала йому дражливіші речі, аніж, охоплений злістю, міг дотепер подумати.

Азер прикладав усі зусилля, щоби запитати найгірше. Він почав:

– Ви? – він подивився на Стівена, потім на стіл. Хоробрість його покинула. Чоловік боровся із собою.

Опануваши емоції, продовжив:

– Я і подумати не міг, що моя дружина може так мене підвести. Я не вірив цим чуткам ще й тому, що в них є й інша частина. Начебто та леді... – він помахав рукою, ніби хотів відігнати цю думку.

– Так, але не з Люсьєном, – відповіла Ізабель.

Обличчя Азера, здавалося, розвалиться на частини. Жалібністю голосу він давав зрозуміти, що чекає повного спростування чуток, – і зараз це часткове спростування вдарило його гірше за підтвердження, яке він боявся почути.

Вона теж це побачила і вирішила покінчити із цією невизначеністю, якщо вже неможливо було позбавити його страждань.

– Не з Люсьєном. Зі Стівеном.

Азер підняв очі.

– З... ним?!

– Так, – сказав Стівен. – Зі мною. Я переслідував твою дружину. Я спокусив її. Це мене ти маєш ненавидіти, а не її.

Він прагнув захистити Ізабель наскільки міг, хоча його вразило раптове потрапляння у цю ситуацію: адже Ізабель могла легко збрехати чоловікові. Його серце билося сильно та повільно. Він зустрів погляд Азера – від почутого у господаря відвисла щелепа. На підборідді крапало вино. Стівен міг тільки уявити муку Азера за тим, як це відобразилось на м'язах його обличчя. Стівен відчув жалість до цього чоловіка. Але потім у його серці запанувала рішучість зберегти щось для себе та Ізабель. Він майже фізично примусив себе видати із себе співчуття.

Ізабель вже не могла залишатися спокійною. Ті короткі речення, якими вона повідомила про свою зраду, наче витягли з неї усю рішучість. Вона почала схлипувати та вибачатися за вчинене.

Стівен уважно слухав. Її вибачення не викликали у нього невдоволення, але не варто було дозволяти їй відступати занадто далеко.

Азер тільки й зміг витиснути із себе:

– З ним? У моєму домі?

– Пробач мені, Рене. Пробач. Мені так шкода. Я не хотіла завдати тобі болю. Це все через пристрасть до Стівена. Я не хотіла образити тебе.

– З цим... з цим англійським хлопчиськом? У моєму домі? Де саме? У твоєму ліжку?

– Рене, яка різниця де? Це зовсім не важливо.

– Мені важливо. Я хочу знати. Де ви... у якій кімнаті?

– Та заради Бога, – втрутився Стівен.

Азер мовчки сів за стіл. Рука його стисла ніжку бокалу. Щелепа знов впала, він оторопіло дивився – немов яскраве світло било йому в очі.

– Твій батько, месєє Формантьє, що він зробить? Що він скаже? О Боже мій... Боже мій...

Ізабель перелякано дивилася на Стівена.

Той зрозумів, що вона не очікувала такого ефекту від своєї раптової сповіді. Частково вона боялася за моральне здоров'я Азера, а частково за себе: був шанс, що в критичний момент вона могла втратити рішучість і повернутися до своєї старої поведінки – віддатися на милість чоловіка.

Стівен захвилювався, спостерігаючи за руйнуванням, спричиненим цим раптовим штормом. Він відчував, що треба зберегти рішучість Ізабель, але це було неможливо із повним занепадом духу Азера.

Азер бурмотів:

– Стерво... твій батько казав, та я не слухав... у моєму власному домі! Як же тепер мої діти? Що з ними буде? Стерво...

– Послухай, – Стівен швидко обійшов стіл і узяв його за плечі. – Чого іще ти міг чекати від жінки, з якою так поведився? Ти думав, що вона завжди буде принижуватися заради твого задоволення і мовчки сидіти за столом, чекаючи, поки ти її будеш бити?

Азер оживився:

– Що ти йому наговорила?

– Не має значення, що вона мені сказала. У цьому будинку все чути. Як ти можеш тут сидіти та лаяти її після всього, що ти вчинив? У цієї жінки є власне життя і власні почуття. Дивись, що ти з нею зробив. Дивись, що ти наробив! – тут він зі злістю штовхнув Азера на стільці.

Злість Стівена немов надихнула Азера. Він встав і промовив:

– Ти за годину зникнеш з мого дому. І якщо в тебе є хоч якийсь розум, то ніколи більше не потрапиш мені на очі.

– Звичайно, я зникну, – відповів Стівен. – Але твоя дружина іде зі мною. Ізабель?

– Я не хочу цього, – Ізабель хитала головою. Слова злітали з язика як є – необдумані, в усій чистоті відчуттів. – Я не знаю, що робити і як поводитися. Я могла би бути щасливою у найпростішому сенсі цього слова – в сім'ї, як будь-яка жінка, без усього цього, завданого мною, болю. Та я не буду слухати і тебе теж. Чому я маю слухати тебе? Звідки мені знати, що ти мене кохаєш, Стівене? Звідки? – її голос став низьким, як тоді, коли Стівен уперше її побачив. Цей звук музикою вливався йому до вух: він просив, він був слабкий, але в ньому відчувалась особлива сила. – Тобі, Рене, я також не можу довіряти. Ти не дав мені жодної причини добре до тебе ставитися.

Обидва чоловіки мовчки на неї дивилися. Стівен вірив у силу почуттів між ними і був упевнений, що зможе її переконати. Ізабель продовжила:

– До цієї ситуації ніхто не міг бути готовий. Мені не допомогло нічого, чому навчила мене віра, сім'я, та нічого, до чого дійшла я сама. Але ти не будеш виставляти мене якоюсь повією, Рене. Я просто налякана жінка, і все. Не зрадниця, не розпусниця, ні хтось там іще. Я така ж людина, якою й була, просто ти ніколи не цікавився цією людиною.

– Пробач мені, я...

– Я пробачаю тобі. Я пробачаю тобі усе те зло, що ти мені завдав, і прошу тебе пробачити мені весь той біль, який я завдала тобі. Я їду наверх складати речі.

Вона вийшла з кімнати під шерхіт спідниці, лишивши по собі ледь відчутний аромат троянд.

– Ти ідеш з ним! – закричав Азер їй у спину. – Прямо до пекла!

Стівен повернувся і теж вийшов, досі намагаючись вгамувати тріумф у серці.

У валізі Ізабель поклала на купку одягу фотокартку Жанни у рамці. На секунду вона зупинилася, подумала і поклала туди ж сімейну фотокартку з батьками: усі були святково вдягнуті; Матильда, темноволоса жінка, стояла справа від батька; Ізабель, світловолоса дівчинка, – зліва від матері; позаду них – Дельфін, Жанна та Беатріс. Фотокартку зробили у руанському парку – на задньому фоні можна було розгледіти людей, які гуляли піщаними стежками і навіть не підозрювали, що потрапили в кадр. На передньому плані біля ніг батька сиділа їхня маленька собака. Ізабель розглядала обличчя батька, який дивився на неї з фотокартки: темні відчужені очі, густі вуса. Йому буде дуже важко досягнути, нащо вона так вчинила. Хоча він ніколи і не прикладав зусиль, щоб її зрозуміти.

Вона поклала до валізи дві сукні та блузу з візерунком по каймі. Для подорожі їй знадобиться зручніший одяг: пальто та туфлі, у яких можна багато ходити. Можливо, вона матиме змогу прислати за рештою речей, коли вони десь влаштуються. Ізабель намагалась не роздумувати. Вона хотіла якнайшвидше забратися з цього будинку, разом зі Стівеном, перш ніж рішучість зрадить їй і вона почне застановлятися над практичними деталями. У коридорі лунали кроки, і у дверях з'явився Стівен. Вона підбігла до нього та притислась до його грудей.

– Ти надзвичайна жінка, – промовив він.

– Що я скажу дітям?

– Попрощайся. Пообіцяй писати.

– Ні, – Ізабель відійшла назад і похитала головою. З очей текли сльози. – Я неправильно вчинила щодо них. Я не можу удавати, ніби все добре. Краще їх просто покинути.

– Навіть без прощання?

– Без прощання. Швидше, Стівене, нам треба йти. Я вже готова.

– Зачекай тут, я лише заберу свої папери.

Поки Стівен біг нагору до своєї кімнати, він почув жіночий крик та схлипи з нижнього поверху. Потім пролунав гучний стук дверей і запитання Грегуара, що відбувається. Стівен жбурнув свій паспорт, записи, звіти, бритву та комплект одягу до невеличкої шкіряної сумки. Спускаючись сходами, він побачив Лізетту в нічному одязі, котра стояла біля своєї спальні. Вона була бліда і здавалася шокованою.

– Що відбувається? – запитала вона. – Чому усі кричать?

Стівена захопив жаль до дівчини. Він мовчки від неї відвернувся і побіг до кімнати Ізабель. У пальто та зеленому капелюшку з пером вона виглядала зворушливо молодою.

– Все добре? Можемо йти?

Вона узяла його руку в свої й глянула на його серйозне обличчя. Всміхнувшись, хитнула головою й узяла валізу.

Кожна кімната, кожен непередбачуваний коридор, які об'єднав під собою цей дах дивної геометрії, були сповнені голосів, кроків – важких, невірних, вони то бігли, то поверталися назад. Двері кухні брязкали та знов відчинялися – Маргарита з кухаркою снували до їдальні і назад під приводом прибирання. Потім вони взагалі стали у холі, щоби послухати. На сходах з'явився Стівен під руку із Ізабелю, проводячи її повз приголомшені погляди та запитання.

– До пекла, – повторив Азер з дверей вітальні.

Ізабелю відчула руку Стівена у себе на талії, коли вони проходили повз нього. На порозі вона озирнулася і побачила маленьку бліду фігурку Лізетти на повороті сходів. Ізабелю здригнулася, і Стівен вивів її у темряву ночі.

У будинку Азер наказав дітям чекати на сходовій клітині, а сам пішов до кімнати Ізабелю. Там він стягнув з ліжка покривало і почав роздивлятися постіль, обмацувати її руками. Простирадла були чисті, накрохмалені та майже не несли сліду тіла його дружини. Він піднявся нагору, у кімнату пожилиця, і зірвав з його ліжка ковдру. Ця постіль виглядала безладніше за ліжко Ізабелю – вочевидь, Стівен спав не так спокійно або ж не дуже охайно її потім застеляв. Однак ознак зради не було і тут: чисті простирадла з охайною складкою посередині.

Азер повернувся на другий поверх і почав зазирати у кожную кімнату. Його розривало бажання побачити бруд та сором, який вони вчинили. Він хотів виявити ознаки її зради, плями її падіння. Та злоба і приниження повернули йому те низьке бажання, якого не було уже декілька місяців.

Грегуар налякано стояв на сходах, поки батько перевіряв його ліжко. Лізетта схопила брата за руку, і вони разом ставали свідками жалюгідних дорослих емоцій. Азер на світло роздивлявся простирадла з ліжка Маргарити – йому здалося, що він побачив те, що шукав, але то був лише бджолиний віск або поліроль, які, напевно, лишилися на її руках. Азер перемацав усі простирадла у кімнаті для гостей і навіть поклав на них голову та глибоко вдихнув – але відчув лише запах камфори.

Зрештою він після марних пошуків зупинився під лампою згори на сходах – увесь червоний. Двері в усі спальні були відчинені, ліжка марно розкидані. Азер важко дихав. Через поспіх та лють він забув про червону кімнату. Він забув про той вузький перехід з простими дошками на підлозі, який вів від тієї частини будинку, котра виходила в сад, до чорного ходу. Від часу купівлі будинку йому ще не доводилося там бувати. Він навіть не бачив ту кімнату після того, як звідси вивезли непотрібні речі колишніх власників, а Ізабелю її скромно прикрасила. Він жодного разу не натрапив на неї, і ця кімната просто зникла з його пам'яті – такого зникнення боявся і Стівен.

Стівен сидів навпроти Ізабелю у поїзді, котрий прямував на південь у Суассон та Реймс. Він був задоволений перемогою, тим фактом, що саме він залишився у виграші, що він переконав Ізабелю – проти прийнятих правил та розумних аргументів – обрати важку та небезпечну стежку. Він насолоджувався глибоким щастям бути поряд із цією жінкою, із жінкою, яку він кохає, володінням вперше беззаперечним підтвердженням того, що ця жінка належить йому. Ізабелю посміхнулася, потім струснула головою і заплющила очі. Коли вони розплющилися, то світилися смиренністю.

– Що вони скажуть? Що він скаже Берару і своїм друзям? – у її голові не було тривоги, швидше цікавість.

– Ти не перша жінка, яка кинула свого чоловіка, – для Стівена не було загадкою, що скаже Азер, але він не збирався це уявляти. Для нього було важливо, щоб вони із Ізабелю думали про себе.

Це був останній поїзд того вечора, і у них не було вибору маршруту. На вокзалі Ізабель закрила обличчя шаллю, щоб її не впізнали, коли вона сідатиме у поїзд. Вони їхали на південь, за вікном пропливали рівнинні пейзажі, і вона відчувала спокій. У неї ще будуть роки і роки, щоб пожалкувати, однак зараз повернення до минулого їй більше не загрожує.

Поїзд зупинився на тьмяній станції. Крізь вікно було видно носія, який забирав пошту та штовхав візок з ящиками у дерев'яну будівлю, за якою зараз пустував скотний двір. Із темряви вигулькнуло обличчя чоловіка. За ним виднілась темна вулиця, котра підіймалась на пагорб у місто, звідки іноді моргали жовтими лампами зашторені вікна.

Поїзд здригнувся та заторохтів далі на південь у тиші ночі. Літо вже майже закінчилося, і повітря просякалось холодком. На схід простягалися ліси Арденни, а далі – Рейну. Після зупинки у Реймсі лінія попрямувала через Жуєнвіль до Марни. Іноді місячне сяйво за вікном відбивалося від якоїсь річки, коли поїзд пробігав повз неї, але згодом пейзаж захопили лісисті ділянки та відкриті місця, оточені насипами, котрі тонули у темряві.

Потяг йшов далі на південь, Ізабель сіла біля Стівена і сперлась на нього головою. Від ритмічного руху вагона повіки поважчали, а поїзд все мчав туди, де Марна зливається із Мерз – річкою, котра поєднує міста Сідан та Верден і несе свої широкі води рідними для Ізабель землями.

Їй снилися бліді обличчя у світлі рожевих ліхтарів: Лізетта, чиє безкровне обличчя світилося червоним, на повороті сходів – загублена дівчина, яка втрапила у якусь історичну спіраль часу, закручувану ритмічним рухом поїзда; багато білих облич з темними очима, які на неї дивилися з недовірою.

Вони зупинилися у готелі у курортному містечку Пломб'єр. То була сіра будівля із кованими залізними балконами та товстим тином плюща. Їхня кімната була на другому поверсі: вид з вікна на вологий сад з розбитою садовою альтанкою за кількома великими кедрами. За стіною парку в дальньому кінці розташовувались купальні із мінеральними водами, які допомагали при ревматизмі, болі у грудях та деяких хворобах крові. У готелі жило з десятків постояльців – майже усі літні пари. Вони збиралися за їжею у прикрашеному обідньому залі. Перші три дні Стівен та Ізабель майже не виходили з кімнати: Ізабель втопилася з дороги, та її вчинок висмоктав з неї багато сили. Вона спала на великому дерев'яному ліжку у формі човна, а Стівен годинами сидів біля неї з книжкою або сигаретою або ж виходив на балкон поспостерігати за мирними купальнями.

Сором'язлива служниця лишала підноси з їжею під дверима і швидко тікала геть коридором. На третій день Стівен сам спустився у їдальню і сів біля вікна, котре виходило на площу. Хазяїн готелю приніс меню.

– Мадам, ваша дружина, добре себе почуває? – запитав він.

– Добре, дякую за турботу. Просто трохи стомилася. Я думаю, вона спуститься завтра.

Різні постояльці вітали Стівена, коли проходили до своїх столиків. Він посміхався у відповідь та пив замовлене вино. Офіціант приніс рибу у важкому вершковому соусі. Стівен знову ковтнув вина і дозволив собі розслабитися у цій спокійній чужоземній атмосфері. З вісімнадцятого століття в атмосфері цього готелю нічого не змінилося: тонкий запах у повітрі, багата їжа за рецептами тієї епохи, ймовірно, уявні цілющі властивості мінеральних вод та благородний образ життя місцевих жителів, підтримуваний цими водами.

На четвертий день Ізабель вийшла на прогулянку зі Стівеном. Вона узяла його попід руку, наче вони – давно одружена пара, і повела його роздивитися місто. Вони довго сиділи у парку, де майже не було трави, а потім випили кави на площі навпроти школи для хлопчиків.

Стівен цікавився усім. Він попросив Ізабель детально розказати про ранні роки свого життя. Він завжди з превеликим інтересом слухав про її життя в Руані.

– Розкажи мені ще щось про Жанну.

– Я вже розказала тобі все, що могла. Тепер твоя черга. Як ти отримав цю посаду у конторі?

Стівен повільно видихнув.

– Тут особливо нема чого розповідати. Мій батько працював на пошті у рівнинній місцевості в Англії – Лінкольнширі. Мати працювала на фабриці. Вони так і не одружилися, і, коли мама завагітніла, батько зник. Я ніколи його не бачив. Пізніше мені розповідали, що виявився пересічним чоловіком – узяв, що міг, та вирішив за це не платити.

– Ти думаєш, що так роблять звичайні чоловіки?

– Так живуть люди. Мій батько, мабуть, був наділений якимось шармом, але він не виглядав типовим звабником. Він просто любив жінок. Так що, думаю, у мене в Англії багато братів та сестер з батькової сторони, хоча я ніколи їх і не зустрічав. Моя мати тоді кинула роботу на фабриці і повернулася у батьківський дім. Її батьки працювали у селі, батько працював на фермі. Зрештою, мати отримала роботу служниці у великому домі – як Маргарита.

Ізабель спостерігала за його виразом обличчя, коли він розповідав. У його голосі майже не було емоцій, хоча лінія підборіддя трохи напружилася.

– Моя матір не вирізнялась сильним характером. Коли я був малий, мені хотілося її доказів, що вона не залежить від мого батька, що його можна викинути з голови. Та потім матір знов завагітніла – від когось, хто теж працював у тому будинку. Вона мене любила, та ніколи сильно не опікала. Мене виховував дідусь – він учив рибалити та ловити кроликів. Я ріс звичайним сільським хлопчиком. Ще він навчив мене красти та битися. Дідусь був ще досить молодий – і п'ятдесяти не було, – у гарній формі. Він вважав це нормальним і казав, що кожен чоловік, який може працювати, має збільшувати свій достаток будь-якими шляхами. Він іноді бився на кулаках за гроші, якщо пропонували хорошу суму, а іноді щось крав з маєтків неподалік. Більшість їжі та звірів він ловив сам.

Мати пішла від нас із чоловіком, якого зустріла у тому будинку. Я чув, що вони поїхали у Шотландію. Потім мого дідуся заарештували за якийсь дріб'язок і посадили у в'язницю. Захищаючись у суді, він наполягав, що мусить доглядати мене. Суд вирішив за краще віддати мене до притулку в найближчому місті, бо дідусь не зовсім вписувався у роль опікуна. Я був щасливий, коли ріс без нагляду із дідусем та бабусею, – і от я вже вдягнений в особливого роду гімнастерку і за чиїмось наказом чищу підлогу та столи у великому цегляному будинку. Нас також навчали – раніше я не ходив на уроки. Є речі, які я до смерті пам'ятатиму про цей будинок: запах мила, яким я чистив підлогу, і відчуття форми на шкірі. Там іще була велика кімната з такою високою стелею, що годі побачити. Там стояти довгі столи, ми споживали там їжу. Ну що сказати – з бабусею було добре.

Я стільки людей в одному місці до того дня ніколи не бачив – здається, що усіх нас це бентежило. Коли ми сиділи за тими столами, мене охоплювала паніка – наче ми всі просто цифри, просто ряди безіменних людей, які нічого не варті в очах усіх інших.

Тим, у кого була родина або близькі люди, іноді дозволяли бачитися з ними. Мене зрідка на один день забирали дідусь та бабуся – дідуся тоді вже відпустили. Одного разу я зчепився із місцевим хлопчиком і побив його сильніше, ніж хотів. Я вже не пам'ятаю, за що була бійка та хто її почав. Мабуть, я був винуватий. Пам'ятаю, як він осів на землю – а я стояв і думав, що ж я накоїв.

Його батьки звернулися у поліцію, і зчинився скандал. Мене відіслали назад у притулок, бо я був замалий для судового процесу. Про це писали у місцевій газеті, і один чоловік – містер Вон, – про якого я ніколи раніше не чув, прочитав мою історію. Моя бабуся зраділа, коли цей багатий незнайомец запропонував допомогу. Він прийшов зі мною побалакати – і ми довго спілкувалися. Він побачив, що я розумний і заслуговую ще одного шансу на виправлення. Він запитав, чи хочу я, щоб суд призначив його моїм опікуном. Я ж був гото-

вий на що завгодно, аби лиш звідти забратися, а мої дідусь і бабуса раділи, що хтось тепер відповідав за мене.

На усі формальності знадобився іще рік. Там, де ми жили, він був знаним чоловіком – суддею. У нього не було ані дружини, ані дітей. Він наполягав, щоб вдень я ходив до школи, а ввечері він сам мене вчив. Я жив у нього вдома, і якимось він домовився про зарахування мене до школи грамоти.

– А що це за школа?

– У школі грамоти вивчають латинську та грецьку мови, а також історію. А ще, як користуватися ножем і виделкою.

– А ти до цього не знав?

– Ну я не знав, як робити це пристойно. Я добре вчився. Спочатку було важко – дуже відстав. Але вчитель мене заохочував.

– Він був твоїм добродієм – як добрий джін із казок.

– Так. Окрім одного. Мені він зовсім не подобався. Я думав, що опікун буде ставитися до мене як до сина. Але ні. Він лише примушував мене працювати. Я думаю, що він був таким собі соціальним реформатором – як священики, котрі ідуть у лондонські нетрі, щоби працювати з хлопчиками, які там живуть. Його інтерес до мого навчання замінив йому усе інше в житті. Він ніколи не виказував ніяких емоцій щодо мене – одна цікавість моїм прогресом у навчанні.

– Але ти маєш бути йому вдячний.

– Я і був вдячний. Я і досі вдячний. Я іноді пишу йому. Коли я закінчив школу, він домовився про співбесіду для мене в Лондоні – і вони відіслали мене до Парижа для вивчення мови та текстильної промисловості. Потім я працював у Лондоні і жив у районі Холоуей. І згодом мене відрядили в Ам'єн, – він подивився на Ізабель з полегшенням. Це само-розкриття закінчилося. – Ось і все.

Ізабель всміхнулася:

– Це все? Це і є усе твоє життя? Ти мені здаєшся таким дорослим – іноді навіть дорослішим за мене. Я маю на увазі твої очі. Такі великі сумні очі, – вона провела по його обличчі кінчиками пальців.

Коли вони повернулися до готелю, Ізабель пішла у ванну. Там вона з розчаруванням зауважила, що кров повернулася точно за розкладом, незважаючи на всю її ретельно обмірковану недбалість.

Проживши у Пломб'єрі тиждень, вони поїхали далі на південь. Стівен надіслав свої звіти лондонській компанії і лист, у якому пояснив причину свого повернення. У Греноблі вони відсвяткували двадцять перший день народження Стівена, і він написав Вону лист із подяками за його опіку, яка тепер завершилася. Там вони лишалися, поки Ізабель не отримала трохи грошей з Руана від Жанни – з нею вона зв'язалася листуванням. У Стівена ще були два англійські чеки на значну суму від опікуна на випадок непередбачених витрат.

У жовтні вони приїхали у Сен-Ремі-де-Прованс – тут жила кузина Ізабель по материнській лінії. Вони винайняли невеличкий будинок, і Ізабель написала листа Маргариті, висилаючи трохи грошей із проханням надіслати цілу скриню одягу – причому вона подала повний перелік. Щось вона час від часу купувала під час подорожі, але це не могло замінити усі ті дбайливо дібрані речі, привезені з Парижа та Руана, придбані в Ам'єні або ж пошиті самотійно.

І ось, знов неймовірна у своїй спідниці кольору бичачої крові та лляному жакеті, Ізабель читала Стівенові лист Маргарити за сніданком у вітальні з виглядом на вулицю.

Дорога мадам!

Я не впізнала Ваш почерк – мабуть, ви просили мес'є писати замість вас. Я надсилаю вам усе, що ви попросили, разом із цим листом. У Лізетти все добре, дякую вам. Вона прекрасно доглядає за мес'є і виглядає щасливою. У малого Грегуара теж усе гаразд, хоча іноді він і пропускає уроки. Я теж тримаюся добре, хоча дуже за вами сумую. Ми всі сумуємо, без вас усе інакше. Мес'є та мадам Берар заходять майже кожного вечора, і іноді я чую, як джентльмени подовгу розмовляють удвох. Я зробила як ви просили, і нікому не показала Вашого листа – ніхто не знатиме, що ви у Сен-Ремі. Розкажіть, як вам там живеться і чи все добре.

*Вдома все чудово, і ми сподіваємося, що ви скоро повернетесь.
З найсердечнішими побажаннями,
Маргарита*

Стівен гуляв вулицями майже безлюдного містечка. Фонтан на площі, навколо якого влітку збирався численний люд, зараз холодно хлюпотів у кам'яному басейні. Незакріплені віконниці на будинках несамовито билися об стіни від поривів осіннього південного вітру. Стівена не пригнічували відчуття самотності та нудьга, яка чекала його на роботі. Він отримав посаду помічника у майстра меблів. Йому доручили підготовчий етап: розпилювати деревину та обстругувати дошки, але іноді давали і складніші завдання. Пополудні він з чотирма іншими робітниками йшов до бару покурити та випити пастісу. Він бачив, що вони вважають його дивним, тому не затримувався надовго, але все одно був їм вдячний за проведений із ним час.

Увечері Ізабель готувала вечерю з того, що вдавалося знайти на ринку.

– Здається, що вони їдять тільки кроликів та помідори, – поскаржилася вона, ставлячи на стіл великий казанок. – Вдома у мене був вибір зі щонайменше дюжини видів м'яса.

– Хоча сама по собі Пікардія – не гастрономічний центр Франції, – зауважив Стівен.

– Тобі не подобалася їжа?

– Подобалася. Особливо обіди з тобою та Лізеттою. Проте не думаю, що у ваших місцевих ресторанах паризький гурман дуже б радів.

– Ну, тоді не треба було приїздити, – розсердилась Ізабель, сприйнявши це як критику свого вміння.

– Не сердься, – заспокоїв її Стівен, гладячи рукою по щоці. – А це все різець – я таким раніше не користувався, – пояснив він рану на руці.

– Тобі треба бути обережнішим. Сідай, у нас кролик.

Після вечері вони читали, сидячи обабіч каміна, спати лягали рано. Спальня розташовувалась у задній частині будинку. Ізабель пофарбувала там стіни та пошила нові штори. Її фотокартки стояли на дешевому комоді, а велика різьблена шафа ледь вміщувала її сукні. На ринку не було багато квітів, але завжди продавалася лаванда, яка тепер стояла у численних блакитних вазочках по цілому домі. У порівнянні із буржуазною розкішшю бульвару Гангу кімната здавалась порожньою. Присутність речей Ізабель для Стівена надавала цій кімнаті подібності до її старої спальні. У відкритому ящику іноді можна було побачити шовкові панчохи поряд із купками ніжної білизни з найкращої, яку лише продавали, тканини – вони трохи пом'якшували жорсткість голих дощок. У цій спільній спальні Стівенові були дозволені такі маленькі інтимності, на які ніколи не мав права навіть її чоловік. Спали вони теж разом, хоча близькість сплячого тіла Ізабель його тривожила і він часто брав ковдру і тікав на диван у вітальні.

Там він лежав один, роздивляючись стелю, або великий камін, або кухню та усілякі почорнілі кухонні приладдя, котрі висіли на стінах. У його думках та снах не було блакитного неба Лінкольнширу, столів з ідальні та перевірок на воші, він не жалів про те, що так раптово пішов від свого роботодавця і залишив його сам на сам із дозволами на імпорт,

деклараціями та тюками бавовни, розвантаженими десь у доках Іст-Індії. Він думав про цей момент і наступний день, про ту капсулу існування, де жили вони із Ізабель, про це містечко та про світ, що його оточує. Він відчував, що відвоював це існування, проте, якщо дивитися ширше, не мав на нього права.

Він думав про те, чим буде займатися на роботі наступного дня. А іноді зовсім ні про що не думав, а просто водив очами по лініях на сволоках над головою.

Минуло два місяці, і зима вгамувала страшенні вітри своїм льодяним спокоєм, зробивши тротуари небезпечними для людей та заморозивши воду у фонтані. Ізабель майже щодня залишалася вдома, а Стівен ходив на роботу. Вона гаяла час прикрашанням будинку на свій смак та готуванням супів або тушкованого м'яса для нього. Вона не сумувала за комфортом життя в Ам'єні – з уважними посильними з галантерейної крамниці та бакалії. Її не турбувало те, що більшу частину дня тепер доводиться витратити на роботу, яку навіть Маргарита залишала для мадам Боне. Її кухня, чоловік якої тримав аптеку, часто приходила у гості, так що самотньою вона не почувалася.

У кінці грудня кров не з'явилася. Вона звірилася з маленьким чорним щоденником, у якому відмічала дні, і побачила, що кров уже повинна бути. Але до кінця січня її так і не було.

Ізабель думала, що так і має бути. Їй було важко вбачати у цьому символ нового життя, як їй пояснювала Жанна, коли та уперше прибігла до неї налякана і в сльозах. Тепер, коли кров не приходила, вона відчула зцілення. Кровотеча зупинилася, і усі її сили тепер направлені всередину – на мовчазний процес творіння. Стівенові жінка нічого не сказала.

Якось у суботу в обід вона пішла зустріти його з роботи, і вони вирішили прогулятися містом. Вони ненадовго зайшли до кафетерію, щоб він поїв після ранкової роботи, а потім пройшли повз ратушу і завернули на довгу вузьку вулицю з безліччю магазинів на околиці міста. Їхні подихи тяглися за ними у вигляді ледь помітного сліду, коли вони піднімалися схилом, котрий вів за місто. Вони вийшли на кінцеву площу – за нею вулиця вже ставала дорогою, котра зникала у сіро-синій далечині.

В Ізабель запаморочилося в голові, і вона присіла на лаву. На лобі виступив піт і холодив шкіру на зимовому вітру.

– Я підшукаю тобі ароматичні солі, – сказав Стівен і зник у аптеці мадам Боне.

Ізабель мовчки сиділа, не знаючи, чи їй трохи розстебнути пальто, щоб охолонути, чи загорнутися щільніше, щоби захиститися від холоду.

Вона хотіла розказати Стівенові, що при надії, але щось примушувало її не квапитися з цим. Їй хотілося відразу подарувати йому дитину – без усіх турбот вагітності – і зовсім не бажалося опіки чи особливо уважного ставлення. Вона не вважала, що ті зміни, які зараз відбуваються у її тілі, стосуються ще когось – ба навіть чоловіка, котрий став їх причиною.

Вона вже любила ту дитину. Уявляла, що це буде хлопчик, малювала собі його усміхнене відкрите обличчя. Вона бачила образ не немовляти у пелюшках, а молодого чоловіка з простими манерами – вже більшого за неї, – який огорне її захисними обіймами, перш ніж повернеться до якоїсь простої роботи в полі. У її уяві він ніколи не був ані дитиною, ані самотійним успішним чоловіком, яким би вона могла пишатися, – це завжди був щасливий хлопець без віку.

Вона подумала про усіх матерів, які живуть у селах вздовж дороги, котра веде з міста. Там росли мільйони молодиків – сильних, усміхнених, таких, яким буде і її хлопець. Вони працювали на землі, але ніколи не зустрічалися один з одним, не були друзями і не виказували ніякої відданості один одному та своїй країні – такі речі проявляються тільки в умовах війни.

Ізабель відчула жалість своїх батьків і їхнього способу життя. Ще не народжена дитина вже почала вгамовувати її найтривожніші очікування. Ця потреба – тепер вдоволена – була в ній до цього часу так глибоко, що вона про неї і не здогадувалася, наче усвідомила власний голод аж після того, як поїла. Здається, новий стан змінив величину та баланс її потреб. Вона відчувала себе більше дівчинкою, котрою вона була вдома, – і розірване коло замкнулося. Ця думка, хоча і заспокійлива, призвела до сумнівів щодо свого вчинку. У неї з'явилося бажання знов возз'єднатися зі своєю родиною – чи хоча би з сестрою Жанною. Саме з Жанною вона найбільше хотіла поговорити. Саме вона має першою дізнатися про дитину.

Також вона ніяковіла через ті речі, які між ними відбувалися в будинку Азера.

Стівен виглядав таким упевненим, а її настільки переповнювало бажання, що вона абсолютно йому довіряла. Вона слухалася своїх інстинктів, а її сумніви розсіювалися ніжністю почуття до нього. Але без небезпеки та заборон пристрасть дещо ослабла.

Під впливом південної зими крайнощі їх безсоромного роману здавалися їй наче чужими, з іншої пори року. Вона пішла у церкву Сан-Ремі висповідатися місцевому священику, але так і не змогла докладно розповісти про те, що відбувалося між ними. Відразу після визнання зради священник зупинив її і наклав єпитимію, яка наче не мала жодного стосунку до її гріха – просто якась формальність, взята ним із реєстру розповсюджених порушень. Ізабель це не вдовольнило, і, хоча вона не шкодувала про зроблене, у неї з'явилося відчуття провини.

Стівен повернувся із пляшечкою ароматичних солей і присів на лавку поруч із нею.

– Я все думаю над причиною такого самопочуття, – сказав він. – Мабуть, ти недостатньо їси. Іноді люди втрачають свідомість, якщо мало їдять. Я ось купив тобі тістечко.

– Ні, я думаю, що справа не в цьому. Це нічого серйозного, – вона поклала свою руку на його. – Не хвилюйся за мене.

Вона ніжно та поблажливо йому всміхнулася – ніби це він потребував опіки та захисту. Ізабель розділила тістечко надвоє і віддала частину йому. На лавку між ними просипалися жовті крихти. Нам ними залопотіли крила – це товстий голуб злетів зі стічної труби будинку та нахабно сів на лавку прямо між ними біля крихт.

– Господи боже! – Стівен з жахом вскочив з лавки.

Ізабель, вкрай здивована сміливістю птаха, подивилася на Стівена.

– Що таке?

– Той птах! Птах! Прожени його, заради бога!

– Та це ж тільки голуб...

– Прожени його. Будь ласка.

Ізабель заплескала в долоні, і пухенька пташка важко піднялася у повітря, перелетіла площу і сіла на гілку, спостерігаючи за крихтами.

– Милий, заради бога, скажи мені, в чому справа? Ти тремтиш.

– Я знаю, знаю. Вибач, будь ласка. Мені зараз покращає.

– Це ж просто старий товстий голуб, що він тобі зробить?

– Я знаю, що нічого. І не думаю про його напад або що, просто я маю отакий дивний страх.

– Іди, сідай поруч. Давай, сядь поруч зі мною – я тебе обійму. Ось так, хлопчику. Вже краще? Хочеш, я погладжу тобі волосся?

– Ні, дякую, зі мною вже все гаразд. Вибач, що здійняв цей галас.

– Але ти так кричав.

– Так, я знаю.

Тремтіння поволі вщухало.

– Я завжди ненавидів птахів. Пам'ятаєш, я розповідав, як побив хлопчика – і мене відіслали назад у притулок? Він усе розповідав мені, що єгер повісив на паркан воронів, – і

я підійшов та доторкнувся до одного, аби довести, що я не боюся. У тої ворони під крилами копошилася черва, а очі мали молочно-білий колір, – він здригнувся.

Ізабель запитала:

– І кожного разу, коли бачиш птахів, ти про це думаєш?

– Частково так. Але я ще і до того випадку ненавидів птахів. В них є щось древнє, щось жорстоке.

Вона підвелася і взяла його руку. Якийсь час вона дивилася у його темні карі очі, на симетрію блілого обличчя. Потім вона кивнула головою і посміхнулася.

– Тобто тебе в них щось лякає?

За тиждень після цього Ізабель різала овочі, стоячи за столом, і раптово відчула біль трохи нижче паска спідниці. Він був настільки сильним, наче її пронизали спицею з величезним горіхом посередині. Вона притисла руки до болючого місця і важко сіла за стіл. Якщо зберігати спокій та концентрацію, думала вона, можна вберегти дитину. Не можна дозволити їй зникнути. Її пальці з ніжним манікюром обережно притислись до тої області, де, як вважала Ізабель, була ота ледь помітна річ. Крізь тканину сукні та шкіру до цього маленького життя проникало її серцебиття. Вона хотіла, щоб дитина залишилася, – і намагалася переконати її в цьому своїми ніжними дотиками. Але гострі спиці пронизували її утробу. Вона пішла до спальні і лягла на ліжко. Там вона помітила кровотечу і що вона не зупиняється.

По обіді вона надягла пальто і пішла до лікаря, ім'я якого сказала їй кузина. Лікаря, лисого чоловіка з низьким голосом та складкою жиру, котра майже повністю приховувала його жорсткий білий комірець, не зворушила її тривога, і він почав огляд, звертаючись до жінки короткими бадьорими фразами. Потім він вказав їй на двері хірургічної кімнати – там, сказав він, вона знайде скляний контейнер. Результати аналізів, пообіцяв він, будуть готові за тиждень, а до того моменту він порекомендував не сприймати все занадто серйозно та не перенапружуватися. Лікар вклав їй до рук згорнутий шматочок паперу і сказав, що оплату прийому здійснює секретар.

По дорозі додому Ізабель зупинилася біля церкви, зайшла і присіла на одну з останніх лав. Вона більше не хотіла сповідатися, але для самої себе мала потребу визнати, що відчуває провину за ту легкість, з якою віддалася фізичним задоволенням. Зимний холод церкви навів їй потворні картини того, чим вони займалися на бульварі Гангу. Вона бачила налиту кров'ю плоть Стівена перед своїм обличчям, перед своїми губами. Він пронизував кожну беззахисну частину її тіла – не проти її бажання, але за голодним та відчайдушним проханням.

Вона розплющила очі і викинула з голови гріховні образи. Їй було соромно, що вона тішиться ними у церкві – навіть якщо тільки для визнання свого гріха. На вівтарі жінка побачила дерев'яне розп'яття у світлі свічок. У фігури на хресті плоть під ребрами була розірвана мечем римського воїна, з рани текла кров. Фізичні страждання такі прозаїчні: пробита шкіра на лобі, ногах і руках, плоть, пронизана цвяхами та сталлю. Навіть свята жертва виражалася у банальностях – а як життя простої людини може вийти за рамки обмежень шкіри, серцебиття та гниття?

Ізабель писала:

Моя дорога Жанно! Я дуже за тобою сумую – і не тільки останні тижні. Мені не вистачало тебе усі ті роки, які ми не бачилися. Я дуже про це шкодую. Я наче дитина, яка увесь день гралася, та раптом зупинилася і побачила, що стемніло, а вона не знає, де вона і як повернутися додому. Не можу виразити словами, як хочу тебе побачити і розповісти, що зі мною сталося. Я вагітна. Але минулого тижня мені здалося, що я втратила дитину. У мене дивні болі та кровотеча, хоча лікар говорить, що це

нормально. Він каже про якийсь синець всередині мене, який і є джерелом кровотечі, – він може витіснити дитину. Його рекомендація – побільше відпочивати і не перенапружуватися.

Я ще не сказала Стівенові про дитину. Не знаю чому, але я не можу цього зробити. Я справді його кохаю, проте він трохи мене лякає. Я не певна, що він зможе розділити зі мною радість вагітності – або мої хвилювання з приводу можливої втрати дитини. Він майже не говорить зі мною про такі речі. Навіть коли він розповідає про своє власне дитинство, то ніби говорить про когось іншого. Як він може відчувати зв'язок із тим, кого ще навіть немає?

Крім того, я хотіла поговорити і про інше, Жанно. Коли я була маленькою, на мене ніхто не звертав уваги (крім тебе, звичайно), і мені дозволяли робити що завгодно – аби тільки я не псувала одяг та добре поводитися за столом. Мені хотілося досліджувати, вивчати. Пам'ятаєш, як я хотіла поїхати до Африки? Тепер я зробила децю інші відкриття. Я завдала болю Рене, хоча не можу сказати, що чимось йому зобов'язана після його ставлення до мене. Але я зробила боляче й Лізетті та Грегуару, а також тобі, мамі і татові (хоча я і не певна, що тато звертає увагу на щось навколо нього).

Я любитиму цю дитину та захищатиму всіма своїми силами – але я не стану ідеальною матір'ю, бо зганьбила себе. У найгірші моменти я відчуваю, що це зайшло надто далеко. Ми зі Стівеном нічого не боялися – ти навіть сказала б, що ми були безсоромними, – і ніколи не сумнівалися в правильності вчиненого. Ці речі, казав Стівен, самі себе виправдовують. А я думаю, що ми заплуталися. Я одна – як дитина – перед обличчям ночі. Хоча мені здається, що я ще зможу віднайти дорогу додому – якщо вирушу просто зараз.

Ти, мабуть, думаєш – це слабкість. «Вона зробила свій вибір, і вже не можна його змінити» – напевно такі думки маєш. Але я дуже хочу тебе побачити. Ти повинна потримати мою дитину, коли вона з'явиться, узяти її на руки. Я хочу прийти до тебе у спальню, сісти на ліжко – а ти будеш розплутувати мені волосся. Які божевільні думки та пориви віднесли мене так далеко від тебе?

Сльози завадили Ізабель писати. Вона настільки довіряла Жанні, що саме у неї першої попросила грошей. Сестра ніколи не зустрічалася зі Стівеном, але із любові до Ізабель надіслала їй свої власні кошти – і Ізабель вважала нечесними ще якісь додаткові прохання. Сидячи за столом на кухні, вона опустила голову на руки. Жінка почувала себе обманутою. Вона вважала себе однією людиною – а виявилася зовсім іншою. Як вона зможе у майбутньому довіряти своїм рішенням, як може вона знати, що потім на зміну їм не придуть інші – ще нестримніші? У цьому емоційному безладі єдино постійною була любов до дитини всередині неї. З якихось причин, яких вона не могла збагнути, її теперішнє життя – тут, у вкритому льодом містечку, далеко від дому, зі Стівеном – не могло гарантувати здоров'я дитини.

Стівен теж думав про дім. Будинок його діда стояв на краю села – з вікон було видно церкву, якісь негарні нові будинки та широку дорогу на північ. З інших боків виднілися рівні поля блідо-зеленого кольору, котрі закінчувалися листяними лісами, куди місцеві фермери ходили полювати.

Стівен планував відвезти Ізабель туди. У нього не було жодних sentimentів щодо дому, він не плакав за своїм не зовсім чесним дідом або матір'ю, котра його покинула, – але йому

хотілося, щоб Ізабель побачила його в іншому оточенні. Так він хотів з'єднати різні роки свого життя.

Він дивувався своїй ніжності стосовно Ізабель. Коли зранку він працював з деревом, він думав про те, яким гладеньким воно має бути, щоб Ізабель могла ступати на нього боса. Коли його втомлювала монотонність роботи, він думав про сяяння її обличчя, коли він повернеться додому увечері. У його відчуттях Ізабель з об'єкту несамовитої пристрасті перетворилася на людину, чиє життя стало його головною турботою. Тим не менше вона не втратила гідності в його очах, і він не забув, що вона старша за віком та вища за соціальним статусом.

Тим часом Ізабель таємно від Стівена планувала поїздку до Жанни до Руана. Вона хотіла сказати Стівенові, що поїде на кілька днів, – а там вирішити, чи повернеться. Тоді вона і розкаже Стівенові про дитину.

Минув ще тиждень, і вагітність стала помітною. Стівен звернув увагу, що Ізабель набрала вагу, але через якусь нову для неї сором'язливість у нього більше не було можливості роздивитися її без одягу. Він також помітив, що вона менше стала з ним розмовляти, – і він хотів дізнатися про причини – вона ж виглядала стурбованою та віддалилася. Напад болю і кровотеча повторилися.

Одного дня, поки Стівен був на роботі, вона спакувала речі у невеличку валізу і сіла писати записку з поясненнями.

«Я відчуваю, що ми зайшли надто далеко – я повинна повернутися», – вона розірвала аркуш і поклала його у кишеню. Їй нічим було виправдати своє рішення. Ізабель роздивилася вітальню, відкритий камін та важку дерев'яну полицю, які спочатку їй так подобалися. Потім піднялася нагору та ще раз оглянула шорстку дерев'яну підлогу і штори, пошиті нею. А невдовзі залишила дім і пішла на станцію.

Увечері, коли Стівен повернувся, він одразу ж помітив, що немає деяких її речей, фотокарток, одягу та прикрас. Він відчинив шафу – більша частина одягу залишилася. Він дістав речі, які були на ній, коли він тільки приїхав на бульвар Гангу, – кремового кольору спідницю з гудзиками зі слонової кістки, яка приємно шурхотіла від її ходи. Занурившись у спідницю обличчям, він стиснув її в обіймах.

Стівен відчув себе колодою – однією з тих, які вони розрубували на задньому дворі. Спочатку в колоду встромляли сокиру, потім ставили рубя і розколювали надвоє рівно і без зарубок.

Він продовжував ходити на роботу. Приходив зранку вчасно та обмінювався привітаннями із іншими чоловіками. Працюючи, він плювався та сварив пилу, котра зубцями в'язла у зернистій деревині. Він спостерігав, як з-під рубанку з'являється довга стружка. Він шліфував деревину трьома різними видами шліфувального паперу, поки дерево не ставало гладеньким на дотик. Опівдні відчував у роті солодкий смак анісу і дивився, як густа рідина хмариться у склянці від долитої до неї води. Він розповідав жарти чоловікам і не виказував жодним словом зміни в його житті.

Вечорами він щось готував собі на кухні з кролячого м'яса та помідорів, а потім сидів біля вогнища і пив вино – пляшка за пляшкою, – дивлячись на вугілля.

Вона пішла, бо сподівалася, що іще зможе врятувати свою душу. Вона поїхала додому, бо їй лякало майбутнє і хотілося повернутися до звичного укладу життя. У нього ж не було вибору, окрім як продовжувати почате.

Він допивав вино та йшов нагору. Лягав на їхнє спільне ліжко прямо у черевиках. І ні про що не думав. Просто лежав і дивився у вікно, поки не замерзав.

Частина 2

Франція, 1916 рік

Джек Фаєрбрейс лежав за сорок п'ять футів від поверхні, під сотнями тон французької землі над головою. Він чув дерев'яний шурхіт насоса, котрим подавали повітря у тунель, більшість якого вже видихалася, доки доходила до Джека. Спиною він спирався на дерев'яний хрест, ногами – на глину у напрямку ворога. Укороченою лопатою він насипав землю в мішок, який передавав Евансу, своєму приятелю, – і той повз із ним кудись у темряву. Джек чув, як стукає молоток по деревині, якою укріплюють тунель позаду. Тут, де він зараз працював, можна було лише сподіватися, що глина витримає і його не придавить землею.

Піт заливав йому очі, припікав та змушував постійно трусити головою. Зараз тунель був дуже вузький – десть чотири фути завширшки та п'ять у висоту. Джек продовжував встромляти лопату в землю перед собою, рубаючи землю так, наче ненавидів її. Він забув, скільки часу вже провів під землею, – йому було простіше не думати про можливість вилізти, а просто копати. Чим важче він працював, тим простішою здавалася робота. Він вже зо шість годин не бачив сонячного світла – та навіть коли вилазив нагору, йому небагато дісталось: лише тоненька зеленувата димка у долині на кордоні Франції із Бельгією, освітлена невпорядкованими вибухами снарядів.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.